

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**1980 SONRASI SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ VE
DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİLERİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Fatih AKÇEŞME**

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Fatma YURTAŞ ÖZCAN

MAYIS – 2014

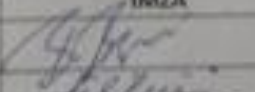
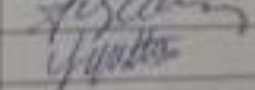
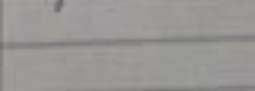
1980 SONRASI SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ VE
DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Fatih AKÇEŞME

Enstitü Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi

Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

"Bu tez 11/05/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Öyküklüğü ile kabul edilmiştir."

JÜRI ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Binyamin BEZCI	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Filiz AKIOĞLU	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Fatma YURTSİZÖZGEN	Basarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Fatih AKÇEŞME

16.05.2014

ÖNSÖZ

Özgürlüğe, insan haklarına ve birbirine saygılı bir toplumda yaşayabilmenin ön koşulu demokratik bir yapıya sahip bir devlet anlayışıdır. Çağdaş demokrasilerde bu yapıyı oluşturanda vatandaş katılımı ve temsiliyetidir. Katılım ve temsiliyet sadece seçimlerle yapılan, oyunu at gerisine karışma anlayışı değildir. Vatandaşında ülke yönetimine ve kara alma sürecine mümkün olduğunca katılması gerekir. Bu katılım çoğunluğun azınlığa tahakküme şeklinde de olmaması gerekir.

Devlet yönetiminin kontrol edilmesi, halkın istek ve ihtiyaçlarını bildirmesi, azınlıkta olan kesimlerin sesini duyurabilmesi, toplumun kendi içerisinde demokrasi ve insan haklarına saygının pekiştirilmesi ve benzeri toplumsal ihtiyaçların karşılanmasının en güzel ve yerinde şekli bu sivil toplum ve unsurlarından geçer. Bu nedenle, tarih boyunca çeşitli müdahalelere maruz kalan hem demokrasimizi ve onu oluşturması beklenen sivil toplum yapımızın incelenmesinin faydalı olacağı kanısındayım. Bu sebeple tezimde sivil toplum yapımızı ve gelişmesine ele aldım.

1980 Sonrası Sivil Toplumun Dönüşümü Ve Demokratikleşmeye Etkileri’ni konu alan bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden, desteğini ve katkılarını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Fatma Yurttaş Özcan’a değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı, ayrıca yüksek lisans eğitimim süresince manevi desteğinin üzerimden eksiltmeyen ve emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim eşime şükranlarımı sunarım.

Fatih AKÇEŞME

03.01.2014

KISALTMALAR.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii

GİRİŞ	1
-Tezin Amacı	2
-Tezin Önemi	3
-Tezin Konusu	3
-Tezin Yöntemi	5

BÖLÜM 1: ESKİ YUNANDAN GÜNÜMÜZE “Sivil” ve “Sivil Toplum”

Kavramları	6
1.1. Sivil Toplumun Tarihsel Dönüşümü.....	9
1.2. Sivil Toplumun Düşünsel Ard Alanı	12
1.2.1. Devlet Sivil Toplum Birlikteliği	12
1.2.1.1. Hobbes ve Sivil Toplum Düşüncesi	12
1.2.1.2. Locke ve Sivil Toplum Düşüncesi	14
1.2.2. Devlet Sivil Toplum Ayrımı	15
1.2.2.1. Hegel ve Sivil Toplum Düşüncesi	15
1.2.2.2. A. Ferguson ve Sivil Toplum Düşüncesi	18
1.2.2.3. Tocqueville ve Sivil Toplum Düşüncesi	19
1.2.2.4. Marx ve Sivil Toplum Düşüncesi	21
1.2.2.5. Gramsci ve Sivil Toplum Düşüncesi	23
1.2.3. Sivil Toplum Kavramının Yeniden Değer Kazanması.....	27
1.2.4. Günümüzde Sivil Toplum Anlayışı	31
1.3. Demokrasi Sivil Toplum İlişkisi	33
Değerlendirme	39

BÖLÜM 2: TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivil Toplum	40
2.1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı’da Sivil Toplum	40
2.1.1.1. Lonca	44
2.1.1.2. Vakıflar	47

2.1.1.3. Tarikatlar	48
2.1.1.4. Millet Sistemi	49
2.1.2. Tanzimat Sonrası Sivil Toplum	50
2.1.2.1. Tanzimat Sonrası Döneminde Sivil Toplum	54
2.1.2.2. I. Meşrutiyet Döneminde Sivil Yapılanma	57
2.1.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi	59
2.2. Cumhuriyet Dönemi	63
2.2.1. Tek parti dönemi	64
2.2.2. Çok Partili Dönem	70
Değerlendirme	79
BÖLÜM 3: 1980-2000 DÖNEMİ TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ.....	81
3.1 1980-1990 Arası Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi	81
3.1.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Sivil Toplum	82
3.1.2. 1982 Anayasası ve Türkiye’de Sivil toplum Alanının Yeniden Düzenlenmesi	84
3.1.3 1980 Sonrası Türkiye’de ve Sivil Toplum Alanında Yaşanan Dönüşüm.....	86
3.2. 1990-2000 Arası Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi	96
3.3. 1980 Sonrası Toplumsal Hareketlerin Niteliği.....	102
3.4. 1980 Sonrası Sendikal Hareketler.....	103
3.5. Türkiye’de Sivil Toplum Unsurları.....	104
Değerlendirme.....	109
BÖLÜM 4: 2000 DÖNEMİ TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ VE DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİSİ.....	112
4. 2000 Sonrası Dönem Türkiye’de Sivil Toplum Alanında Yaşanan Dönüşüm.....	112
4.1. Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Sivil Toplum.....	115
4.1.1. Avrupa Birliği’nde Sivil Toplum Kuruluşu Tanımı.....	117
4.1.2. Türkiye –Avrupa Birliği İlişkilerinde Sivil Toplum Diyalogu.....	119
4.1.3. AB’ye Uyum Süreci ve Sivil Toplum Alanında Yapılan Düzenlemeler.....	120

4.1.4. AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporları'nda Sivil Toplum.....	126
4.1.5. AB Adaylık Statüsü Sonrası Sivil Toplumdaki Değişim.....	138
4.2. Sivil Toplumun Bugünü.....	142
4.2.1. Türkiye'de Sivil Toplum Analizi.....	148
4.2.2. Türkiye'de Sivil Toplumun Güçlü Ve Zayıf Yönleri.....	149
4.2.2.1. Sivil Toplumun Güçlü Yönleri.....	149
4.2.2.2. Sivil Toplumun Zayıf Yönleri.....	151
4.3. Türkiye'de Sivil Toplumun Demokratikleşmeye Etkileri.....	153
4.3.1 Türkiye'de Demokratik Sivil Toplumun Önündeki Engeller.....	153
4.3.1.1. Güçlü devlet-zayıf toplum yapılanması.....	154
4.3.1.2. Toplumun Kültürel Yapısından Kaynaklanan Sorunlar.....	156
4.3.1.3 Misyonunu ve sorumluluğunu saptamış sivil toplum örgütlerinin eksikliği.....	158
4.3.1.4. Sivil Toplum Örgütlerinin Mali Yapılarından Kaynaklanan Sorunlar.....	160
4.3.1.5. Demokratik sivil toplum önündeki diğer engeller.....	162
4.3.2. Sivil Toplumun Demokratik Yönetime Katılımı Ve Etkisi.....	162
Değerlendirme.....	170
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	172
KAYNAKÇA	178
ÖZGEÇMİŞ.....	190

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
YTH	: Yeni Toplumsal Hareketler
STK	: Sivil Toplum Kuruluğu
STÖ	: Sivil Toplum Örgütü
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Hak-İş	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSEV	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
STEP	: Sivil Toplum Araştırma Endeksi Projesi
DDA	: Dünya Değerler Araştırması
LGBTT	: Lezbiyen Gey Biseksüel Travesti Transeksüel
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
Türk-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
KAMU-SEN	: Kamu Görevlileri Sendikaları Konfederasyonu
MEMUR-SEN	: Memur Sendikaları Konfederasyonu
TEMA	: Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma Ve Doğal Varlıkları Korumavakfı
GRECO	: Group Of States Against Corruption

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Derneklerin Bölgelere Göre Dağılımı.....	141
Şekil 2: Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları.....	143
Şekil 3: Faal Derneklerin Nevilerine Göre Dağılımı.....	146
Şekil 4: STK'ların Mevzuat Hakkındaki Düşünceleri.....	147
Şekil 5: STK'larda Mali Kaynakların Dağılımı (ortalama).....	161
Şekil 6: Sivil toplum (dernek ve vakıflar) ne dereceye kadar devletten bağımsız olarak işlerliğini sürdürebilmektedir.....	163
Şekil 7: Politika Oluşum Sürecine Etki.....	164
Şekil 8: Politika Önerisi Sonucu.....	165
Şekil 9: Devlet-Sivil Toplum Diyalogu.....	169

Tezin Başlığı: 1980 Sonrası Sivil Toplumun Dönüşümü Ve Demokratikleşmeye Etkileri

Tezin Yazarı: Fatih AKÇEŞME **Danışman:** Yrd. Doç. Dr. Fatma YURTAŞ ÖZCAN

Kabul Tarihi: 16 Mayıs 2014 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) + 190(tez)

Anabilimdalı: Kamu Yönetimi **Bilimdalı:** Siyaset ve Sosyal Bilimler

İnsan haklarına saygının, hem bireyin hem de toplumun çıkarlarını korumanın ve halkın, halk tarafından, halk için yönetilmesi olan demokrasinin en önemli aktörlerinden biri sivil toplum ve unsurlarıdır. Tarihsel gelişimine bakıldığında Batı medeniyeti içinde ve ona özgü olarak gelişen sivil toplum kavramı antik çağa kadar dayanır. Her ne kadar Eski Yunan medeniyetine kadar dayansa da, kavram 18. yüzyıldan itibaren asıl değerini kazanmaya başlar. Özellikle Avrupa’da feodal düzenin yıkılması, ticaretin yaygınlaşarak kalabalık şehirlerin ve burjuvazinin ortaya çıkmasıyla kavram sık bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Bugünkü Avrupa’nın şekillenmesinde ki payı da yadsınamayacak kadar çoktur. 1960’dan sonra önce Batı Avrupa’da, 1980’den sonrada hissedilir bir şekilde Doğu Avrupa’da ve Dünya genelinde gözle görünür değişimlere neden olmuş ve demokrasilerin pekişmesinde baş aktörlerden biri olarak etkili olmuştur.

90 yıllık tarihinde defalarca kesintiye uğrayan, sürekli bir vesayet altında yaşayan bugünün Türkiye’sinin sahip olduğu demokrasiyi anlamının bir yolu da sahip olduğu sivil toplum ve unsurlarını anlamaktan geçer. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki sivil toplum yapısına bakmadan bugünkü yapı hakkında yorum yapmak yanlış olur. Dolayısıyla bu tezde sivil toplum kavramının gelişimini ele alıp, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nde kavramın gelişimi ve durumu hakkında bir değerlendirme yaptıktan sonra Türkiye’de 1980 sonrası sivil toplumun durumunu ve demokratikleşmeye etkileri değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Türkiye’de sivil toplum, Demokratikleşmeye etkisi

Title of the Thesis: Transions Of Civil Society And Its Effect On Democratizing In Turkey After 1980

Author: FatihAKÇEŞME

Supervisor: Assist. Prof. Fatma YURTAŞ ÖZCAN

Date: 16 May 2014

Nu. of pages: vii (pre text) + 190(main body)

Department: Public Administration **Subfield:** Political and Social Sciences

Civil society and its element are one of the most important actors of democracy, where democracy is respect to human rights, protection of the interests of both individuals and society, and it is the type of governance where the community is ruled by people for people. When looking at the historical development, the concept of civil society that developed in the western civilization dates back to ancient times. Although it dates back to ancient Greek civilization, the concept of Civil society started to acquire its actual value after 18th century. Especially in Europa, the concept has been started to being used frequently after the collapse of the feudal system, and after the widespread trades and emergence of crowded cities and bourgeoisie. It cannot be denied that it has a huge effect on forming todays Europa. It caused visible changes firstly in western Europa before 1960, then in eastern Europa and throughout the world after 1980, and has been effective in consolidation of democracy as one of the main actors.

One of the ways of understanding Turkish democracy, which has been interrupted repeatedly in the 90s, is to understand its Civil society and its elements. It would be wrong to comment about today's Civil society without looking into Civil society at the Ottoman Empire and into the first years of Turkey. Therefore, in this thesis the development of Civil society is assessed and then, the development of it at the Ottoman Empire and the first years of Turkey is evaluated. Finally, the conditions of civil society and its effect on democratizing in Turkey after 1980 is analysed.

Keywords: Civil Society, Civil Society In Turkey, Effect On Democratizing

GİRİŞ

Toplumunu meydana getiren bireylerin, toplumun yönetiminde söz sahibi olmalarını içeren demokrasi, günümüzde sivil toplum örgütleri ile işlevsel hale gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde demokrasi, Avrupa'da toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşüm temelinde gelişmiştir. Feodalite sonrası Avrupa'da, şehirlerde gelişen ticaret burjuvazisi, sosyal ve ekonomik yapının değişiminde önemli rol oynamıştır. Modernleşme sürecinde birey, sivil toplum örgütlerinde aldığı rol ve sorumluluk ile demokrasinin gelişmesinde de etkili olmuştur. Açık toplumlarda, sivil toplum örgütleriyle birlikte demokrasi, problemsiz sürmektedir. Ancak, kapalı ve henüz tam anlamıyla modernleşmemiş doğu toplumlarında ve benzerlerinde, sivil toplum örgütleri ve demokrasi gerektiği gibi gelişmemiştir.

Demokratikleşmenin sürücü gücü olarak görülen sivil toplum ve unsurları bu sebeple uzun zamandır üzerinde tartışılan ve gündemde olan bir konu olmuştur. Sivil toplum kavramı Batı dünyasının yaşadığı sosyal ve ekonomik olaylar sonucu ortaya çıkan ve Batı dünyasına özgü bir kavramdır. Başlangıçta devletle özdeşleştirilen bu kavram zamanla devletin karşısında olarak algılanmaya başlanmıştır.

Karar alma sürecinde, bireylerin aktif rol oynaması esasına dayanan katılımcı demokrasi modeli, devlet ve toplum arasında aracı görevi üstlenen sivil toplum ve unsurlarının önemini artırmış ve bu unsurlara yönetsel ve denetsel alanlarda birçok görev yüklemiştir. Kavram özellikle Doğu Blok'unun çöküşüyle demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak görülmeye başlanmıştır. 1980 sonrası gelişmeler neticesinde demokrasinin pekişmesi için demokratik bir sivil toplumun oluşturulması gerektiği fikri genel kabul gören bir başlık olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden günümüze devam eden modernleşme ve Batılı tarzda bir yönetim oluşturma çabaları, demokratik bir toplum ve yönetim yapısı oluşturulmayı amaçlamıştır. Oluşturulan yeni yönetim yapısının içine de bu yapıyı taşıyacak bir sivil toplum var edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı-Türk toplum yapısında batı dünyasında olduğu gibi bir sivil toplum oluşturacak burjuva ve aristokratik yapının bulunmaması nedeniyle, Batı dünyasında oluşan sivil toplum yapısı Osmanlı

İmparatorluğu'nda oluşmamıştır. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet eliyle, kanunlarla yani yukarıdan inme bir sivil toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. Oluşması muhtemel sivil toplum yapıları da devlete tehdit olarak algılanmış ve sürekli kontrol altında tutulan bir sivil toplum yapısı ortaya çıkmış, bu yapının sonucunda da toplumun devleti şekillendirdiği değil, devletin toplumu şekillendirdiği bir yapı oluşmuştur.

Tezin Amacı

Demokratik ülkelerde, sivil toplum ile devlet arasındaki bağı kuran temsiliyet olgusunun temeli katılımdır. Katılımı yaygınlaştıracak araçlar ise sivil toplum ve unsurlarıdır. Siyasetin yurttaşlar arasında uzlaşmacı, özgürlükçü ve katılımcı bir süreç haline dönüşmesi için, demokratik sivil toplumun varlığı vazgeçilmez bir ön koşuldur. Türkiye'de devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki devlet tarafından belirlenen bir ilişki niteliğindedir. Devlet elitlerinin yüklendiği toplum mühendisliğinin doğal olarak ürettiği baskıcı çerçeve, bağımlı bir toplumsal siyasi yapıyı ortaya çıkarmaktadır.

Günümüzde çevreden kadın haklarına, hayvan haklarından nükleer silahsızlanmaya, en temel insan hakları savunuculuğundan bağımsızlık mücadelelerine kadar çok geniş bir çerçevede sivil toplum ve unsurlarını görmekteyiz.1800 sonrası Osmanlı'da ve ilk yıllarından itibaren Türkiye'de buna benzer yapılara şahit olunmaktadır. Peki, bu yapılar Türkiye'de ne derece hizmet vermektedir? Neleri savunmakta veya hangi amaçlarla bir araya gelmektedir? Ne derece bağımsızdır veya kimlere bağlıdır? Defalarca askeri darbelerle kesintiye uğrayan demokrasimiz de sivil toplum nasıl bir şekil almıştır? Mevcut sivil toplumumuzun güçlü ve zayıf yönleri nelerdir?

Sivil toplum kavramıyla ilgili farklı üniversitelerde birçok farklı tez yapılmıştır. Yapılan bu tezlerde; kavram olarak sivil toplum, sivil toplum kuruluşlarının yapısı, sivil toplum devlet ilişkisi, Avrupa Birliği bağlamında sivil toplum, farklı coğrafi bölgelerde sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları, küreselleşme ve sivil toplum, sivil toplum demokrasi ilişkisi, sivil toplum ve kadın, sivil toplum ve din, çevrecilik ve eğitim gibi farklı kavramlar çerçevesinde sivil toplum incelenmiştir.

Yukarıdaki soruların ışığında ve daha önce farklı alanlarda yapılan çalışmalara bir katkı sağlayabilmek için çalışmanın amacı, 1980 sonrası Türkiye'nin değişim ve dönüşüm sürecinde sivil toplumun da bu değişim/dönüşüm sürecinden etkilenerek/pay sahibi olarak, sivil toplumunda değiştiği/dönüştüğünü ve bu dönüşümde Türkiye'nin demokratikleşmesine sivil toplumunda katkıda bulunduğunu ortaya koymaktır.

Tezin Önemi

Günümüz modern ülkelerinde hakim olan katılımcı demokrasi modelinin en önemli unsuru olan sivil toplum ve unsurlarının, demokratikleşmeyi nasıl etkilediği çok önemlidir. Katılımcı demokrasinin, sadece oy vermekten ibaret olmadığı, toplumun yönetim alanına da katılabilmesi, sesini ve isteklerini kendilerini yönetenlere duyurması ve onları etkileme gücüne sahip olması gerekmektedir. Toplumun taleplerini yönetenlere iletmenin ve onları etkileme gücünün, toplum açısından en kolay ve en etkin yolu demokratik bir sivil toplum ve unsurlarından geçmektedir.

Sivil toplumun demokrasiyi pekiştirmek ve sürdürmek için bulunduğu toplum içerisinde özgür tartışma platformları oluşturarak toplumsal ihtiyaçları belirlemesi, toplum içerisinde kendini güçsüz hissedен insanların ve farklı grupların sesleriyle birlikte toplumun taleplerini resmi kuruluşlara yüksek sesle duyurması, devlete karşı iktidarı sınırlayıcı bir rol üstlenmesi ve demokratik norm ve değerlerin toplumsallaştırması gerekir.

Türkiye'de güçlü devlete karşı, zayıf bir toplum yapısı mevcuttur. Bu yapının tarihsel ve kendine özgü nedenleri vardır. Tarihsel neden Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri süre gelen güçlü devlet anlayışının, yeni cumhuriyete miras olarak kalmasıdır. Günümüzde ülkenin ihtiyacı olan demokratikleşme sürecini ileri boyutlara taşıyarak çağdaş bir yönetim anlayışını yerleştirmek; bu amaca hizmet edecek sivil toplum ve unsurlarını güçlendirerek aşkın devleti araçsal devlete dönüştürmektir.

Türkiye'de tam anlamıyla demokratik bir yapının olup olmadığı hala tartışmaya açıktır. Nitekim defalarca askeri darbelerle devrilen halkın seçtiği iktidarlar olmuş ve çok partili siyasi yapımız istikrarlı bir süreç geçirememiştir. Dolayısıyla 1980 sonrası sivil toplum

unsurlarının demokrasi talepleri ve ona ulaşma çabaları çok büyük bir önem ihtiva etmektedir.

Tezin Konusu

Çalışmamızda Türkiye’de sivil toplumun durumu ve demokrasi ile olan ilişkisi ele alınacaktır. 90 yıllık cumhuriyet döneminde sivil toplumun gelişmesi açısından belirli dönemler olmuştur. Tek partili dönem, çok partili dönem ve 1980 sonrası dönem olarak değerlendireceğimiz bu süreçte sivil toplumun nasıl bir yol kat ettiği, özellikle 1980 sonrası dönemde sivil toplumun dönüşümü ve demokratikleşmeye etkileri aktarılmaya çalışılacaktır.

Bu amaçla öncelikle Türkiye’de sivil toplumun genel yapısı ele alınacak ve 1980 sonrası Türkiye’de sivil toplumu dönüşmeye iten etkenler artı ve eksileriyle incelenecektir. Sivil toplumun dönüşümü sürecinde etkilendiği yerel ve evrensel hatlar ele alınarak, konuya her iki açıdan bakılmaya çalışılacaktır. Sivil toplumun dönüşümü sonrası demokrasinin nasıl etkilendiği, demokratik bir sivil toplum için nelerin yapıldığı ve yapılması gerektiği verilmeye çalışılacaktır.

Bu kapsamda çalışmanın daha iyi anlatılabilmesi için sivil toplum kavramının tarihsel gelişimini ve bugün verilen anlamında incelemek gerekir. Bu yüzden ilk bölümünde, Dünya’da başta sosyal ve siyasal olmak üzere bütün toplumsal alanları derinden etkileyen sivil toplum teorisinin oluşumu ve gelişimi konu edinmektedir. Konu ele alınırken Dünya’da sivil toplum mantığının ortaya çıkmasına neden olan şartlar, tarih boyunca sivil toplumun nasıl algılandığı ve günümüzde sivil toplum denince akla nelerin geldiği değerlendirilecektir.

Dünyada sivil toplumun gelişimi aktarıldıktan sonra, ikinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyet’inde sivil toplum yapısının oluşumu ve gelişimi ele alınacaktır. Osmanlı İmparatorluğu’nda ve 1980’e kadar olan dönemde Türkiye Cumhuriyet’inde gerçekten bir sivil toplumun var olup olmadığı ve varsa olanların amaç ve yapılarını incelerken bu yapıların demokratik bir yönetime katkılarının ne ölçüde olduğu konu edilecektir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Türkiye’de 1980 sonrası dönemde sivil toplumun dönüşümü ve demokratikleşmeye etkileri incelenecektir. 1980 sonrasında Türkiye’de sivil toplumun nasıl bir dönüşüm geçirdiği incelenecek ve bu dönüşümün Türk demokrasisine etkilerinin olup olmadığı tartışılacaktır.

Tezin Yöntemi

Çalışmanın genel olarak faydalı olabilmesi için mümkün olduğunca somut veriler ışığında değerlendirme yapılacaktır. Bunun için TÜSEV’in, sivil toplum araştırma ve geliştirme merkezinin ve dernekler dairesinin anket ve verileri baz alınacaktır. Dünyada ve Türkiye’deki gelişmeler dikkate alınmadan sadece verilerle değerlendirmenin yanıltıcı olabileceği için veriler ülkenin içinde bulunduğu durum ile karşılaştırılarak değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Yapılan bu inceleme sonucunda sivil toplumun mevcut durumu, devlet karşısındaki yeri ve demokratikleşmeye katkısı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bunun yanı sıra çalışmanın tarafsız olabilmesi için mümkün olduğunca çok kaynak değerlendirilecektir. Gerek kitaplardan gerekse internet üzerinden farklı kaynaklar incelenecektir. Sivil toplum üzerine çalışan STK’lar ve bu konuda yapılan çalışmalar değerlendirilecektir.

1. BÖLÜM

1.Eski Yunandan Günümüze “Sivil” ve “Sivil Toplum” Kavramları

1980 sonrası Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan gelişmeler neticesinde demokrasinin pekişmesi için demokratik bir sivil toplumun var olması gerektiği fikri genel kabul gören bir başlık olmuştur. Özellikle Doğu Bloğu’nun çöküşüyle, sivil toplum demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olarak görülmeye başlanmıştır. Sivil toplum kavramı hakkında farklı ifade şekilleri olsa da Sosyal Bilimler Sözlüğünde şu üç tanımla karşımıza çıkmaktadır;

Sivil toplum;

“ devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olmadığı toplumsal etkinliklerdir.”

“ bireylerin devletten ya da kamu gücünden izin almadan, kovuşturmayaya uğrama korkusu taşımadan rahatlıkla ilişki geliştirebildikleri, sosyo-kültürel etkinliklerde bulunabildikleri toplumdur.”

“ devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak, gönüllü veya rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurum veya etkinliklerdir.” (Demir ve Acar,1997:23)

Her ne kadar sivil toplum kavramı yakın zamanların ürünü olarak bilinse de antik çağda yönetici sınıfın, ya da otoritenin ve halkın oluşturduğu bütün, “sivil” olarak adlandırılmıştır. “Sivil”,Latince kökenli bir kelime olup karşılığı “civitate” (devlet, şehir, site)’dir (Hocaoğlu,1997:106). Latince “civilis”in bir türevidir olan “sivil” kelimesinin ilk akla gelen anlamı yurttaş, hayatına ve haklarına ilişkindir (Akal,1998:44).

“Sivil” kelimesinin ilk kullanımlarında yukarıda ifade edildiği gibi şehir, devlet veya site anlamlarında kullanıldığı da görülmüştür. Bununla birlikte ilk tarih filozofu olarak kabul edilen Marcus Aurelius Augustinus’un “De Civitate Dei” isimli bir eser yazdığı bilinmektedir. Böylece “şehirlili (civitas)” ve “şehirlilik (civitas)” gibi aynı bağlamda, aynı kökten gelen kelimelerin kullanımı ortaya çıkmıştır. Zamanla bu kökten İngilizce ve Fransızca’da kullanılan “city”, “civil”, “civic”, “civilization” gibi sırasıyla “şehir”, “şehre ait, şehirlili”, “şehirleşme=medeniyet” anlamlarına gelen kelimeler türetilmiştir (Hocaoğlu,1997:106).

Batılı siyasal geleneğin ve toplum kültürünün içerisinde gelişen sivil toplum kavramının düşünsel temellerinin ilk izlerini Antik Çağda Eski Yunanlı düşünürlerin eserlerinde

bulmak mümkündür. Bu dönem de ilk kez Aristo tarafından ele alınmıştır. Aristo devlet ve sivil toplumu bir tutarak, sivil toplumu “politike koinonia” olarak adlandırmıştır. Onun sivil toplumu, yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içinde özgür ve eşit yurttaşların toplumu olan siyasal toplum yani polistir. Aristo’nun “politike koinonia” sı daha sonra Latinceye geçerek “socetas civilis” adını almıştır. Sivil olanla siyasal olanın henüz ayrımının yapılmadığı bu dönemde, Aristo da sivil toplumu siyasal toplum olarak düşünmüştür (Duman, 2003:348).

Aristoteles’in ünlü tanımına göre insan siyasal bir hayvandır. Aristoteles insanı aynı zamanda toplumsal bir hayvan olarak da gördü. Gerçekten bazen toplum ve devlet sözlerini anlamdaş gibi kullandı. Çünkü devletin dışında yaşayan insan; ya bir hayvandır ya da bir tanrı (Burns, 1984:405).

Karadağ Aristoteles’in sivil toplum anlayışını;“bireysel çıkarlardan bağımsız olarak konulan ve kamusal iyiyi sağlamayı hedefleyen kurallara uygun olarak yönetilen toplum olarak ifade eder.. Sivil toplumun pre-modern veya antik biçimi olarak adlandırılabilir bu şekilde devlet ve sivil toplum kavramları birbirlerine karşıt örgütlenmeler olarak görülmemiş hatta çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılmışlardır.” (Karadağ, 2005:66-67).

Antik Yunan’da “polis” in karşısında bireyin bağımsızlığı düşüncesi tanınmaz. Aristoteles’in, “insanın en mükemmel hali Polis’de yaşayanlardır” sözü de, insanın ancak Polis yurttaşı olması halinde varlık ve değer kazanacağını açıkça ifade etmektedir (Yılmaz, 1997:370)

Demirel, Aristo’nun politika koinonia tanımlamasının, bir devlet içerisinde, özgür ve hür vatandaşların oluşturduğu siyasal bir yapı yani devlet aygıtı çerçevesinde anlamlı olan toplum modelini ortaya koyduğunu belirtir ve bu açıdan sivillik, medenilik, uygarlık olarak anlamlandırmaktadır (Demirel, 2009:9).

14. yüzyıla gelindiğinde Padova’lı Marsilius sivil toplumla ilgili düşüncelerini ortaya koyarken, sivil toplumun amacını “iyi yaşamayı” sağlamak olarak ifade etmiştir. Marsilius, siyasal toplumun aynı zamanda sivil toplum şeklinde var olduğunu, siyasetin

özerkliğinin sivil toplumun özerkliğinden türediğini belirtir. Padovalının sivil toplum ile siyasal toplumu birliktelik içinde göstermedeki amacı sivil toplumdaki yola çıkarak siyasal toplumu yani devleti tanrısal bağlarından koparmaktır. Çünkü O'na göre, insanları toplum halinde yaşamaya iten şey gereksinimleridir. O halde sivil toplum aşkın bir güçten kaynaklanmayıp, gereksinimler için ortaya çıkmıştır. Yani sivil toplum kendisi için vardır. Marsilius, sivil toplumu altı bölüme ayırmıştır. Bunlar; prensin kişiliğinde somutlaşan yargı bölümü, askeri bölüm, dinsel bölüm, köylüler, zanaatkarlar ve maliyeciler. Bunların ilk üçü sivil toplumun üst kesimini oluştururken, geri kalanlar ise sivil toplumun bayağı çoğunluğunu oluştururlar. Marsilius'un bu bölümlenmesi sivil toplumun siyasal toplum niteliği kazanması ile sonuçlanmıştır (Okutan, 2006:74)

Orta Çağ boyunca ve o çağa ait siyasi yapılarda da sivil toplum kavramı Eski Yunan felsefe geleneği içindeki kullanımına benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemin sonlarında ise kavram ticari merkezlerin ve kentlerin gelişmesi neticesinde bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan burjuvazinin feodal düzen içerisinde ekonomik özerkliklerini kazanmaları sonucunda kabuk değiştirmeye başlamıştır.

Bir başka ifade ile bu dönemde sivil toplum Batı'da orta sınıfa kentsel yaşam içerisinde sağlanan birtakım sivil özgürlükler temelinde ortaya çıkan, merkezi otoriteden bağımsız ve özerk kurumların şahsında gelişme imkanı bulan toplumsal alanı belirtmek için kullanılmıştır (Erdoğan Tosun, 2001:31)

On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar istisnasız tüm Avrupalı siyasal düşünürler, sivil toplum terimini, mensuplarını kendi yasalarının nüfuzu altına sokan, böylelikle de barışçı düzeni ve iyi yönetimi sağlama bağlayan bir siyasal birliktelik tipi anlamında kullanmışlardır. Sivil toplum terimi, modern doğal hukuktan başlayıp Cicero'nun *societas civilis* fikrinden geçerek klasik felsefeye, hepsinden önce de sivil toplumun *koinonia politike*, diğer bütün toplumları masseden ve onlara egemen olan toplum, polis anlamında kullanıldığı Aristoteles'e dek geriye götürülebilen eski bir Avrupa geleneğinin parçasını oluşturur. Bu eski Avrupa geleneğinde sivil toplum, devlet ile aynı anlamda kullanılan bir terimdi. Sivil toplum, *koinonia politike*, *societas civilis*, *societe civile*, *bürgerliche gesellschaft*, *civil society*, *societa civile* ve devlet, polis, *civitas*, *etat*, *staat*, *state*, *stato*, birbirlerinin yerine kullanılabilen terimlerdi. Bir sivil

toplumun üyesi olmak demek, bir yurttaş, citizen, devletin bir üyesi olmak ve dolayısıyla da onun yasalarına uygun ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek biçimde davranma yükümlülüğü altında olmak demektir (Keane, 1993:47).

John Keane'nin de belirttiği gibi Sivil toplumu devletle eşdeğer gören klasik anlayış biçimi 18. yüzyılın ortalarına kadar İngiltere de, Fransa'da ve Alman devletlerinde hiçbir karşı çıkma olmaksızın kullanılmıştır (Keane, 1993:48). Eski Yunan'dan bu döneme kadar sivil toplum kavramının devletten yani siyasi alandan ayrı olarak düşünülmediği ifade edilebilir. Orta çağ sonlarına kadar da sivil toplum fikri üzerinde çok da durulan bir kavram olmamıştır. Bu dönem boyunca sivil toplum daha çok devletle eşdeğer olarak değerlendirilmiştir.

Ayrıca Norbert Elias ve Helmut Kuzmics'in de belirttiği gibi, 18. yüzyılın sonlarında medeniyet terimi ile devlet – sivil toplum ayırımının beraber kullanılması ortaya çıkmıştır (Keane, 1993:26).

Keane kavramın 1750-1850 döneminde çok yönlü hatta karışık niteliğiyle öne çıktığını söyler. Ona göre kavram devlet-sivil toplum arasında yeni uzlaşmaz ayrımla yan yana yaşamını sürdürmüştür ve bu tür uzlaşmaz karmaşıklık göz önüne alındığında devlet-sivil toplum ayırımının kökenleri, gelişimi ve bölgesel anlamları hakkında genellemelerde bulunmak son derece güç hatta tehlikelidir.” (Keane, 1993:50).

1.1. Sivil Toplumun Tarihsel Dönüşümü

Sivil toplum kavramı eski Yunandan günümüze gelinceye kadar birbirinden farklı evrelerden geçmiştir. Keane sivil toplumun gelişmesinde ve modern anlamına kavuşmasında dört değişik evre ve katkıdan söz etmiştir. Ona göre ilki evrede klasik sivil toplum ve devlet ayrılığı ortaya çıkar. Klasik sivil toplum ve devlet birlikteliği kırılır. Merkezi, egemen, anayasal devleti haklılaştırma ve bunun karşısında bu devletin otoritesine karşı sivil toplumun içindeki bağımsız “toplumlar”ın gelişmesinin önemini vurgular. İlk evre Adam Ferguson'un An Essay on the History of Civil Society (Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme 1767) isimli çalışması ile örneklendirilmiştir. İkinci evre; Bağımsız “toplumlar”ın kendilerini devlete karşı savunmalarının meşru

olduğu iddiasıdır. Bu evrede başat tema devlete karşı sivil toplumdur. Bu dönem Thomas Paine'nin Rights of Man (1791-92) adlı çalışması ile örneklendirilmiştir. Üçüncü evre; sivil toplum devlet ayrımındaki devlet karşıtlığı zayıflar. Sivil toplumun özgürlüğü kendini felç eden, çatışma üreten bir şey olarak görülmüş ve dolayısıyla sivil toplumun daha katı bir devlet düzenlemesine ve denetimine gerek duyduğu düşünülür. Vurgu, sivil topluma karşı devlettir. Bu dönem G.W.F.Hegel'in Grundlinien der Philosophie des Rechts (1821) adlı çalışması ile örneklendirilmiştir. Dördüncü evre; düzenleyici devlet iktidarının sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulur. Buna uygun olarak da çoğulcu, kendi kendini örgütleyen, devletten bağımsız bir sivil toplumu korumanın önemi vurgulanır. Ana tema sivil toplumu devlet egemenliğine karşı korumaktır. Bu evre Alexis de Tocqueville'in De la Democratie en Amerique (1835-40) adlı yapıtıyla örneklendirilmiştir (Keane, 1993:50-53).

Kavramın üç değişik kullanımına değinen Mardin ise, Sivil toplum kavramının anlamsal değişiminin tarihi dönüşümler içerisinde yaşandığını ileri sürer. Mardin'e göre sivil toplum kavramının "Bir medenilik anlayışı olarak sivil toplum", "Batı Avrupa'nın toplumsal tarihindeki çok önemli bir sosyal tarih aşaması olarak sivil toplum" ve "Tarih felsefesi alanında bir tartışma konusu olarak sivil toplum" olmak üzere üç farklı anlamı bulunmaktadır. Mardin, medenilik anlayışı olarak sivil toplumun toplumların medenileşme (civilization) süreçleriyle ilgili olduğunu, bu bağlam içinde de sivil toplumun, toplumun "sivilleştiği" son raddeye kadar medenileşmenin daha da büyümesini ifade ettiğini düşünmektedir. Mardin, ikinci anlamdaki kullanımında sivil toplumun, Batılı toplumların gelişim sürecinde devlet ile devlete ait olmayan alan arasındaki farklılaşmanın yarattığı, yerellikten çok aile ve klan sınırları dışında kalan, ancak devletten ayrı olan, ekonomik, dini, entelektüel veya siyasi özerk kurumların bileşiminin oluşturduğu toplumsal bir parçayı ifade ettiğini düşünmektedir. Son olarak Mardin sivil toplumu, kendini ortaya çıkaran maddi koşulların düşünsel temellerini atan felsefecilerin tartışmalarının temel temasını oluşturan bir unsur olarak kabul etmektedir. Bu anlamda sivil toplum düşüncesi, devletten farklı ve özerk bir toplumsal yaşamın varlığı düşüncesi üzerine felsefeciler tarafından oturtulmuştur (Mardin, 1986:1909-1910).

Sarıbay ise sivil toplumun geçirdiği safhaları dörde ayırır. Birinci safha olarak devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulmasını kabul eder. İkinci safha ise, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazandığı aşamadır. Üçüncü safha ise, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı ve devletin de bu duruma müdahalesinin olumlandığı bir anlayışı yansıtır. Son safha ise, üçüncü safhaya tepki olarak devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başlandığı hali yansıtır (Sarıbay, 2000:100).

Batı'daki sivil toplum tartışmalarını iki döneme ayıran Çaha'ya göre ise, birinci dönem ulus devletin kaçınılmaz bir sonucu olarak 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar tartışılmış olan “klasik” sivil toplum tartışmaları olarak nitelendirilebilecek dönem. İkinci dönem ise “modern” olarak nitelendirilen, doğrudan doğruya sosyal grupları temel alarak bir çözümleme biçimi sunmaya çalışan 1960 sonrası dönemdir. Her iki dönemde de sivil toplum kavramı “analitik” bir araç olarak ele alınmıştır. Yani sivil toplum kavramı gelecekteki toplumu hayal eden bir proje olmaktan ziyade var olan durumu anlamak için geliştirilmiş analitik bir araç olmuştur (Çaha, 2003:69).

Keyman ise dünyada sivil toplum kavramının tarihsel gelişmesini üç döneme ayırmaktadır. İlk olarak, 17. ve 18. yüzyıllara dayanan birinci dönem, daha sonra sivil toplumun yeniden canlandığı 1970 yılından sonraki ikinci dönem ve son olarak da 1990'lardan sonraki üçüncü dönemdir. Ona göre birinci dönem içerisinde sivil toplum kavramını belirleyen tartışmanın ana çerçevesini “modernlik” oluşturmaktadır. Çünkü bu dönem içerisinde sivil toplum, modern toplumun geleneksel toplumlardan farkını ortaya koyarken kullanılmıştır. Yani bu dönem içerisinde sivil toplumdan konuşmak modern toplumdan konuşmak anlamına gelmiştir (Keyman, 2004:2).

Keyman ana çerçevesini modernliğin oluşturduğu birinci dönem içerisindeki sivil toplum kavramının üç önemli saçı ayağı olduğunu ifade etmektedir. Bunlar “birey”, “serbest pazar” ve “sivil haklar” kavramlarıdır. Modern öncesi dönemde birey kavramından söz etmek zordur. Modern dönemde birey kavramı gelişimi ile birlikte akrabalık ve kan bağına dayalı, tabakalaşmış toplumsal yapıdan sivil topluma doğru bir

dönüşüm meydana gelmiştir. Yine Keyman, bu “birey” kavramının tüm toplum tabakasını ifade etmediğini de vurgulamaktadır. Çünkü bu dönem içerisinde bireyin köylü, kadın olmayan, kentsel hayat içerisinde aristokrasiye karşı mücadele veren burjuvalar olduğu aşıkardır. Bundan dolaydır ki modern dönemde sivil toplumun kavramının ortaya çıkmasında burjuvaların aristokrasiye karşı verdiği mücadelenin, oynadığı rol çok önemli bir yer tutar. Burjuvalar bu mücadelenin sonucunda bir takım siyasetle ilgili olmayan doğrudan ekonomi alanıyla ilgili öznel haklar kazanmıştır. Keyman, serbest pazar+birey+sivil haklar toplamının modern toplumu oluşturduğunu ifade etmektedir (Keyman, 2004:2).

1.2. Sivil Toplumun Düşünsel Ard Alanı

Sivil toplum fikrinin düşünsel temelleri Eski Yunan’a kadar uzanır. Ancak günümüzde sivil toplum terimi kullanıldığında kastedilen anlam ve tarihsel süreç içinde kazandığı içerik önemli değişimlere uğramıştır. Sivil toplum, devlete karşı bağımsız ama onunla çoğu zaman iç içe, ekonomik ve sosyal açıdan birçok toplumsal öznenin rol oynadığı toplumsal alan olarak anlaşılmaktadır. Günümüz siyasal düşüncesinde sivil toplumun bu içeriğe kavuşması uzun bir tarihsel ve toplumsal dönüşümün ürünü olmuştur (Doğan, 2002:2).

Şimdi sivil toplum kavramının tarihsel gelişimi ve dönüşümü üzerinde katkıları olan bazı düşünürlerin kavram hakkındaki fikirlerini ele alarak konuyu daha iyi aydınlatmaya çalışacağız.

1.2.1. Devlet Sivil Toplum Birlikteliği

Sivil toplumun kavramının tarihsel gelişimini ele alırken, kavrama bu süre içerisinde değişik anlamlar yüklendiğini gördük. Şimdi kavrama ışık tutacak şekilde devletle eşdeğer/birlikte görenleri ve devlete karşı/bağımsız ele alanları aktaracağız.

1.2.1.1. Hobbes ve Sivil Toplum Düşüncesi

17. yüzyılda İngiltere, parlamento ile kral arasında şiddetli ve kanlı bir mücadelenin hüküm sürdüğü bir dönemde yaşayan Thomas Hobbes, yaşadığı dönemin şartlarından etkilenmiş bir düşünürdür. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum Hobbes’un sivil toplum

ve devlet ile ilgili düşüncelerini de derinden etkilemiştir. Onun geliştirdiği model “güvenlik devleti modeli” olarak adlandırılmıştır. Hobbes’un kurguladığı “doğa durumu”nda insanlar eşit ve özgürdür. Ona göre böyle bir eşitlik herkesin herkesi öldürebilmesindeki eşitliktir. Yani herkes her şey üzerinde eşit hakka sahiptir. Herkesin böylesine her şey üzerinde eşit ve özgür olduğu, hiç kimsenin hiç kimse üzerinde sürekli bir iktidar kuramadığı bu doğa hali aslında kimsenin hiçbir şey üzerinde süreklilik taşıyan bir hakkının olmadığı bir savaş halinden başka bir şey değildir (Duman, 2003:349). Yani Hobbes, insanların mutlak anlamda eşit ve özgür olduğu böyle bir durumu kaos olarak nitelemekte ve insanların mutlak bir otoritenin yoksunluğunda eşit ve özgür olmalarının mümkün olamayacağını ileri sürmektedir.

Thomas Hobbes, doğal hukuk (toplumsal sözleşme) geleneğinin önemli düşünürlerinden birisi olarak kabul edilir. Ona göre doğal haldeki devlette herkes eşittir ve özgürdür. Dolayısıyla böyle bir doğal devlet durumunda savaş vardır. İnsan insanın kurdudur (Yılmaz, M. 1997:87- 88). Hobbes’un, doğal devlet modelinin anti tezi olarak ileri sürdüğü devlet modeli özgür ve eşit (varsayılan) bireylerin kurduğu “societas naturalis”tir. Bu modelde sivil toplum, sonradan kurulmuş ve kurumlaşmış bir toplum (homo artificialis veya machina machinarum) olup, insanlar arasında kurulacağı varsayılan sosyal sözleşme, bir toplum değil devlet yaratır (Erdoğan Tosun, 2001:32).

Hobbes’a göre doğa halinden insanların çıkabilmesinin tek yolu birbirleriyle yaptıkları ve tüm haklarını sözleşmenin tarafı olmayan üçüncü bir güce yani Leviathan’a devrettikleri sözleşme kurmalarıdır. Latince ejderha anlamına gelen Leviathan’ı Hobbes her bireyin ve tüm bireylerin isteminin yerini alabilecek herkese eşit mesafedeki bir güce (hükümdar, meclis gibi) işaret etmek için kullanmıştır. İnsanlar doğa halindeki haklarını Leviathan’a devreden sosyal sözleşme ile toplumsal çoğulculuk ve farklılığın, mutlak güç olarak gördüğü siyasal erkin yani kralın tekçi yapısında birleşmesini ister. Hobbes’da sözleşmenin gerçekleştiği sivil toplum, aslında bir bakıma doğal haklar karşısı olan sivil halin anlatımından ibarettir. Hobbes, dini kurumlar da dahil tüm sivil toplum unsurlarını devletin çatısı altında toplamıştır. Çünkü devlet her tür yasanın yapıcısı olarak, dinsel yasaya ihtiyaç bırakmamaktadır. Ona göre devlete itaat Tanrı’ya itaattir (Çaha, 2003:27- 28).

Hobbes, toplumsal yaşamın en ince noktasına kadar kuşatıcı vazife verdiği güvenlik devletinin zorla sağladığı bu barışçıl düzene “Sivil Toplum” adını vermiştir. Yani sivil toplum eşittir mutlak iktidarın sağladığı sözleşmeyle kurulan devlet düzeni. Bu nedenle Hobbes’un düşüncesinde devlet/sivil toplum ikilemi yerini sivil toplum/sivil olmayan toplum karşıtlığına bırakır (Okutan, 2006:75). O, modern dünyanın bir karar vermesini ister: Ya doğal durumun şiddet ve karışıklığını ya da güvenlik devletinin mutlak iktidarı sayesinde sağlanan barış içinde rahat bir yaşamı seçmek (Keane, 1994:63-64).

1.2.1.2. Locke ve Sivil Toplum Düşüncesi

17. yüzyıl İngiliz düşünürlerinden olan John Locke, sivil toplum-devlet ilişkisine ait teorisinde, devletin rolünün mümkün olduğunca sınırlandırılması taraftarıdır. Doğa durumu anlayışını özgürlük ve eşitlik ön kabulleri üzerine oturtan Locke, sivil topluma geçişte doğa durumunda bağımsız şekilde var olan insanlar arasındaki uyumun arttırılıp süreklilik kazanmasıyla geçileceğini savunmuştur (Erdoğan Tosun, 2001:32-33).

Locke’in doğa durumu anlayışı Hobbes’a göre farklılık göstererek “insanın, insanın kurduğu olduğu” bir durum olarak algılamamaktadır. Ona göre doğa durumu, insanların kimseden izin almadan, doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenlemek, mallarını ve kişiliklerini kullanma konusunda eşit ve özgür oldukları bir durumdur. Locke, mülkiyet hakkı, yaşam hakkı ve özgürlük haklarını doğa durumundaki kutsal ve dokunulmaz haklar olarak nitelemektedir. Ona göre, doğa yasasını çiğneyene karşı zarar gören tarafın hem yargılama hem de cezalandırma hakkı vardır. Ancak zarar görenin hem yargıç hem de davacı olması hakkı, bu hakların kullanılmasıyla bir savaş durumu yaratır. Yani yetkili bir yargıcın (devletin) yokluğu savaş durumu yaratıp, insan yaşamını tehlikeye sokabilir. Bu durumda insanlar bir toplum sözleşmesi kurarak, özgürlüğün ve mülkiyetin tehlike altında olduğu, sürekli savaş durumunun olma riski olduğu doğa durumuna son verip, yargılama ve cezalandırma haklarını devlete devrederek, doğa halinden politik ve sivil topluma geçiş sağlarlar. Locke, sözleşme ile oluşan bu devlet iktidarını sınırlı bir iktidar olarak sunmaktadır. Ona göre, devlet yönetilenlerin sözleşmeden önce sahip oldukları yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını çiğnerse, sözleşmeyi bozduğundan dolayı yönetilenlerin “direnme hakkı” doğmuş olur (Duman, 2003:350- 351). Yukardan da anlaşılacağı gibi Locke’a göre sivil toplum,

yapılan bu toplum sözleşmesinin sonucunda oluşmaktadır ve politik toplumla aynı anlama gelmektedir.

Locke'un savunduğu anayasal devlet düşüncesi, doğa durumundaki savaş ile sivil toplumdaki barış arasında var olan aykırılığı azaltmaktadır. Locke, Hobbes'un olumsuzlamasının aksine doğa durumunda toplumsal dayanışmanın olabirliğinden söz etmektedir. Ona göre doğa durumu her ne kadar istikrarsız bir anti-sosyal toplumculuk (sociability) durumu ise de, bir birine eşit olan bireylerin mallarını ve güçlerini istedikleri gibi kullanma özgürlüğüne sahip oldukları bir karşılıklı ilişki durumu oluşturmaya da eğilim göstermektedir (Keane, 1994, S.67- 68).

Locke'un sivil toplum düşüncesini Hobbes'tan ayıran diğer bir önemli fark da devletin sınırı ile ilgilidir. Hobbes'un "ölümlü Tanrı"sı yerini Locke'da sınırlı bir güce sahip devlete bırakmaktadır. Sivil toplum, devletin müdahale alanı olmaktan çıkarken, "koruyucu" cezalandırma yetkisiyle donatılmaktadır. Böylece Locke, Hobbes'un "güvenlik devleti"nden farklı bir devlet anlayışına ulaşmıştır. Bu devlet anlayışı, modern devletin sahip olduğu iktidarın sivil toplum lehine nasıl ve ne ölçüde sınırlanması gerektiğini ortaya koyan anayasal bir devlet modeli olmuştur (Okutan, 2006:75-76).

1.2.2. Devlet Sivil Toplum Ayrımı

Kavramı devletle bir veya birlikte tutan düşünürler olduğu gibi devletten ayıran, devletten bağımsız ya da karşısında gören düşünürlerde olmuştur. Kavramın diğer gelişim yönünü değerlendirebilmek için bu açıdan da ele almak gerekir.

1.2.2.1. Hegel ve Sivil Toplum Düşüncesi

Sivil toplumla devleti ayıran Hegel, sivil toplumla ilgili çağdaş tartışmaları en çok etkilemiş düşünür olarak kabul edilmektedir. Hegel, sivil toplumu aile ve devletten ayırmaya çalışır. Sivil toplumu bu anlamda kullanarak geleneksel anlamını değiştiren ilk düşünürdür. Ona göre, sivil toplumda her ne kadar iktisadi güçler ile bireysel çıkar arayışları önemli bir yer işgal etse de, düzeni sağlayacak devlet kurumları da önemli yer tutmaktaydılar. Hegel, sivil toplumun özel çıkarların rekabeti, özellikle de ticaret

burjuvazisinin kazanma hırsı sayesinde çatışmacı ve istikrarsız bir alan olduğu kanaatinde olmuştur. Toplum içinde sivilliğin ne dereceye kadar korunabildiği konusunda kuşkulu olan Hegel, sivil toplumun kendi kendine gerçekleştiremediğini onun adına devletin yapması gerektiği fikrini savunmuştur. Ona göre sadece devlet toplumun birliğini temsil edebilir ve vatandaşların özgürlüğünü arttırabilir (Erdoğan, M. 1998:13-14).

Hegel, sivil toplumu yalnızca tarihsel bakımdan değil kavramsal bakımdan da eksik olan bir toplum aşaması olarak niteler. Ona göre, İnsan sadece 'devlet' birimi içinde yaşadığı zaman en yüksek amacına ulaşabilir. Hegel'in kavrama yüklediği orijinallik sivil toplumu ilk defa devletten ayırmış olmasında yatmaktadır. Hegel, sivil toplum terimini ifade etmek için burjuva toplumu kavramını kullanmıştır. Hegel'in burjuva toplumu anlamındaki sivil toplum kullanımının temelini özel mülkiyet sahipliği oluşturur. Hegel'e göre sivil toplum bir yandan bireysel çıkarların, bencil arzuların ve gereksinimlerin savaş alanı konumunu sürdürürken diğer yandan ekonominin gelişmesinin koşulu olan çelişkileri de içinde barındırır (Erdoğan Tosun, 2001:40).

Hegel, sivil toplum siyasal olarak düzenlenmedikçe sivil kalamayacağını söyler ve sivil toplumun kendi kendine zarar verme eğilimlerinden çok tedirgin olur. Ona göre sadece yüksek bir kamu otoritesi, sivil toplumda bulunan adaletsizliklerin giderilmesini ve tikel çıkarların evrensel bir siyasal topluluk içerisinde sentezlenmesini sağlayabilir. Bu yüksek kamu otoritesi de monarşi, devlet görevlileri ve zümreler tarafından yönetilen anayasal devlettir. Hegel' göre iki durumda devlet müdahalesi meşru sayılabilir. İlk olarak, bir ya da daha fazla sınıfa bir başka sınıfın egemen olması, bütün grupların yoksullaşması veya yerel oligarşilerin kurulması gibi sivil toplumda meydana gelebilecek adaletsizlik ve eşitsizliklerin giderilmesi için devlet sivil topluma müdahalede bulunabilir. İkinci olarak da, halkın evrensel çıkarlarını korumak ve geliştirmek için devlet doğrudan sivil topluma müdahalede bulunabilir (Keane, 1994:77-78). Yani devlet bu alanda hüküm süren sefaleti engellemek, etik ve fizik bozulmayı ortadan kaldırmak amacıyla ve de halkın evrensel çıkarlarını koruyup geliştirmek için bu alanı düzenlemeli ve egemenlik altına almalıdır (Bostancı, 1997:180).

Hegel'in sivil toplum kuramında amacı, devletin sivil toplumu ortadan kaldırmadan çelişiklere çözümler getirmesini sağlamak, yani sivil toplum ile devlet arasında bir bütünsellik kurmaktır. Hegel' göre, sivil toplumdaki etiğin ve çekişmenin temel sebebi olarak "ihtiyaç" kavramıdır. İhtiyaç kavramı beraberinde ihtiras unsurunu doğurmakta ve bu da sivil toplumda çatışma, çekişme ve güvensizlik alanı yaratmaktadır. Devlet ise tarafsızlığın ve evrenselliğin hakim olduğu bir alandır. Kısaca sivil toplum farklılık, özel çıkar ve çatışma alanıdır. Dolayısıyla sivil toplumdaki çatışmacı unsurları, özel çıkarları bir senteze ve harmoniye dönüştürmeyi amaçlar. Hegel'de sivil toplum bireysel çıkarların çatıştığı, ailedeki sıcak ilişkilerin olmadığı tikellikler alanıdır. Evrenselliğin bir simgesi olan devlet bu tikelliklerin aşılmasının temel unsurudur. Yani, devlet sivil toplumu düzenleyen temel birimdir (Duman, 2003:353-354).

Sivil toplumda bulunan özgürlüklerin sosyal denge içerisinde yaşanabilmesi için güçlü ve donanımlı bir devlete ihtiyaç duyan Hegel'de, sivil toplum ile devlet yan yana konulduğunda sivil toplumun olumsuz bir anlam taşıdığı görülmektedir (Çaha, 2003:31).

Hegel'in, sivil toplum karşısında devleti kavramsallaştırırken yaşadığı dönem Almanya'sının koşullarından büyük ölçüde etkilendiği görülür. Daha önceki eserlerinde halk- yönetim-devlet kelimelerini aynı anlamda kullanan Hegel, ilk kez 1821 yılında yazdığı "Haklar Felsefesi" adlı eseriyle birlikte sivil toplum kavramı içerik değişimi geçirmiştir. Hegel, bu eserinde sivil toplumu "ahlaki yaşam" başlığı altında tartışarak, ahlaki yaşamda sivil toplumu aile ile devlet arasındaki farklılaşmanın bir aşaması olarak değerlendirmiştir. Hegel yine bu eserinde, devleti evrensellik, rasyonellik ve nesnellik açısından işbirliğini sağlayan, herkes için uygar bir yaşamı sağlayan tek sosyal varlık olarak nitelerken, sivil toplumu, bireysel çıkar ve isteklerin, ihtiyaçların ilan edildiği bir alan olarak nitelendirmiştir (Erdoğan Tosun, 2001:38- 39).

Çaha' ya göre, Hegel'in sivil toplumla ilgili düşüncelerinden iki sonuç çıkarmak mümkündür: Bunlar ilki, sivil toplumun varlık sebebi olarak güçlü, donanımlı ve metafiziksel bir devleti ortaya çıkarmaktır. Bu noktada sivil toplum tarihsel ruhun (Geist) geçici bir uğrağı olup, bu ruhu transandantal (aşkın) bir devlete taşımayı

amaçlayan bir misyona sahiptir. İkinci olarak, Hegel'in sivil toplum tanımlamasında her ne kadar olumsuzluk olsa da, farklılık, özgünlük ve özerklik alanı olarak bir sivil toplum tipolojisi yapması kendisinden sonraki tartışmalara dayanak teşkil etmiştir. Şüphesiz bu durum birincisine oranla iyimser bir sonuçtur (Çaha, 2003:32,33).

Sonuç olarak Hegel'de 'sivil toplumla devlet yan yana konulduğunda sivil toplumun olumsuz bir anlam teşkil ettiğini görürüz. Başka bir ifadeyle, devletin kaçınılmazlığını vurgulamak için Hegel sivil topluma tamamen olumsuz bir anlam yükler (Çaha, 2003:31). Hegel'in düşüncesinde sivil toplum fikri aşkın devlet tahayyülünün altında kalmaktadır. Dolayısıyla devlete sivil toplumun devamlılığı ve eşitliği açısından böylesine vurgu yapılması sivil toplumu devletin içinde eritir. Sonuçta sivil toplum despotizmin engellenmesinde önemli bir araç olmaktan çıkmış olur (Okutan, 2006:76).

1.2.2.2. Adam Ferguson ve Sivil Toplum Düşüncesi

Adam Smith ile birlikte klasik ekonomi politikacılar veya İskoç Aydınlanmacıları sınıfına sokulan Adam Ferguson, sivil toplum kavramını araçsal (instrumental) devlet düşüncesine zemin hazırlayacak şekilde ilk kullanan düşünürlerden biri olmuştur. Ferguson, 1767 yılında yazdığı "Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Deneme" adlı eserinde biri doğal durumun geçerli olduğu "ilkel", diğeri de hukukun, ticari kuralların ve toplumsal değerlerin geçerli olduğu "politik" toplum olmak üzere iki tür toplum tipolojisine değinir. Ferguson, ilkel toplum tipinde sivil toplumun olmadığı, insan hak ve hürriyetlerinin korunmadığı, bireysel ve ekonomik ilişkilerin bir düzen içerisine oturtulmadığı ve güçlünün zayıfı ezdiği bir toplum tipi resmetmiştir. Politik toplumda ise sivil toplum kavramı vardır. Politik toplum tipinde karşılıklı hak ve özgürlükler güvence altına alınmıştır ve ilkel toplumdaki doğal hukuk yerine burada pozitif hukuk ilkelerinin uygulanması söz konusudur. Pozitif hukuk kurallarının uygulanması nedeniyle güçlünün zayıfı ezmesi diye bir durum söz konusu değildir. Bu kuralları ihlal edenlere karşı siyasal otorite devreye girmektedir (Çaha, 2003:42-43). Kısaca şu söylenebilir ki; Ferguson, karşılıklı hak ve özgürlüklerin var olduğu, bunların etik ve hukuksal ilkelerle düzenlenip, korunduğu ve siyasal otoritenin gözetiminde hukuksal ilkelerin işlerlik kazandığı bu topluma politik toplum ya da sivil toplum adı vermektedir. Sivil toplum ile devleti aynı çatı altında kabul eder.

Ferguson, aynı eserinde sadece ticaretin değil, merkezi anayasal devletin de ortaya çıkmasının toplumsal dayanışma için tehdit oluşturduğu kanısındadır. Yani siyasi otoritenin ve ticaretin varlığını her zaman faydalı görmemektedir. Bu açıdan iktidar ve zenginliğin bozucu etkilerine karşı koymanın ve kamusal ruhu yaratmanın en iyi yolu olarak vatandaş birliklerinin kurulup güçlendirilmesini görmektedir (Erdoğan, M. 1998:13-14).

Ferguson, insanın toplumsal bir canlı olmasından hareketle toplum içindeki çatışma ve barış hallerini toplumsal hayatın gerçekliği olarak kabul eder ve bunları pozitif olarak kabul etmiştir. O, sivil toplumla ticari toplumun aynı şeyler olduğunu dile getirmiştir. Bu iki kavramı da, ilkel olmayan yani “medeni” (civilized) topluma gönderme yaparken kullanmıştır (Duman, 2003:352).

1.2.2.3. Tocqueville ve Sivil Toplum Düşüncesi

19.yüzyıl Fransız düşünürlerinden Alexis de Tocqueville demokrasiler için sivil toplum düşüncesinin taşıdığı önemi en açık şekilde ifade eden ilk düşünür olmuştur. Tocqueville, yaşadığı dönemin Avrupa devletleri ile Amerika Birleşik Devletleri’ni karşılaştırarak, ABD’nin sağlamış olduğu ekonomik ve siyasal başarıları bu ülkedeki sivil toplumun gelişkinliğine bağlamıştır. Ona göre bu ülkedeki sivil toplumun üyeleri ortak amaçlar doğrultusunda nasıl çalışmalarını gerektiğini sivil toplum örgütleri aracılığıyla öğrenmişlerdir (Atar, 1997:99).

Tocqueville, ABD’ye yapmış olduğu ziyaretin sonuçlarını değerlendirdiği “Amerika’da Demokrasi” adlı eserinde demokratik devletin de kendi içinde bir takım tehlikeleri yaratabileceği konusuna dikkat çeker. Ona göre, evrensel çıkarlar adına halkın seçtiği, sivil toplumu ve ülkeyi yöneten devlet ve devleti savunan argümanlar tehlikeli bir gelişmenin habercisidir: Devlet despotizmi tipinin yükselişi. Tocqueville’e göre toplumsal yaşam gitgide toplumu birliği içinde temsil etme ve koruma iddiasındaki siyasi kurumların ağırlığı altında ezilir ve halkın seçimiyle siyasi aygıtı verdiği toplumu yönetme hakkı yani iktidar bir zaman sonra kendisine karşı çevrilir. Sivil toplum adaletli davranması, refahını artırması ve özgürlüğünü sağlaması için seçtiği demokratik iktidarın Zamanla her şeye burnunu sokan, özgürlükleri kısıtlayan despotik bir devlet

tipine dönüştüğüne şahit olur. Tocqueville, siyasi iktidarın toplumu ne ilerletecek ne de geriletecek şekilde toplumsal statükoyu koruyacağını, günlük işleri ustalıkla yöneteceğini, küçük karışıklıkları ve hafif suçları rahatlıkla bastıracağını ifade eder. Bu durumu da toplumsal uyusukluk hali olarak ifade eder (Keane, 1994:79- 80).

Tocqueville, devlet yönetiminin devlet despotizmine ve toplumsal uyusukluk haline dönmesini engellemek için siyasi iktidarın çok sayıda ve farklı eller arasında dağıtılmasını önerir. Ona göre, yasama gücünün düzenli seçimlere tabi olması, yasamadan ayrı bir yürütme otoritesi ve bağımsız bir yargıyı takip edecek şekilde sivil toplumu yöneten bir iktidarın sık sık el değiştirmesi ve farklı yönelimler benimsemesi sağlanarak despotizme kayma riski olabildiğince düşürülebilir. Bunun yanında Tocqueville, devleti dengeleyecek veya despotizme kaymasını engelleyecek şekilde devlet kurumlarının dışarıdan yani devlet müdahalesinden uzak sivil birliklerin oluşturulması ve geliştirilmesi yoluyla da pekiştirilmesi gerektiğini kanaatindedir (Keane, 1994:81).

Erdoğan, Tocqueville'in yaptığı sivil toplum-devlet analizinin üç boyutu olduğunu düşünmektedir. Buna göre, toplumun üç alanı bulunmaktadır. Birinci alan, resmi siyasal temsil sistemi, bürokrasi, polis ve ordudan oluşan devlettir. İkinci alan ise özel çıkarların ve iktisadi etkinliğin alanı olan sivil toplumdur. Üçüncüsü ise, Tocqueville'in "bir araya gelme sanatı" (act of associaton)nı en iyi biçimde ifade eden alan olarak gördüğü siyasi toplumdur (Erdoğan, M. 1998:14-15).

Tocqueville, sivil toplum örgütlerini "bir araya gelme sanatı"nın en iyi şekli olarak görür ve çoğunluğun azınlık üzerinde kuracağı/kurduğu tiranlığın bertaraf edilmesi noktasında önemli görevler üstleneceğini iddia etmektedir. Ona göre, sivil topluk örgütleri demokratik eşitliği sağlamak/sürdürmek için çok gerekli olan yerel ve tikel özgürlükleri besleyip derinleştirmektedir. Tocqueville, sivil birliklerin varlığını devam ettirip aralarında eş güdüm sağlanması bakımından merkezi otoriteye yani devlete muhtaç olduklarını kabul etmekle birlikte, devletten bağımsız, çoğulcu ve özörgütlü bir sivil toplumun demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olduğunu ifade eder. Ona göre, sivil toplumu ile devletle birleştirme fikri demokratik devrimin ve özgürlüklerin tehlikeye

atılması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı karşısında toplumsal engellerin bulunmadığı bir devlet iktidarı da her zaman tehlike arz eder ve despotizme çıkarılmış davetiye anlamına gelir. Neticede Tocquville, sivil toplumu iktidarın despotizme kaymasını engellemek için devletin önüne çekilmesi gereken bir set olarak görmüştür. O, demokratik devletin her zaman sivil toplumun ve halkın özgürlüklerinin gelişmesini sağlama görevi göremeyebileceği düşüncesi üzerine dikkat çeken ilk düşünürdür (Keane, 1994:82).

1.2.2.4. Marx ve Sivil Toplum Düşüncesi

Marx, Engels'le birlikte kaleme aldıkları Alman ideolojisinde sivil toplumu şu şekilde tanımlar;

“sivil toplum üretici güçlerin gelişiminin belli bir aşamasında bireylerin bütün maddi ilişkilerini kucaklar. Sivil toplum verili bir aşamanın bütün ticaret ve sanayi hayatını kapsar ve bu haliyle dış ilişkilerinde kendisini ulusallık olarak ortaya koymak ve içeride de devlet olarak örgütlenmek zorunda olsa da devleti ve ulusu aşar (Sarıbay, 1994:54).”

Marks, Hegel'in devlet-sivil toplum ilişkisi konusundaki düşüncelerini tersine çevrilerek Marksist sivil toplum anlayışını ortaya çıkarmıştır. Marks, sivil toplumu devlete bağımlı olmaktan çıkararak, aksine devletin sivil topluma bağımlı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Yani devletin sivil toplum tarafından belirlendiğini varsaymıştır. Marks'a göre sivil toplum alt yapıyı, devlet ise üst yapıyı oluşturmaktadır (Okutan, 2006:77). Ona göre sivil toplum üst yapıyı oluşturan devletin sosyo-ekonomik temelini oluşturmaktadır. Marks sivil toplumu mülkiyet ilişkilerine dayanan burjuva düzeninin kendisi, yani ekonomi olarak görmüştür. Marks'ın sivil toplum kavramı konusunda yaptığı, kısaca, Hegel'in oluşturduğu sivil toplum-devlet ilişkisini tersine çevirmek olarak tanımlamak mümkündür. Başka bir ifadeyle, Marks'ın teorisinde sivil toplum devlete bağımlı olarak düşünülmekten çıkmış, tersine devletin topluma bağımlı olduğu, onun sivil toplum tarafından belirlendiği varsayılmıştır. Sonuçta Marks'a göre devlet sivil topluma bağımlıdır, dolayısıyla devletin faaliyeti de hakim sınıfın çıkarları çerçevesinde gerçekleşmektedir (Erdoğan, M. 1998:13-14).

Marks, sivil toplum kavramını kendinden önce kullanılan tarihsel-felsefi anlamından çıkararak, eleştirel bilimsel kullanımını sağlamış, bu kullanım içinde 17. ve 18. yüzyılların sermaye toplumunun doğuşunu yani toplumsal-ekonomik dönüşümü, sivil toplumu açıklamaya çalışırken temel almıştır. Marks'a göre sivil toplum, orta çağ burjuvazilerinin toplumsal bir hareketi olup, kent korporasyonları ile komünleri üzerinde yükselmiş bir kavramdır. Bu noktada Marks'ın sivil toplum ile kapitalist burjuva toplumunu bir tuttuğunu söylenebilir. Buradan yola çıkarak Marks için sivil toplum üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranlar ile onlara boyun eğmek zorunda kalan mülksüz kitlenin bulunduğu bir toplumdur. Marks, sivil toplumu bu durumdan kurtarmanın yolunun radikal bir devrimden geçtiği kanısındadır. Ona göre, ne liberalizmdeki gibi sivil toplumu (burjuvayı) kendi haline bırakıp devleti ona bağımlı kılmak ne de Hegel'in önerdiği gibi sivil toplumun üzerine devlet otoritesini yerleştirmek yeterli değildir. Tek çözüm radikal devrimdir. Marks'ın radikal devrimden kastı, toplumsal sınıfların ve devletin ortadan kaldırılmasıdır (Erdoğan Tosun, 2001:42-44). Yukarıdan da anlaşılacağı gibi sivil toplumu sevdirmeye veya pozitif görme gibi bir çabası olmayan Marks, sivil toplum ile devletin uzlaştırılmasını değil ortadan kaldırılmasını savunmuştur.

Sivil toplumu burjuva toplumu ile bir tutan Marx, sivil toplum ile devletin/siyasal toplumun uzlaştırılmasının değil, ortadan kaldırılmasının gereğini vurgular. Devleti, Hobbes ve Hegel de olduğu gibi toplumsal ve iktisadi yaşamın tümünü kuşatıcı bir kurum olarak değil, bu alanları kuşatan sivil toplumun hizmetinde bir kurum olarak görmektedir. Marx için devlet değil sivil toplum, toplumsal yaşamın tüm alanlarını belirleyici bir alan oluşturmaktadır. Marks din, aile, devlet, kanun, ahlak, bilim gibi insani etkinliklerin hepsi üretim biçimine göre şekillendiğini düşünür. Sivil toplum ise bunlardan farklı olarak on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında burjuvazi ile birlikte ortaya çıktığından dolayı üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ekonomik ilişkilerin tümünü kapsayan bir alandır. Devlet ise sivil toplumun bir yansıması olduğundan dolayı sivil toplum içerisinde kaybolması söz konusu değildir. Aksine sivil toplumun şahsında yeniden üretilir. Sivil toplum üretim faktörlerini elinde tutanların alanıdır. Devlet sivil toplumun yansıması olduğun için üretim faktörlerini ellerinde tutan bu güçler devleti de istedikleri gibi şekillendirirler (Çaha, 2003:36-38).

Ona göre verili bir aşamanın bütün ticaret ve sanayi hayatını kapsayan ve bu haliyle dış ilişkilerinde kendini ulusallık olarak ortaya koyan ve içeride de devlet olarak örgütlenmek zorunda kalan sivil toplum aslında devleti ve ulusu aşan bir mahiyet arz etmektedir. Marks'a göre nihai olarak, üretim ilişkilerinin bütünü kapsayan alt yapı ve onun yansıması olan hukuk, ideoloji ve devletin oluşturduğu üst yapı belli bir aşamadan sonra kalmayacağı için artık sivil toplumdan bahsedilmeyecek, dolayısıyla hümanistik arayışların son bulduğu tarihsiz bir devreye girilecektir (Bostancı, 1997:184-185).

Özetle Marks'ın düşüncesinde alt yapıyı oluşturan sivil toplum üst yapı olan devletin yönetimini elin tutar. Burjuvazi ve sivil toplumu bir tutan Marks, ekonomik ilişkilerin temelinde sivil toplumu tanımlar. Marks, devletin sivil toplum içindeki kurulu ekonomik düzenin bir yansıtıcısı ve yaratıcısı olduğu fikrindedir. Dolayısıyla devletsiz toplumu hedefleyen Marksist anlayışta sivil topluma da belli bir aşamadan sonra yok edilmesi gereken bir hedefdir.

1.2.2.5. Gramsci ve Sivil Toplum Düşüncesi

Sivil toplum kavramı 20. yüzyılda, özellikle İtalyan Marksist teorisyen Gramsci'nin, savaş sonrası yayımlanan "Hapishane Defterleri" adlı eseri ile birlikte tekrar gündeme gelmiştir. Gramsci'ye göre sivil toplum, yönetici sınıfın hegemonik bir aygıtı olarak Marksist şemada bir üstyapı kurumu olarak yerini almaktadır (Erdem, 1997:401). Gramsci hapishanede iken yazdığı "Hapishane Defterleri" adlı eserinde sivil toplum kavramına ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

Şu an yapabileceğimiz, başlıca iki üst yapısal 'düzey' saptamaktır: Biri 'sivil toplum' denebilecek, yani 'özel' diye adlandırılan organizmalar bütünü, öbürü ise 'siyasal toplum' ya da 'devlet'tir. Bu iki düzey, bir yandan egemen grubun tüm toplumda uyguladığı 'hegemonya' işlevine, öbür yandan devlet ve yasal hükümet aracılığıyla uygulanan 'doğrudan egemenlik' ya da yönetim işlevine tekabül eder (Gramsci'den aktaran Tunç ve Aktaş, 1998:73).

Gramsci'ye göre sivil toplum devletin içinde yer alır. Yani "devlet = siyasal toplum + sivil toplumdur. Sivil toplum bir toplumsal grubun, toplumun bütünü üzerindeki kültürel ve siyasal hegemonyasını devletin etik içeriğini ifade eder" (Karadağ, 2005:68).

Gramsci'nin sivil toplum kuramı hem Marks'tan hem de Hegel'den esinlenmiştir. Gramsci aslında Hegel ile Marks arasında bir yerde durarak sivil toplum ile devleti barıştırmayı amaç edinen bir yaklaşım sergilemiştir (Abay, 2004:273). Gramsci sivil toplum kavramını ele alırken bir yandan Marks'ın sivil toplumla devlet arasında kurduğu ilişkiyi tersine çevirerek Hegel'e yaklaşırken, öte yandan siyasi toplum anlayışı bakımından Tocqueville'in Marksist versiyonu gibidir. Gramsci'nin geliştirdiği sivil toplum modelinde başlıca iki yapı vardır. Bunlar; zora dayalı hukuki egemenlik araçları olan bürokrasi, yargı teşkilatı, polis ve ordu ile yönetim eyleminde bulunan devlet veya politik toplum; ve kültürel hegemonyaya dayanarak kendi değerlerini toplum içerisinde yaygınlaştıran sivil toplumdur. İlkinin dayandığı ilke tahakküm iken ikincisinin dayandığı ilke hegemonyadır. İlki cebir ve gücün alanı iken, ikincisi rıza ve liderliğin alanıdır. Gramsci, sivil toplumun sadece maddi ilişkileri değil, rıza imali yoluyla kültürel politikaların belirlenimlerini de kapsadığını savunmaktadır. Ona göre, rıza imali açısından kilise, okullar, sendikalar gibi sivil toplum kurumları hegemonik gücün araçlarıdır. Yani Gramsci için bu tür kurumlar kapitalist toplumun oluşturulmasının birer taşeronlarıdır (Erdoğan, M. 1998:15).

Gramsci Marksist düşüncede ki hakim yıkılması gereken sivil toplum anlayışı yerine, sivil toplumla ilgili pozitif yaklaşımlar getirmiştir. Gramsci Marks'ta olduğu gibi sivil toplumu alt yapı alanı olarak değil, üst yapı alanı olarak kabul eder. Buradan hareketle Gramsci'nin sivil topluma ilişkin anlayışı yukarıda da değinildiği gibi Marks'tan çok Hegel'e yakındır denilebilir. Gramsci'ye göre sivil toplum bir sosyal grubun toplum üzerinde kurduğu hegemonyanın kültürel ayağıdır. Ona göre hegemonyanın biri politik biri de kültürel olmak üzere iki ayağı vardır ve politik ayağı devlet temsil ederken kültürel ayağı sivil toplum temsil etmektedir (Çaha, 2003:38-39).

Ayrıca Gramsci sivil toplum ile alt yapının birbirine karıştırılmasının sendikalizme, sivil toplum ve politik toplumun birbirine karıştırılmasının ise devletin putlaştırılması hatalarına neden olacağını savunmuştur. O, sivil toplumu egemen grubun saf tahakkümünün aşılmasında işlev görecektir hegemonya alanı olarak görmüştür (Bostancı, 1997:185).

Gramsci, sivil toplumun politik toplumu kuşatacak şekilde genişlemesini savunmaktadır. Bu sayede, sivil topluma bağlı bulunan ekonomik alt yapının da dönüştürüleceği kanısındadır. Bir sınıfın hegemonyasının dönüştürülmesi için sivil toplumun yaygınlaşmasının şart olduğunu savunan Gramsci, bu yaygınlaşmada entelektüellere büyük önem vermiştir. Yani Marks'ın proletarya sınıfının yerini Gramsci'de entelektüel sınıf almıştır. Ona göre entelektüel sınıf sivil toplum ile devlet arasında ve bu ikisiyle hegemonya arasında hem örgütleyici hem de bütünleştirici bir rol oynamaktadır. Yani Gramsci için entelektüel sınıf politik toplumu sivil toplum içinde eritmenin yanında sivil toplumun hegemonyaya dönüşmesi sürecinde de önemli bir rol oynayabilir (Erdem, M. 1997:401).

Klasik Marksizm anlayışı yalnızca ekonomik yapı içinde bir sivil toplum anlayışı değerlendirmesine giderken, Gramsci ekonomik alan dışına çıkarak, demokrasi, kültür, din ve aile gibi diğer sosyal kurumları sivil toplum kuramını ortaya koyarken kullanmıştır. Marksizm anlayışı içerisinde can çekişen sivil toplum kuramı Gramsci ile birlikte yeniden hayat bulmuştur. Ona göre devleti sadece burjuvazinin elinde emekçi kesime baskı aracı olarak görmek, sivil toplumun ideolojik ve hegemonik boyutunu göz ardı etmektir. Gramsci'de devlet, diktatörlük olarak algıladığı siyasal toplumun ve hegemonyaya dönüşecek olan sivil toplumun bileşimine eşittir. Yani devlet = diktatörlük + hegemonyadır. Bu eşitlik içinde sivil toplum bencil, özel ve maddi çıkarlarla ilgili iken, siyasal toplum ise sınıf temelli devlet sisteminin gündeminden uzak tutulan her türlü genel sorunla yani hükümetle ilgilidir (Erdoğan Tosun, 2001:45-46).

Gramsci sivil toplum kavramının kuramsal yerini ortaya çıkarmak için 'tarihsel blok' anlayışını kullanmıştır. Gramsci'nin tarihsel bloğu alt yapı ile üst yapının organik bir birliğinden oluşmaktadır. Tarihsel blok içinde alt yapı ekonomik ilişkiler ile üretim faaliyetlerinin tümünü kapsarken, üst yapı ideolojik, politik ve hukuksal ilişkiler düzeyi içinde belirlenir. Gramsci, sivil toplumu devlet ya da politik toplum ile birlikte tarihsel bloğun içinde üst yapının iki ana düzeyi olarak görmektedir. Bu açıdan Marks'ta alt yapının bir düzeyi olarak tanımlanan sivil toplum Gramsci'de üst yapının temel bir düzeyi olarak kabul edilmiştir (Duman, 2003:355).

Gramsci, sivil toplum-devlet-politik toplum kavramlarına ait düşüncelerini üç farklı modelde toplamıştır. Bunların ilkinde sivil toplum ile devlet ya da politik toplum üst yapının iki ana düzeyi olarak ele alınırken, aralarında bir karşıtlık ilişkisi oluşturmuştur. Bu modelde sivil toplum özel kurumlar bütünlüğü şeklinde, devletin dışında yer alan örgütlenmenin özel bir alanı olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla politik toplumun dışında yer alan aile, dernek, vakıf, sendika gibi özel kurumlar sivil toplum içinde değerlendirilmiştir. Gramsci, sivil toplum devlet ya da politik toplum zıtlığına dayanarak kurduğu bu modelde sivil toplumu hegemonya alanı olarak rızanın üretildiği alan şeklinde tanımlarken, politik toplum ya da devleti zor ve buyurmanın alanı olarak tanımlamıştır (Duman, 2003:355-356).

Gramsci, ikinci modelinde sivil toplum ve devlet veya politik toplumu zor ve rıza ile hegemonya ve egemenliği kapsayacak şekilde tanımlamıştır. Dolayısıyla burada hegemonya devlete bağlamıştır. Yalnız bu modeldeki devlet birinci modeldeki devletten farklı olarak daha geniş anlamda tanımlanmıştır. Bu tanımlama dar anlamdaki devlet tanımlaması olan askeri ve sivil bürokratik aygıttan ibaret yönetim mekanizmasını tarif etmekten farklı olarak daha geniş bir kullanımdadır (Duman, 2003:356).

Gramsci'nin üçüncü ve son modelinde, devlet ile sivil toplumu özdeşleştirmiştir. Liberallerin yaptığı gibi, sivil toplumu devletten organik olarak ayırmaya karşı çıkmıştır. Ona göre, liberallerin devlet ile sivil toplum arasında sanki organik bir ayırım varmış gibi ekonominin sivil toplumun alanına ait olduğunu, devletin buna karışmaması gerektiğini iddia eden tezleri yanlış bir ayırmadan kaynaklanmaktadır. Burada Gramsci, devlet ile sivil toplumun birçok noktada örtüştüğünü, dolayısıyla sivil toplum devlet ayırımının liberallerin iddia ettiği gibi organik bir ayırma değil de metodolojik bir ayırma dayanması gerektiğini iddia eder. Yani Gramsci devlet-sivil toplum ayırımının var olduğunu, ama bunun liberallerin iddia ettiği gibi organik değil soyut ve metodolojik olduğunu belirtmektedir (Duman, 2003:356).

Sonuç olarak Gramsci hakkında şunu söyleyebiliriz ki, Marksist kuram içerisinde sivil toplum kavramının olumlu kullanımı Antonio Gramsci ile başlamıştır. Gramsci devletin

yönetme ve zorlama aygıtından oluştuğunu savunurken, sivil toplumun kültür ve ikna işlevlerinden oluştuğunu iddia etmiştir (Yılmaz, M. 1997:89).

1.2.3. Sivil Toplum Kavramının Yeniden Değer Kazanması

18. ve 19. yüzyıl boyunca yoğun bir şekilde kullanılan ve tartışılan sivil toplum kavramı, 20. yüzyılın başlarından itibaren gündemdeki yerini kaybetmiştir. Sivil toplum kavramının gündemden düşmesinde Avrupa'da yaşanan iki gelişmenin etkili olduğunu söylemek mümkündür; Bunlardan ilki, 20. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa'da sivil toplumdan çok temsili demokrasi kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede de genellikle siyasi katılımın şekli, temsili demokrasinin kurumları, hukuksal düzenlemeler gündemi işgal etmiştir. İkinci olarak ise, Bolşevik devrimiyle yükselen Sovyet sistemi Doğu Avrupa'da katı merkezîyetçi, otoriter devletlerin kurulmasını sağlamış ve sivil toplum kavramını geri plana itmiştir. Kurulan bu devletler Sovyet Blok'u içinde yer almışlar ve sivil toplum kavramına soğuk bakan Sovyet sisteminin etkisiyle de bu ülkelerde kavram yeraltına itilmiştir. Bu iki önemli gelişme neticesinde sivil toplum kavramı 1960'lara kadar pek gün yüzüne çıkmayan bir konu olarak kalmıştır (Çaha, 2003:72-73).

Kazım Berzeg ise Çaha'dan farklı olarak, bu dönemde sivil toplum kavramının gündemdeki yerini kaybetmesinde ulus-devlet ideolojisinin payının büyük olduğunu kanaatindedir. Ona göre, ulus-devlet ideolojisi esas itibariyle devletle toplumu en ileri ölçüde özdeşleştirmeyi hedeflemektedir. Ulus-devlet ideolojisi toplumu şekillendirmeyi hedeflediği için topluma en ileri ölçüde müdahaleyi uygular. Sivil toplumun devletin nihai hedefi olan bütünleşik bir devlet-sivil toplum tahayyülüne engel olmasından korkar (Berzeg, 1997:215).

İkinci dünya savaşından sonra sivil toplum kavramının yeniden gündemdeki yerini almaya başlar. Bu yeniden gündeme gelmesindeki önemli sebeplerinden birisi gelişmiş kapitalist ülkelerde özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrımın ortadan kalkmasıdır. Siyaset biliminde özel alan devletin dışındaki alanı yani bireysel yaşam, aile ve ekonomik yaşamı ifade etmek için kullanılmaktadır. Kamusal alan ise siyasal kurumlar ve onların faaliyetlerinin alanıdır. 1950'lerden sonra ise batılı gelişmiş kapitalist

ülkelerde özel alan ile kamusal alanın birbirine girdiği görülmüştür. Özellikle Refah Devleti anlayışının Batı Avrupa'da hakim olmasıyla devlet bütün kurumları ile özel alanın içine girmiştir. Bunun yanı sıra 1960'lardan sonra yaşanan kimlik patlaması da sivil toplumun tekrar gündemdeki yerini almasında etkili olmuştur. Daha önceleri bireysel hak tanımlamaları sınırları içinde kalan bireysel haklar kolektif bir şura doğru evrilmiş ve grup eksenli düşüncelerin yayılmasıyla demokratik süreçler bireyler tarafından değil, kolektif şurdaki gruplar tarafından zorlanmaya başlanmıştır. 1960 öğrenci hareketleri gibi grup eksenli oluşumlar kamusal yaşamı heterojen bir yapıya dönüştürerek sivil topluma dinamizm kazandırmıştır (Çaha, 2003:74-77).

Çaha, 1980 sonrasında artan grup eksenli siyasi arayışların yalnızca grupları siyasal yaşamın dinamik unsurları haline getirmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda insan haklarını da grup eksenli olarak tanımlama yoluna gittiğini öne sürmektedir. Ona göre, uluslararası sözleşmelere de konu teşkil eden çocuk hakları, kadın hakları, yaşlı hakları, özürlü insan hakları gibi düzenlemeler bu gelişmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çaha aynı zamanda, grup eksenli siyasi gelişmelerin devlet anlayışında kriz meydana getirecek şekilde mikro-milliyetçilik söylemlerini de arttırdığına dikkat çekmektedir. Bu türden gelişmelerin sivil toplum kavramını derinden etkilediğini öne süren Çaha, sivil toplum tartışmalarının 1980 sonrasında grup eksenli bir tartışma zeminine kaydığını ifade etmektedir (Çaha, 2003:75-76).

Sivil toplumun yeniden gündeme gelmesinde etkili olan bir diğer önemli etken de uluslararası arenada yaşanan gelişmelerdir. Gerek resmi kuruluşlar gerekse de gayri resmi uluslararası kuruluşlar bu dönemde yaptıkları çalışmalar ve etkinlikler ile devletleri uluslararası arenada geçerli tek otorite olmaktan çıkarmış, devletlerin bazı yetkilerini temsil eder duruma gelmişlerdir. Gerek Birleşmiş Milletler gibi dünya genelindeki örgütler, gerekse Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi bölgesel oluşumlar kadın haklarından çevreye kadar bir dizi demokratik ve çevresel sorunları hakkında yaptığı çalışmalarla üye devletlerin politikaları arasına toplumla ilgili bu tarz konuları sokarak bir yandan ulus-devletler üstü bir kast oluşturmuşlar; bir yandan da bu sorunlar etrafında toplanmış bulunan yerel sivil toplum hareketlerinin canlanmasını sağlamışlardır. Sivil toplum kavramının yeniden gündeme gelmesinde etkili olan bir

diğer faktör de Doğu Blok'undaki sosyalist rejimlerin yıkılması olmuştur. Sivil toplum düşüncesini yeraltına iten bu ülkelerde sivil toplum gizliden gizliye faaliyetlerini devam ettirmiş, hem bu ülkelerdeki otoriter rejimlerin yıkılmasında hem de demokrasiye geçişte önemli bir rol oynamıştır (Çaha, 2003:76-77).

Çağdaş sivil toplum fikrinin oluşmasında ve gelişmesinde her ne kadar Batı'daki sivil toplumun tarihsel gelişiminin ve onun liberal değerlerinin etkin olduğu kabul edilse de, kavramın bu günkü kullanıldığı anlama kavuşmasında özellikle Doğu Bloğu ülkelerinde yaşanan demokrasi mücadelesi ve burada yaşananlara benzer şekilde dünyanın diğer bölgelerinde baskıcı rejimlere karşı girişilen özgürlük mücadelelerinin da etkili olduğunu söylemek kesinlikle yanlış olmaz.

Örneğin Norman Barry, günümüz sivil toplum kavramının kökenlerinin Avrupa liberal düşüncesi içinde yattığını kabul etmekle birlikte, kavramın asıl gelişmesini komünizm sonrası dönem içerisinde gösterdiğini düşünmektedir. Ona göre, kavramda asıl gelişmeye neden olan unsur komünizmden kurtulmak için Amerikan ve İngiliz tipi saf kapitalist düzeni gönüllü olarak benimsemeseler de Doğu Avrupa ülkelerinin otoriteriyenizme karşı başlattıkları savaştır (Barry, 1998:84).

Michael Walzer de sivil toplum kavramının burjuvazinin beslediği kaynak olarak görülen klasik anlamdaki kullanılışını değiştiren asıl gelişmenin Doğu Avrupa'daki demokratik dönüşüm olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu dönüşümden sonra sivil toplum, burjuvazinin beslediği ana kaynak olarak değerlendirilmekten çıkmış, toplumun otoriteriyenizme karşı direnme noktalarından biri haline gelmiştir (Wazer'dan aktaran Kaynar, 2005:191).

Keyman'da, 1970 sonrası sivil toplum kavramına hız kazandıran etkinlik olarak totaliter rejimlere karşı yapılan demokrasi ve özgürlük mücadelelerini görmektedir. Ona göre, özellikle Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da askeri, totaliter rejimlere ve diktatörlüklere karşı demokratik rejimlere geçmekte sivil toplum, mücadelenin ateşleyicisi olmuştur. Sonuç olarak da Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da ki bu gelişmeleri sivil toplumun

gündemdeki yerini almasında ve gelişmesinde hız kazandıran önemli etkenler olarak görmektedir (Keyman, 2004:5-6).

Slavko Splichal sivil toplum kavramının yeniden gündeme gelmesiyle birbiriyle yakından alakalı dört kriz bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Bu krizlerden ilki, Sosyalist modelin genel krizidir. Bu modeldeki en belirgin örnek olan Sovyet ekonomik sisteminin ve Sovyet Blok'undaki benzer ülkelerin gelişen dünya ekonomisi karşısında yetersiz kalması ve artan ihtiyaçlar karşısında merkezi devletin kontrolünün zayıflaması, kaba ve hantal kalmasıdır. Devletçi sosyalist projenin ekonomik temellerinin çürüdüğüne tanıklık eden 1980'li yıllar genel krizin iyice gün yüzüne çıktığı yıllar olmuştur. İkinci kriz ise, genel krize bağlı olarak mikro düzeyde Stalinizmin siyasal mirasçılarının moral ve entelektüel yapısına, makro düzeyde ise siyasal kurumlara ilişkindir. İkinci krizin ortaya çıkması kriz bölgelerinde uzun süredir devam eden zorunlu ekonomik kalkınma yapısı üzerine kurulu siyasal ve sosyal sistemlerin asgari seviyede de olsa rızaya dayalı egemenliğe izin vermediklerinin ortaya konulmasıyla bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Splichal, üçüncü kriz olarak da özellikle Batı Avrupa'da kapitalizmin işçi sınıfı üzerinde yarattığı kötü etkinin izlerini silmek amacıyla olan sosyal demokrat partilerin ortaya koyduğu projelerinin başarısızlığı olarak görmektedir. Dördüncü kriz ise klasik devlet temelli stratejilerin giderek kendilerini tüketmeleri ve buna bağlı olarak da muhalefetin aşınması nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu krizin çıkmasındaki en önemli etken ise Batılı kapitalist ülkelerde yeni iş sahalarının ortaya çıkmasına bağlı olarak çalışan sınıfın yapısının değişmesi ve geleneksel işçi sınıfı anlayışının değişmesidir (Splichal'den aktaran Erdoğan Tosun, 2001:52-53).

Keane bugünkü modern sivil toplum kavramını etkileyen Avrupa kaynaklı üç yeni gelişmeye dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi; birçok devlet politikasının, sivil toplumdaki görece bağımsız meta üretim- mübadele süreçleriyle yaşamsal bağına açıkça ortaya çıkaran kapitalist ekonominin yeniden canlanmasıdır. Diğerleri; iç politikada siyasal amaçla planlama mekanizmasını genişleterek toplumdaki dayanışmanın bozulmasına, bürokrasi, profesyonellik ve uzmanlığa şüpheyile bakılmasına neden olduğu yönünde eleştirilen Keynesçi refah devletine ilişkin sancılı siyasal tartışmalardır.

Üçüncüsü ise; gündelik yaşamın içindeki “görünmez” ilişki ağlarından oluşan, bu yaşamın egemen kodlarını sorgulayarak yeniden tanımlamaya çalışan yeni toplumsal hareketlerin gelişimidir (Keane, 1994:51-52).

Bu gelişmelerden sonucunda sivil toplumda yaşanan değişimler şöyledir; İlki olan kapitalist ekonominin canlanması neticesinde ekonomi ağırlıklı sivil toplum alanı genişlemiştir. İkinci gelişme olan Keynesçi refah devletinin tartışılması olgusu ise devlet garantisi altında daha geniş bir sivil toplumun oluşumunu hazırlamıştır. Son olarak yeni toplumsal hareketlerin gelişimi ise bir yandan devlet ile sivil toplum arasında bölünmeyi derinleştirirken, diğer yandan sivil toplum içindeki iktidar ilişkilerini çoğullatırarak yeni dayanışma biçimleri inşa etmiştir (Erdoğan Tosun, 2001:53-54).

1.2.4. Günümüzde Sivil Toplum Anlayışı

John Keane günümüz sivil toplum kavramını en soyut anlamıyla;

“Üyelerinin öncelikle devlet dışı faaliyetlerle – ekonomik ve kültürel üretim alanları, ev yaşamı, gönüllü birlikler gibi – uğraştığı ve bu faaliyetler vasıtasıyla devlet organları üzerinde baskı ve denetim uyguladığı, böylece kendi kimliklerini koruyup dönüştürdüğü kurumların bir bütünü olarak anlaşılabilirliği”

şeklinde ifade eder(Keane, 1994:35-36).

Kazım Berzeg sivil toplumu, klasik liberalizmin, diğer çağdaş siyasi doktrinlerin tersine, topluma müdahaleyi öngörmeyen, saf bir siyasi doktrin olma özelliğinin tabii bir yansıması olarak ifade eder (Berzeg, 1997:214). Süleyman Akdemir ise, sivil toplumu vatandaş-devlet otoritesi ilişkisi bağlamında ele alarak; *“İnsan hak ve hürriyetleri ile kamu düzeni arasındaki dengenin çoğulcu ve rekabete dayanılarak kurulduğu bir toplum olarak tanımlamaktadır (Akdemir, 1997:269).”*

Yavuz Atar ise sivil toplumu şöyle tanımlamaktadır;

“Genel olarak sivil toplum kavramı, devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olamadığı alanlarda, bireylerin/grupların devletten izin almadan, kovuşturmayla uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız olarak hareket ederek tutum belirleyebildikleri, sosyo-

kültürel etkinliklerde bulunabildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturulabildiği bir toplumu ifade eder (Atar, 1997:98).”

Mustafa Erdoğan sivil toplumun, devlet-toplum ilişkilerinin karşılıklı bağımlılık açısından görülmesiyle ilgili analitik bir kavram olduğunu ifade ederken, bu analitik yaklaşımın devlet açısından bakıldığında, devletin toplumdaki ayrı olduğunu ima ettiğini ve onun özerkliğinin niteliği, derecesi ve sonuçlarını incelediğini vurgular. Erdoğan diğer taraftan, toplum açısından bu analitik yaklaşımın, kendine özgü gelişme dinamiği veya ilkesi, yerleşik karar alma ve çözme yöntemleri anlamında kurumlaşmış yapıları bulunan, devletten bağımsız bir toplumsal alanın var olma imkanını araştırdığını ifade etmektedir. Erdoğan, son olarak sivil toplum kavramını siyasi iktidarın dışında bir alan olmaktan çok, bu güce derinden nüfuz eden, onu parçalayan ve âdem-i merkezi hale getiren bir alan olarak tanımlamaktadır (Erdoğan, M. 1998:6).

Ali Rıza Abay, sivil toplumu devlet-birey karşıtlığı ekseninde kurarak bireysel özgürlüklerin maksimum olduğu, devlet ve bürokratik yapının da minimum düzeyde yer aldığı bir faaliyet alanı olarak tanımlamaktadır. Abay’ın tanımı şöyledir:

“...sivil toplum; devlet müdahalesini kabul etmeyen ya da siyasal iktidarın belirleyici olmadığı, bireylerin ve grupların herhangi bir makamdan izin almadan kendi irade ve istekleri ile örgütlenebildikleri, bireylerin ve grupların kendi kaderlerini tayin edebildiği, maksimum düzeyde bireysel özgürlüğü hedefleyen, maksimum düzeyde aktif demokratik katılımın olduğu, buna karşılık askeri ve sivil bürokrasinin de minimum düzeyde olduğu, her türlü sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel etkinliklerin örgütlü olarak gerçekleştirilebildiği organizasyonel bir faaliyet alanıdır (Abay, 2004:273).”

Değişik dönemlerde değişik tanımlamaları yapılmasına rağmen sivil toplumu tanımlarsak gönüllü kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip devletten özerk, özel alan ile devlet arasındaki aracı niteliğindeki örgütlü bir sosyal yapıdır. Bunun yanında kolektif yarar esası götürmesi, kar beklentisi olmaması gibi özellikler de bulunmalıdır. Diğer yandan gönüllü olmasalar da sendikalar, meslek odaları ve barolar

üyeliliği hukuken mecbur olsalar da, yani gönüllü olmasalar da sivil toplumun birer parçasıdır (Kuzu, 1992:359).

Yılmaz günümüz sivil toplum kavramını tanımlarken, kavramı devletin ve devlet otoritesinin dışındaki ekonomik ve toplumsal alanı nitellemek için kullanılan ve kendi ilke ve kurallarına göre işleyen, otorite alanı dışında kendi kendini düzenleyen özerk alanlar olarak ifade eder. Bunun yanı sıra kavramın, devlet alanı dışında birey ve grupların kendi alanlarını düzenlemelerini ve bunun tanınmasını içerdiğinden demokratik bir boyut içerdiğini belirtir (Yılmaz, A. 2001:330).

Akşit'e göre;

“ Sivil toplum gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü sosyal yapılanmadır. Bu yapı yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur. Dolayısıyla sivil toplum devletten özerk olmayı içermektedir. Bununla birlikte sivil toplum, siyasal sistemin ve iktisadi sistemin köşelerinde iki ucu olan toplumun örgütlenmesi ile gövdesi oluşan bir kurumlaşma ve örgütlenme biçimidir (Akşit, 2003:74). ”

1.3. Demokrasi Sivil Toplum İlişkisi

Sivil toplum kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için demokrasi ile olan ilişkisinin de ortaya konulması gerekmektedir. En basit tanımıyla halkın kendi kendini yönetmesi anlamına gelen demokrasi, kökeni itibari ile eski Yunan medeniyetine kadar dayandırılabilir de insanlığın gündemini on yedinci yüzyıldan sonra daha çok meşgul etmeye başlamıştır. Sivil toplumun demokrasi ile olan ilişkisi ise daha çok sivil toplumun devlet ile olan ilişkisi bağlamında düşünülmüştür. Sivil toplumun özelliklerinin devletin niteliğini nasıl etkilediği dolayısıyla da sivil toplumun demokratikleştirici yönü üzerinde durulmuştur.

Bir ülkedeki sivil toplum-devlet ilişkisinin niteliğinin o ülkenin sahip oldukları demokrasinin niteliğini de yakından etkiler. Devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkide devletin baskıcı bir yönetime sahip olduğunda ya da sivil toplumun demokratik değerleri koruyacak veya üretecek ölçüde güçlü olmadığı durumlarda mevcut demokrasi

demokratik içeriğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Dolayısıyla devlet ile sivil toplum birbirinin sigortası gibidir. Birinin demokratikliği ve özerkliği diğerinin de demokratikliği ve özerkliğinin garantisidir (Erdoğan Tosun, 2001:19). Sadece demokratik bir devlet demokratik bir sivil toplumu meydana getirebilir. Aynı şekilde sadece demokratik bir sivil toplum demokratik bir devleti besleyen temel kaynaklardan birisi olabilir. Bu durum da bir “çifte demokratikleşme” (double democratization) süreci olarak adlandırılabilir (Duman, 2003:363).

Demokratik bir sivil toplumun en önemli unsurlarından birisi “farklılık” tır. Sivil toplumdaki farklılıkların halk, toplum, sınıf ve yurttaşlık gibi farklılıkları yok edebilecek/düzleştirebilecek bütüncül bir kimliğe bürünmemesi demokratik bir sivil toplum açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu tür totalleştirici sivil toplum hareketleri bazı toplumlarda çatışma ve kutuplaşmaların kaynağı olabilir. Özellikle toplumsal, sınıfsal çatışma ve bölünmelerin derin, bunların siyasal alanda mobilizasyonunun oldukça kolay olduğu toplumlarda, sivil toplumdaki grupların anarşik ya da kutuplaşmayı teşvik edici yönelimleri demokratik unsurların zayıflamasına, farklılıkların ve kimliklerin radikalleşmesine, sonuçta da devletin baskıcı bir tavra bürünmesine yol açar (Erdoğan Tosun, 2001:149). Sivil toplum devletten ne kadar bağımsız olursa olsun eğer kendi içindeki farklılıklara dayalı çoğul iktidar yapıları arasında demokratik yöntemleri kurumsallaştıramamış ise, bizzat kendisi antidemokratik değerleri üretir ve siyasal sistemin despotizme kaymasına temel oluşturur. Bundan dolayı sivil toplumun kendi içinde de demokratik değerleri sahip olması, demokratik yönüyle bir eğitim kurumu gibi işlemesi ve kendi içinde çoğulculuğa önem vermesi gereklidir. Kısaca demokrasinin tüm değerlerinin sivil toplum içerisinde de yaşatılması demokratik bir devlet ve sivil toplum için gereklidir (Duman, 2003:363).

Gerçek anlamda demokratikleşmeye yardım edecek sivil toplumun, korporatist değil, çoğulcu bir şekilde örgütlenmiş olması gerekmektedir. Sivil toplumun çoğulculuğu ise, büyük ölçüde devlet geleneğinden çoğulculuk kültürünün varlığı ile paralellik gösterir. Demokratik sivil toplumun zorunlu koşulu, siyasal, toplumsal ve ekonomik özgürlüklerin varlığıdır. Kurumsallaşmış yasal özgürlüklerin geniş bir çerçevesinin

varlığı hem bireyleri örgütlere katılmaya teşvik edecek hem de devletten özerkliklerinin kaynağını oluşturacaktır. Özgürlüklerin çerçevesi, siyasal iktidarı elinde tutanların meşruiyete verdikleri öneme göre daralıp genişleyebilecektir. Devlet toplum tarafından denetlenmeyi, sınırlanmayı kabul ettiği ölçüde, yani meşruiyetini tamamen halka dayandırmak istediği ölçüde bu çerçeveyi geniş tutacaktır. Demokrasinin tam anlamıyla kurumsallaştırılabilmesi için her alanda örgütlenme özgürlüğünün ve bunu tamamlayan özgürlüklerin bulunması gerekmektedir (Tekin, 2000:65).

Sivil toplumun demokratik işlevlerini şöyle sıralayabiliriz: Devlet iktidarını kontrol, katılım düzeyini yükseltme, demokratik tutumların geliştirilmesi, çıkarların taleplerin şekillendirilmesi ve eklenmesi, kutuplaşmaların yumuşatılması, yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi-eğitilmesi, siyasal partilerin demokratikleştirilmesi, bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayma, yeni fikirlerin yayılmasını sağlama ve siyasal sistemin halka karşı sorumluluğunu arttırmaktır (Erdoğan Tosun, 2001:179-180).

Sivil toplumun demokratikleşme açısından en önemli işlevi devletin baskıcılığını ve aşırılıklarını dizginleme anlamındaki devlet iktidarını kontrol görevidir. Sivil toplum devletin toplumsal alanda yapabileceği baskıcı müdahalelerin önünde bir caydırıcı güç görevi görür. Yine sivil toplumun bir diğer önemli demokratik işlevi de siyasal katılımın en yüksek seviyede çıkmasını veya orada tutulmasını sağlayarak, devlet yönetiminde demokratik değerlerin önceliğini hedef alan tutumların geliştirilmesine yardımcı olmaktır.

Sivil toplumun demokratikleşme açısından bir diğer işlevi de, topluma hakim anlayışın dışında yer alan, dışlanmış veya fazla kabul görmeyen düşünce ve fikirlerin demokratik değerler çerçevesinde dile getirildiği platform görevi de görür. Bu sayede sivil toplum azınlık duruma düşmüş veya marjinalleşmiş grup ya da düşünceleri demokratik değerler içerisinde tutarak, anti-demokratik yollara sapmalarına da engel olur.

Sivil toplum, toplum içerisinde demokratik değerlerin yerleşmesi ve pekiştirilmesi için okul görevini de üstlenir. Bu okuldan demokratik değerleri benimsemiş ve kendine yol edinmiş, toplumsal ve siyasal liderler de çıkmaktadır. Sivil toplumun demokrasi için en

önemli ama en sorunlu işlevlerinden birisi de “baskı grubu” oluşturma işlevidir. Sivil toplumun çeşitli örgüt ve grupları yerel ve ulusal düzeyde siyasal karar alma mercilerini etkileyerek, alınan kararlarda pay sahibi olabilmektedir (Atar, 1997:100). Baskı kurma işlevi demokrasi için gerekli olduğu kadar bir bakıma da tehlikeli olabilir. Çünkü baskı grupları zaman zaman demokratik değerlerle bağdaşmayan bazı ilişkilerin içerisine girebilmekte ve toplumdan ziyade bir takım şahıs ve zümrelerin çıkarlarını savunabilmektedir. Sonuç olarak da zamanla sivil kuruluşların devlet veya siyasal grupların içerisinde eriyip yok olmalarıyla da neticelenebilmektedir.

Devletin örgütlenme biçimi aynı zamanda sivil toplumun demokratik varlığının da önemli bir göstergesidir. Şöyle ki;

“devletin örgütlenme biçimi sivil toplumun demokratik varlığını belirler. İçselleştirici devlet anlayışı edilgen olarak toplumda ortaya çıkan tüm grupları bağrında toplayarak, ya da etkin bir biçimde özel grupları harekete geçirerek ve onları devlet yapısı içinde güderek demokratik bir sivil toplumun oluşmasına zarar verebilir. Dışlayıcı devlet anlayışı ise, etkin olarak sivil toplum kuruluşlarının oluşumunu sağlayacak koşulları ortadan kaldırır ya da edilgen olarak sivil toplumu kendi haline bırakır (Gençkaya, 1997:102).”

Çaha, modern demokrasilerin biri “demotik” diğeri de “demokratik” olmak üzere iki boyutu olduğunu ifade etmektedir. Demotik boyutunun demokrasinin biçimsel özelliklerinden ibaret olduğunu ifade ederken, demokratik boyutunun demokrasinin dinamiği ve içsel boyutu ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Çaha, bu anlamda demokrasinin içsel boyutu ile dinamizminin canlı ve katılımcı bir sivil toplum ile sağlanacağını ve ayakta kalabileceğini savunmaktadır (Çaha, 1998:25).

Gençkaya, sivil toplumun demokratik siyasal sistemin ve yönetişimin (governance) gelişmesine dört şekilde katkıda bulunabileceği öne sürülmektedir. Bunlar; devletle toplum arasındaki güç dengesini toplum lehine değiştirerek, dengeli bir muhalefet sağlamak, kamusal ahlak ilkeleri oluşturmak ve bunların uygulanmasını sağlamak, alternatif bir temsil süreci yaratarak örgütlü grupların istemlerini sisteme aktarmak ve bu grupların çıkarlarını birleştirerek demokratik değerleri yerleştirmek ve korumaktır. Bunlardan ilki olan devlet karşısında toplum lehine dengeli bir muhalefet sağlamak

katkısı demokrasini sürdürülebilmesi bakımından önemlidir. Çünkü devleti karşısında ezilen bir toplumun demokrasinin muhalefet oluşturma görevini yerine getirmesi beklenemez. İkinci olarak, sivil toplum kamusal ahlak anlayışı meydana getirerek, siyasetçilerin ve yöneticilerin hesap verebilirliğinin önünü açar. Ayrıca kamusal ahlak anlayışının gelişmesiyle devlet yönetiminde neyin iyi neyin de kötü olduğunun kıstaslarını belirler. Sivil toplumun demokrasiye sağladığı katkılardan belki de en önemlisi örgütlü grupların istek ve ihtiyaçlarını sisteme aktarmasıdır. Sivil toplum devlet ile toplum arasında iletişim kanalları kurarak sadece hakim anlayışı değil çevrede yada dışarıda kalmış azınlık grupların istek ve ihtiyaçlarını da demokratik süreçler içerisinde iktidara taşır ve onların sesini duyurur. Bu durum azınlıkların, dışlanmışların seslerini duyurabilmelerini ve anti-demokratik süreçlere kaymalarını engeller. Son olarak sivil toplum siyasetin kurallarını demokratik ilkeler çerçevesinde yeniden belirleyerek demokratikleşme sürecinde kurucu bir rol oynayabilir (Gençkaya, 1997:103).

Sivil toplum demokrasinin yerleşmesi için önemlidir fakat her sivil toplum örgütü demokrasinin yerleşmesine katkıda bulunmaz. Kalıcı bir demokrasinin geliştirilebilmesi için, sivil toplum uzlaşmayan grupları kendi içinde barındırmamalı; sivil toplum örgütleri kurumsallaşmış olmalı; sivil toplum örgütleri kendi içlerinde demokratik olmalı; sivil toplum çoğulcu olmalı ve bireylerin farklı örgütlere katılmalarına olanak sağlamalıdır (Başkan, 2000:284).

Günümüz katılımcı demokrasi anlayışının sahip olması gereken en önemli özelliklerinden biride gelişmiş bir sivil toplum yapısı ve sağlıklı bir şekilde işleyen sivil toplum-devlet ilişkisidir. Fakat her sivil toplum örgütünün demokrasinin gelişmesine katkıda bulunacağını kabul etmek doğru olmaz. Çünkü her sivil toplum unsuru kendi içyapıları, işleyişleri ve diğer unsurlara bakış açıları bakımından demokratik olmayabilir ve bu nedenle de demokratikleştirici bir işleve sahip olamayabilirler. Bunun yanı sıra her sivil toplum unsurunun demokratik bir yapının oluşmasını amaçladığı da söylenemez. Devlet yönetimini demokratik olmayan yollardan ele geçirmeye çalışan gruplar olabileceği gibi, demokratik yollardan iktidarı ele geçirip anti-demokratik bir

rejimin kurulması için çalışabilecek gruplar da olabilir. Bu durumda sivil toplumun tamamen demokrasiye hizmet ettiğini iddia etmek güçtür.

Buna bir örnek olarak Dejan Joviç'in Tito Yugoslavya'sının dağılmasında sivil toplumun üstlendiği role ilişkin yorumuna değinmek yerinde olacaktır. Joviç'e göre, Yugoslavya'nın dağılma sürecinde siyasi gücü ellerine geçiren Miloseviç, Tudjman, Kuçan gibi milliyetçi liderler daha fazla devlet isteyen sivil toplumun adem-i merkeziyetçi politikalara gösterdiği tepkinin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Tam bir antisovyet düşünce yapısı içinde oluşturulan sosyalist Yugoslavya'da, diğer doğu bloğu ülkelerinin aksine devlet zayıf, sivil toplum ise son derece güçlü olmuştur. 80'lerin sonundaki parçalanma sürecinin başlangıç aşamasında sivil toplumun önde giden üç unsuru, Katolik ve Ortodoks kiliseleri, medya ve spor kulüpleri üzerinde herhangi bir devlet baskısından söz etmek güçtür. Oysa bu kurumlar 90'ların başında patlak verecek olan etnik çatışmanın tetikleyicileri olmuşlardır. Sonuç itibariyle Joviç'e göre, 80'lerin sonunda Yugoslavya'da sivil toplum, daha az devlet değil daha güçlü ve daha otoriter bir devlet isteğiyle harekete geçmiştir. Bu durum da sivil toplumun her zaman demokrasi lehine çalışmayacağını göstermektedir (Bayram, 2006:87).

Sonuç olarak, devletin yönetim biçimi sivil toplumun ve demokrasinin niteliğini belirlerken, demokrasinin gelişmesi için devlet-sivil toplum ilişkisinde sivil toplumun demokratik nitelikleri de devletin yönetim biçimi üzerinde etkilidir. Baskı grubu olarak sivil toplum demokrasinin pekişmesine yardımcı olduğu gibi azınlık grupların antidemokratik değerlerin dışına çıkmasını da engeller.

DEĞERLENDİRME

Toplumı meydana getiren bireylerin, toplumun yönetiminde söz sahibi olmalarını içeren demokrasi, günümüzde sivil toplum örgütleri ile işlevsel hale gelmektedir. Tarihsel gelişim sürecinde sivil toplum kavramı, Avrupa'da toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşüm temelinde gelişmiştir. Feodalite sonrası Avrupa'sında, şehirlerde gelişen burjuvazi, sosyal ve ekonomik yapının değişiminde önemli rol oynamıştır. Modernleşme sürecinde birey, sivil toplum örgütlerinde aldığı rol ve sorumluluk ile demokrasinin gelişmesinde de etkili olmuştur.

Avrupa'ya özgü gelişen sivil toplum kavramının düşünsel temellerinin Eski Yunan'a kadar dayandığı görülür. Tarihi süreçte şehirli olarak başlayan sivil toplum fikri zaman içerisinde devletle bir görülmüş ve devlete ait olarak değerlendirilmiştir. Burjuvazi ve özgürlük hareketleriyle birlikte değişen dünyada bu kavramda değişime uğramış ve zamanla devletten bağımsız bir hal almıştır. Tarihi süreç içerisinde siyasi fikirlere göre farklı anlamlar yüklense de, günümüzde özgürlüklerin ve hakların devlete veya farklı güçlü gruplara karşı korunmasında en önemli rollerden birini üstlenmektedir.

Karar alma sürecinde, bireylerin aktif rol oynaması esasına dayanan katılımcı demokrasi modeli, devlet ve toplum arasında aracı görevi üstlenen sivil toplum ve unsurlarının önemini artırmış ve bu unsurlara yönetim alanında birçok görev yüklemiştir. Açık toplumlarda, sivil toplum örgütleriyle birlikte demokrasi, problemsiz bir şekilde yürürken, kapalı ve henüz tam anlamıyla modernleşmemiş doğu ve benzeri toplumlarda, sivil toplum örgütleri ve demokrasi gerektiği gibi gelişmemiştir.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Bir sivil toplumun mevcut yapısı hakkında saptama yapabilmek için, ait olduğu toplumun kültürel, siyasi, ekonomik ve o topluma şekil veren değerleri inceleyip belli bir kanaat oluşturmak gerekir. Benzer şekilde Türkiye’nin sivil toplum yapısını da incelerken sadece günümüzü baz alarak bir değerlendirme yapmak hatalı olur. Türk toplumunun siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal alt yapısını oluşturan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerini de tarihsel açıdan incelemek, sivil toplumumuz hakkında kanaat oluştururken çok faydalı olacaktır.

2.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivil Toplum

Osmanlı İmparatorluğu’nda sivil toplumdaki bahsederken bütün bir 600 yılı tek başına değerlendirmek hatalı olur. Dünya değişen dengelerle paralel olarak Osmanlı Devleti de belirli değişimlere uğramıştır. Bu koca imparatorlukta sivil toplumu ele alırken Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olarak değerlendirmek daha faydalı olacaktır

2.1.1. Tanzimat Öncesi Osmanlı’da Sivil Toplum

Osmanlı devleti batı tarzı feodal bir sistemden farklı olarak soya dayalı bir soylu kesimin, kilise benzeri bağımsız dini bir yapının, özerk kentlerin ve güçlü bir burjuvazinin bulunmadığı bir başka deyişle, devlet yönetiminin oluşturduğu ‘merkez’ ile halk kesiminin oluşturduğu ‘çevre’ arasındaki aracı kurumların yokluğundan kaynaklanan bir uzaklığın bulunduğu merkeziyetçi ve bürokratik bir örgütlenmeye sahiptir. Osmanlı toplumunun kültürel alanda Şerif Mardin’ in ifadesiyle ‘saray kültürü’ ve ‘taşra kültürü’ şeklinde ikili ayrışması, iktidar alanının “merkez” (center) ve “çevre” (periphery) gibi iki belirgin ve farklı alana bölünmesinin zeminini oluşturmaktadır. Bu bölünme temelinde klasik Osmanlı toplumu, yönetenler ve yönetilenler şeklinde iki ana eksenle kutuplaşmakta ve her iki eksenle kendi içinde farklı tabakaları içermektedir (Duman, 2003:367).

Osmanlı devlet geleneğinin sahip olduğu bürokratik-merkezi siyasi kültür, sivil toplumun gelişmesine olanak sağlayacak şekilde, devlet dışında ve büyük ölçüde ondan özerk kurumların oluşmasına izin vermemiştir. Bu siyasi kültürde devlet-toplum ilişkisi

organik bir yaklaşımla değerlendirilmekte, muhalefet kavramına hep antipatiyle bakılmakta, 19. yüzyıla kadar muhalefet asilik, bölücülük, hainlik olarak görülmekte, devlet otoritesine karşı itaat dini bir vecibe olarak görülmektedir. Gerek Osmanlı devleti öncesi Türk kültürünün beslediği devlet anlayışı, gerekse İslam'ım Sünni yorumunun siyasal iktidar karşısındaki tutumu bu örgütlenme tarzının ideolojik meşrulaştırma çerçevesini oluşturmaktadır (Duman, 2003:368).

Osmanlı'nın devlet geleneği, iktisadi ve sosyal tüm öğelerin merkezi idare tarafından kontrol altına alındığı patrimonyal bir özelliğe sahipti. Dinin, ekonominin, toplumsal yaşantının devletin bizatihi kendisinden ayrı hiçbir özel alanı olmadığı gibi, tüm bu unsurlar devletin doğrudan ya da dolaylı denetimine tabiydi. Böyle bir devlet kültürü içerisinde, devletten bağımsız ve ona karşı kendini rahatça ifade edebilecek ve dizginleyici bir rol üstlenebilecek bir toplumsal yapılanmaya yer yoktu (Çaha 1994:137).

Eğer sivil toplum, devlet ve siyaset dışında ilişkilerin kurulduğu alan olarak kabul edilirse, bu anlamda ilkel kimi toplumlar dışındaki diğer tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da vardır ama bu tanımın toplumsal analiz açısından pek değeri yoktur. Buna karşılık sivil toplum, siyaset üzerinde etkili olan, devletin veya siyasal gücün meşruiyetini bu alandan aldığı, iktidardaki siyasi güç karşısında karşı siyasi güçleri içinde barındıran ve bu güçlere başvurarak devletin tasarruflarını etkileyen bir toplumsal alan olarak tanımlanırsa, Osmanlı devleti içinde 'sivil toplum kırıntıları' olarak adlandırılacak kurumların siyasette belirleyici rol oynadığını söylemek mümkün değildir (İnsel, 1990:38).

Yinede analitik bir sivil toplum kavramından hareket ederek varlıkları itibariyle birer sivil toplum kaynağı olabilecek potansiyel sivil toplum unsurlarının Osmanlı'da da bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda özellikle Milet sistemi, loncalar ve dini kurumu sayabiliriz (Duman, 2003:368).

Osmanlı'nın patrimonyal yönetim geleneği ve halkın konumu bu dönemde sivil toplum kurumlarının potansiyel olarak var olmasına rağmen faaliyete geçmemesine neden olmuştur. Mahçupyan, bu konuyu şu şekilde değerlendirmektedir:

“Osmanlı toplum yapısının temel taşlarını oluşturan milletler, vakıflar ve loncalar, tarikatlar hep aynı temel mantığa uygun konumlara sahiptirler. Millet ve lonca sistemi devlet mekanizmasının doğal bir uzantısı olarak işlev görürken vakıflar ve tarikatlar daha özgür olmuş ve kendi özgürlük alanlarını kamu sahasına doğru genişletmişlerdir. Devlet bu kurumları gücü yettiğinde denetlemiş ve esas olarak toplumun yönetiminde bir araç olarak kullanılmıştır. Diğer bir deyişle Osmanlı nizamında bir sivil toplum geleneği olmasa da, sistemin doğal parçaları olarak sivil toplum kurumları mevcuttur. Ne var ki bu kurumlar devletin karşısında değil, yanında yer alırlar...”(Mahçupyan, 1997:132)

Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar, loncalar, Ahi teşkilatları ve tarikatların bir çeşit sivil toplum örgütü fonksiyonu gördükleri kabul edilse de devletin gücünün birey lehine sınırlandırılması konusunda çabaları olmadığı için ve halkın da demokratik anlamda yönetime katılması söz konusu olmadığından, Batı ile kıyaslandığında sivil örgütlenmelerin münhasıran sosyal amaçlı oldukları görülür (Abay, 2004:280).

Bugün modern anlamda sivil toplum örgütleri kastedildiğinde anlaşılabilir; siyaset üzerinde etkili olan, devletin ve siyasal gücün meşruiyetini bu alandan aldığı, iktidardaki siyasi güç karşısında, karşı siyasi güçleri içinde barındıran ve bu güçlere başvurarak devletin tasarruflarını etkileyen bir toplumsal alan olmaktadır. Bu yönden ele alındığında, Osmanlı döneminde devletin içinde sivil toplum olarak adlandıracağımız kuruluşların, bu tanım çerçevesinde belirleyici bir rol oynaması, sistemin mantığı açısından mümkün değildir. Zira bunun kabulü demek, sistemin yıkılması demektir. Nitekim bu durum 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir (Durgun, 1997:220).

İncelenen toplumsal-siyasal yapı içinde Batı'dakine benzer özerk yetkileri olan tüzel kuruluşlardan oluşan sivil topluma özgü ara yapıların yokluğu, merkezin uyguladığı toplumsal düzeni (nizam-ı alem'i) kurma ve sürdürme politikasının bir ürünü olarak

değerlendirilebilir. Yönetenlerin istediği toplumsal düzen devlete bağımlı bir yapıyı öngörüyordu. Osmanlı deneyimine bakıldığında devlet sivil toplumla birlikte değil, onu hemen hemen tamamen güçsüzleştirerek gelişmiştir. Gelişim toplumun devletin iktidar alanını sınırlandırması yönünde değil, devletin toplumsal alanı sınırlandırması yönünde olmuştur (Turan, 1991:31).

Bu görüşlerin tersini düşünenlerden Davut Dursun'a göre ise Osmanlı Devletinde sivil toplum alanı olarak değerlendirilebilecek alanlar vardır. Dursun bunu şöyle açıklar; Osmanlı Devleti halkının refahını her geçen gün arttırma çabasında olmasına rağmen toplumdaki bireylerin özel hayatına, inanç ve eğilimlerine karışmayarak toplumsal yaşam alanına müdahalede bulunmamış ve devlet karşısında toplumun çok geniş bir özgür alana sahip olmasını sağlamıştır. Bu özgür alan da Osmanlı dönemi koşullarında önemli bir sivil toplum alanı olarak değerlendirilebilir (Dursun, 1999:100).

Usul'a göre ise Osmanlı Devleti'nde devletin alanı dışında çok güçlü sivil toplum unsurları vardır. Fakat bu gruplar; devletle toplum arasında bulunan ayrılıklar, toplumsal güçlerin birlikte hareket etmesi için yeterince ortak nedenlerin olmaması ve yerelliğin baskın olması gibi üç nedenden ötürü sessiz kalmıştır. Sivil toplum geleneği yani toplum devlet mücadelesi yaşamamış toplumlarda sivil toplumunda olmadığına yönelik kanı günlük dile yerleşmiş durumdadır. Osmanlı toplumu, Batı'da olduğu gibi, devlet ile karşı karşıya gelme ihtiyacı duymamıştır. Farklı toplumsal yapılarda sivil toplum kurumları ve hareketleri farklı işlevler görmüş ve toplumsal zihniyete bağlı olarak değişik performanslar çizmiştir. Bu nedenle Osmanlı devleti kendi toplumsal, kültürel ve siyasi yapısına uygun bir sivil toplum anlayışını yaşamıştır (Usul, 1997:47).

Çaha'ya göre Osmanlı'da sivil toplumuna genel olarak bakıldığında başlıca üç dönemden söz etmek mümkündür. Birinci dönem, sivil toplumun en canlı olduğu on altıncı yüzyıl öncesi dönemdir. Çaha'ya göre bu dönem Osmanlı'nın en görkemli yükseliş dönemidir. Bu dönem 'sosyal farklılaşma', 'hoşgörü' ve 'özgürlükler' açısından Osmanlı'nın en önemli dönemidir. İkinci dönem, on altıncı yüzyıldan başlayıp on dokuzuncu yüzyıla kadar devam eden devlet maslahatının toplum maslahatının önüne geçtiği, sivil toplum niteliğindeki medreseler, tarikatlar, vakıflar, loncalar, millet

sistemi ve tarım kesiminin aşama aşama merkezin vesayeti altına girdiği, devlet önceliğine göre faaliyet göstererek zamanla otonom özelliklerini yitirdikleri dönemdir. Bu dönemde sivil toplum geri çekilirken farklılık ve hoşgörü ortamı da büyük ölçüde sönükleşmeye başlamıştır. Üçüncü dönem ise, on dokuzuncu yüzyıldan cumhuriyetin ilanına kadar süren modernleşme dönemidir. Sivil toplum açısından paradoks olarak nitelenebilecek bu dönemde, sivil toplum bir yandan modern unsurlarla birlikte canlanırken, merkeziyetçi bürokratik yapının, mutlak anlamda sivil topluma ağırlığını koyduğu ve sivil toplumu kendine bağlayacak duruma geldiği dönemdir (Çaha, 1994:139-142).

Çaha, Osmanlı'da 16. Yüzyıla kadarki zaman diliminde sivil toplumun daha güçlü olduğuna, bu dönemden sonra ise Fatih Kanunnamesi ile başlayan devletin daha fazla öne çıktığı ve sivil toplumun giderek sönükleştiği ikinci bir dönemin yaşandığına dikkat çeker. 19. Yüzyıla kadar devam eden bu ikinci dönemde devlet içinde merkezi bürokrasi gittikçe güçlenmiş, hem çevrenin, hem çevre kökenli İslami değerler sisteminin hem de Sultan'ın üzerinde mutlak bir üstünlük sağlayarak sivil toplumun önünde önemli bir engel oluşturmuş, siyasal yapının böylece sivil toplumdan tamamen toplumdan kopmasını sağlamıştır (Çaha, 2005:35).

Şimdi kısaca Osmanlı'da sivil toplum unsuru olarak değerlendirebileceğimiz; Loncalara, Vakıflara, Tarikatlara ve millet sistemine değinelim;

2.1.1.1. Loncalar

Osmanlı İmparatorluğu'nda loncalar, kentlerde meslek mensuplarını bir araya getiren örgütsel yapılardır. Bu tür örgütlerin Anadolu'da Ahi örgütleri olarak varlık kazandığı söylenebilir. Ahi örgütlerinin Anadolu'da, bir dayanışma unsuru olarak etkinlik kazandıkları ifade edilebilir. Esnaf ve zanaatkârları örgütlemek yanında ahlaki ve dini değerler konusunda eğitici bir işlev üstlenen Ahi örgütleri, Anadolu'da güçlü bir merkezi yönetimin olmadığı dönemde, önemli birer siyasi odak haline gelmişlerdir. Loncalar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kentlerde etkinlik kazanmıştır. Osmanlı kentlerindeki zanaat ve ticaret loncaları, ülkenin ekonomik yaşamında oldukça etkilidirler. Kentlerdeki işbölümü ve uzmanlaşmanın artması lonca sayısının da

artmasını sağlamıştır. Bundan dolayı, ticaret ve zanaatla uğraşanların yanında diğer meslek sahipleri de loncalarda bir araya gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda loncalar, genel anlamda aynı meslekle uğraşanların oluşturdukları mesleki teşekküller konumuna gelmişlerdir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Kentlerdeki lonca birlikleri tarikat esaslarına göre örgütlenmiş esnaf gurupları olan ahi birliklerine dayanıyor ve ortaçağ Avrupa'sındaki loncaların aksine merkez yönetimle kent halkı arasında idari bir kanal vazifesi görüyordu. Loncanın başı olan kethüdanın seçimi lonca üyeleri tarafından yapılmasına karşın bunun onayı ve ataması merkez yönetimce yapılıyordu. Loncaların esnaf ve zanaatkârlar üzerinde çok sıkı bir kontrol ve müeyyide mekanizması mevcuttu (Çaha, 1994:142).

Osmanlı imparatorluğunda devletin desteğinde bulunan meslek gurupları olarak loncalar ekonomi alanında oldukça önemli bir etkinliğe sahiptir. Loncaların etkinliğini üç grupta toplanmak mümkündür:

- 1- Üretim düzenlenir, başıboşluktan kurtarılır, denetlenebilir.
- 2- Rekabet yoktur, kaynaklar akılcı bir şekilde kullanılır(israf-kalitesizlik azdır).
- 3- Hammadde ihtiyacı karşılanırken spekülasyon önlenir (Cem, 1975:117).

Devlet loncalara verdiği destekle farklı biçimde üretim örgütlenmelerinin oluşmasını da önlemiş olur. Fakat lonca sisteminin çok önemli bir rolü vardır, her kişiye belirli bir sosyal kimlik kazandırmaktadır. Bu statü yönetim tarafından hiç bir müdahale olmadan iş ve faaliyet alanı açmış oluyordu (Pamuk, 1988:64).

Loncaların temel varlık nedeni; yönetici kurumlarla kasaba halkı arasında idari bir kanal olması, yöneticilerin bu kesimi kontrol ve gözetleme aracı olarak hizmet görmesiydi. Devlet, hisba görevinin aracı haline getirdiği loncalar vasıtasıyla fiyatları ve malların kalitesini kontrol ediyordu. Toprak sistemi tarımsal üretim üzerinde devletin denetleme aracı iken, ticaret üzerindeki denetimini loncalar aracılığıyla sağlıyordu. Bu işlevleriyle yarı resmi örgüt görünümü alan loncalarda rekabet ve hammadde spekülasyonu yasaktı (Baer, 1980:98).

Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan sosyal güvenlik sisteminin kendi kendine yardım düzeni, lonca veya esnaf kuruluşları içerisinde İslami kaidelere de uygun olarak Osmanlı devletinde de uygulanmıştır. Loncalardan önce de örgütlenme tipleri vardı, ancak bunlar tarikatlarla iç içe dinsel bir yapı içermekteydiler. Daha sonra değişen şartlar ve Müslüman olmayanların da dâhil olmasını sağlamak amacıyla loncaların kurulmaya başlandığı görülmektedir. Loncaların önemli bir özelliği din farkı gözetilmeksizin bütün esnafa açık olmasıdır (Erdoğan, S. 2001:36).

İnalçık'a göre, Osmanlı devletinin loncalar üzerindeki denetim gücü tartışmalıdır, çünkü loncalar genelde özerkliklerini korumayı başarmışlardır. Sultan'ın loncalar üzerinde doğrudan bir yetkisi görülmemekle birlikte, loncalar ahilik denilen kardeşlik ve meslek ahlakı sistemi kanalıyla ve dinsel tarikatlardan biri veya diğerleri ile ilişkiye girerek de manevi itibar kazanmaktaydı (İnalçık, 1994:19).

Çaha ise, ahilik geleneğiyle bütünleşmiş, cezai kuralları belirleme ve uygulama yetkisine sahip belli bir heyet tarafından yönetilen, kendi kethüdalarını seçebilen loncaları, bu özellikler baz alındığında önemli ve yaygın bir sivil kuruluş olarak düşünmenin mümkün olduğunu belirtir. Ancak, merkezi yönetimle hiyerarşik ilişkileri "merkezi yönetimin Anadolu'daki sacayakları" olması, zanaatkar üye tarafından seçilen kethüdaların "tescilinin tümüyle merkezi idarenin berat-ı şerifine" bağlı olması dikkate alındığında, loncaların bir yüzünün sivil topluma dönük iken ağırlıkta olan diğer yüzünün devlete dönük olduğunu ileri sürer (Çaha, 1994:91). Loncalar esnafla merkezi yönetim arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiş durumdaydılar. Anadolu'da üretim ve pazarlama ortaklığını teşvik edici kurumlar olarak ortaya çıktılar. Zamanla üretim kalitesini yükseltme, kalifiye eleman yetiştirme, yetişen elemanlara ustalık belgesi verme, iş ve ticaret ahlakını geliştirme ve denetleme, işçileri koruma ve üretimi en ucuz yoldan tüketiciye ulaştırma gibi görevleri üstlendiler(Çaha, 1994:91).

İlk bakışta birer sivil toplum unsuru görüntüsü veren loncalar, işleyişte sultan'ın güçlü ve zayıf olmasına bağlı olarak bu görüntüden uzaklaşabilmekte, ya da yakınlaşabilmektedir. Birer meslek birliği olarak düşünüldüğünde, lonca içinde rekabete, pazarlığa izin verilmemesi, üretim, fiyat, kar gibi ticari faaliyetin özüne

yönelik unsurların devlet tarafından (narh müessesesi yoluyla) belirlenmesi loncaların tam özerkliklerinin önündeki engellerdir (Erdoğan Tosun, 2001:214).

2.1.1.2. Vakıflar

“Vakıf” Arapça kökenli bir kelimedir. Sözlük anlamı “ terk etmek, durdurmak, terk veya tahsiste bulunmak manalarına gelmektedir”. Vakıfların kuruluşu İslam hukukuna dayanmaktadır. Kuran’da açıkça “ vakıf” veya aynı anlama gelen “habs” kelimeleri geçmemekle beraber, İslam hukukçuları ve bazı batılı ilim adamları vakfın kaynağının doğrudan doğruya İslam prensiplerine dayandığını vurgulamışlardır (Gönencan, 1999:596).

Osmanlı’da geniş bir uygulama alanına sahip bir diğer sivil toplum örgütü de vakıflardır. Vakıf kısaca; bir malın mülkiyetin devri sonucunu doğuran tasarruftan alıkonup, gelirinin devamlı olarak belli bir amaca tahsis edilmesi olarak tanımlanabilir. Böylece kendisinden faydalanmak mümkün olan bir malın vakfedenin mülkü olmaktan çıkıp toplumun mülkü haline gelmesi, toplumun emrine ve hizmetine sunulması söz konusu olmaktadır (Ece, 2000:743). Devletin yerine getirmekte güçlük çektiği ya da tamamen kendi alanı dışında gördüğü bir takım kamu hizmetleri Osmanlı’da vakıflar eliyle yürütülmüştür. Eğitim ve öğretim, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik, sosyal yardım hizmetlerinde vakıfların önemli bir yeri bulunmaktadır. Örneğin, medreseler, Tanzimat dönemine kadar, tamamen vakıf yoluyla kurulmuş ve hizmet vermişlerdir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Osmanlı tarihinde vakıflar sivil örgütlenmenin en başarılı örnekleridir. Devletin yükünün çok büyük bir bölümünü üstlenmiş ve her türlü sosyal hizmeti gönüllü olarak yapmışlardır. Nitekim toplumun %27 sinin sivil toplum örgütlerinde çalıştığı göz önüne alındığında, Osmanlı toplumunda vakıfçılığın ulaştığı inanılmaz boyut da ortaya çıkmaktadır (Ataseven, 1997:343).

Osmanlı toplumunda merkezi idarenin dışında kalabilen vakıflar, bir hukuki statü olarak tüzel kişiliğin yaygın olmadığı Osmanlı hukuk sisteminde, birer tüzel kişilik olarak varlık kazanabilmişlerdir. Diğer sivil toplum potansiyeli taşıyan unsurlara göre daha

bağımsız olmalarının yanında diğer unsurlara destek olmaları açısından da ayrı bir öneme sahiptirler (Abay,2004:280).

Vakıflar, hem devlet dışı bir örgütsel yaşam alanı oluşturmaları, hem yaptıkları hayırseverlik faaliyetleri içinde siyasi ve ekonomik yaşam alanlarının dışında bir toplumsal dayanışma ilişkisi yaratmaları, hem de hayırseverlik alanı içinde bugünün sosyal vatandaşlığına benzer bir toplumsal ilişki biçimini hayata geçirmeleri bağlamında, sivil topluma örnek olarak düşünülebilirler (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006:35-36). Vakıflar dünyada sosyal anlamda adalet, refah, güvenlik, hizmet ve dengeli gelir dağılımı kavramlarının henüz tartışılmaya başlanmadığı dönemlerde Osmanlı toplumunda örgütlü sivil dayanışma, sosyal alanda ekonomik ve kültürel bir faaliyet alanı olarak bulunmuşlardır. Vakıfların özel bir öneme sahip olmalarının nedeni ise, diğer sivil toplum unsurlarına göre daha bağımsız bir yapıda olmalarına rağmen onlara destek olma özelliğini taşımalarıdır (Erdoğan Tosun, 2001:219).

2.1.1.3. Tarikatlar

Tarikatlar da bu dönemde devletten bağımsız olarak gelişen önemli bir varlık alanı oluşturmuştur. Tarikat İslam literatüründe, aynı dinin içinde Allah'a ulaşmak için tutulan, bir takım kuralları bulunan yol anlamına gelmektedir (Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, 1990:909). Osmanlı'da tarikatlar, devlet ile toplum arasında, bugünkü şekliyle ve anlamıyla bulunmayan ikincil gruplardan (dernekler, baskı grupları, sendikalar vb.) doğan boşluğu doldurarak, devlet ile toplum arasında tampon görevi görmüş ve devlet ile toplum arasındaki iletişimi sağlayan kanallardan biri olmuştur. Fakat bununla birlikte kendi iç yapılanmaları nedeni ile batılı tarzda bir sivil toplum unsuru olmadıkları da rahatlıkla söylenebilir (Abay, 2004:279).

Mardin'e göre tarikatlar, devlet ile toplum arasındaki tampon yapı işlevi yapar ve bir yandan halkı kendilerine bağlayarak toplumsallaştırıcı bir ajan rolü üstlenirken, diğer yandan resmi kuruluşlarla da bağlantıyı sağlıyordu. Bu bağlantıyı sağladıkları oranda da "bir sosyal seyyaliyet kanalı fonksiyonu görmüşlerdir" (Mardin, 1991:57).

Osmanlı devlet geleneğinde halkı kuşatıcı kültür sistemi olan din, hiçbir zaman devleti frenleyici ve devlet alanının dışında bir kurum olmadı. Aksine devletin himayeci kanatları altında ve özünde devleti destekleyici bir sivil kültür kodu teşkil etti. Ancak din kurumuna sivil toplum unsuru olma potansiyelini kazandıran kaynak, Osmanlı toplumundaki ikili hukuk yapısıdır. Osmanlı'nın ilk kuruluş yıllarından başlayarak tarikatlar yeni fethedilen topraklardaki ahalinin İslamlaştırılması ve sempati kazanılması, gazalara kitle desteğinin sağlanması açısından etkili olmuşlardır. İslam toplumlarının gerçek anlamda sivil dini örgütleri diyebileceğimiz tarikatlar en güçlü siyasi liderleri bile zaman zaman etkileyip yönlendirebildikleri halde, sürekli olarak devletin resmi bürokratik örgütlenmesi dışında kalmışlardır (Karatepe, 1989:150).

Tarikatların yeri konusunda bir kısım yazar, devletten özerk olduklarını savunurken, bazı yazarlar tarikatlar ve tekkelerin devletin içinde yer aldığını, başka müesseselere göre zaman zaman bazı imtiyazlara sahip gibi görünüyor olsalar da genel olarak idarenin gözetiminde bulduklarını ileri sürmektedirler (Kara, M. 1990:404).

Hatemi'ye göre, Batıda Hıristiyanlık güçlü bir Roma Devleti ile karşılaşmış ayrı bir cemaat biçiminde örgütlenme yolunu tutmuş, İslam ise doğrudan doğruya devleti kurma yoluna girmiştir. İslam aleminde devletten ayrı ve tarikatların üzerinde bir müminler topluluğu kişiliği olmamıştır. Buna bağlı olarak da imparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde dinin işlevi, devlet karşısında kendisine özerk bir yer edinmekten ziyade, toplumun tüm kurumlarıyla elbirliği içinde güçlü bir devleti kurmak ve yaşatmak yönündedir (Hatemi, 1983:198).

2.1.1.4. Millet Sistemi

Sınırları içerisinde birbirinden farklı etnik grupları ve dinleri himaye eden bir imparatorluk olarak Osmanlı Devleti, dini kimlik temelli bir örgütlenme olan 'millet sistemi' ile her dini grubu adeta kendi içinde otonom bir varlık haline getirmiştir. Millet sistemi içerisinde gayrimüslim azınlıklar kendi dillerini ve değerlerini geliştirme imkanını büyük ölçüde bulmuşlardır. Bu sistemde her dini grup içerisinde seçilmiş en yüksek din adamı, yönetimle yakın bir ilişki içine girerek kendi dini cemaatini düzenlemek ve yönetmekle ilgili idari görevleri Sultan'a karşı sorumlu olarak yerine

getirmektedir. Bu sistem grupları etnik kökenlere göre değil dinlere tanımladığı için aynı etnik kökene dayalı ve aynı dili konuşan gruplar, dinleri farklı olduğunda farklı milletlerin parçası olmaktadır. Örneğin Osmanlı Ermenileri tek bir millet değil, dinlerine göre Gregoryen, Protestan ve Katolik milletini oluşturmaktadır (Duman, 2003:368-369).

Millet sistemi araştırıldığında, Osmanlı devletinin milletler üzerindeki yetkilerinin yönetim, maliye ve askerlikle sınırlı kaldığını, özellikle gayr-ı Müslim cemaatlerin evlilik, doğum, ölüm, eğitim, haberleşme, sosyal güvenlik, din ile adalet işlerine karışmadığı görülmektedir. Bu sayede her Millet kendi içinde belli bir dereceye kadar özerkliğe sahip görünmektedir. Bu görece özerkliğin diğer yanına bakıldığında, vergi yükümlülükleri açısından tabi oldukları farklı rejim, sosyal açıdan kılık, kıyafet ile binecekleri atlardan, ayakkabılarına, oturdukları evlerin rengine kadar, “*donda, libasda ve tarz-ı üzlübda, kefere taifesini tahrik ve tezlil eylemek (aşağılamak)*” için yapılan düzenlemeler ve getirilen siyaset yasağının söz konusu potansiyeli tümünden ortadan kaldırdığı görülmektedir (Eryılmaz, 1990:40-49).

Teorik açıdan incelendiğinde millet sistemi farklılığı esas alan ve farklılık temelinde çeşitli alanlarda hak ve özgürlükler tanıyan özerk bir örgütlenme görüntüsü vermektedir. Ancak millet başının bir devlet memuru gibi Sultan’a karşı sorumlu olması yani devletle arasındaki dikey ilişki biçimi, vergi yükümlülükleri açısından tabi oldukları farklı rejim ve getirilen siyaset yasağı bu özerk potansiyel sivil toplum unsurunu bağımlı hale getirmiştir (Duman, 2003:369).

2.1.2. Tanzimat Sonrası Sivil Toplum

Osmanlı imparatorluğunda modernleşme ve reform hareketlerinden bahsederken oldukça geniş zaman dilimini ele almak mümkündür fakat özellikle 19. yüzyılda bu hareketlerin dikkate değer bir şekilde girdiğini görüyoruz.

Ülkemizde çoğu zaman ve çoğu kimse tarafından sanıldığı gibi aksine modernleşme ne spontane ne de sivil olmuştur. Modernleşme tamamen devlet kaynaklı bir harekettir ve sivil toplum bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır. Yani önce sivil toplumun ortaya

çıkmasını beklemek abestir. Çünkü modernleşme olmadan sivilleşmenin olması imkânsızdır zaten devletin modernleştirici yüzünü görmezden gelmek devletin ihmal edilmesine ve onun tüm arkaik ve baskıcı yönlerine neden olmakta bu durum sivil toplumun oluşumunu engellerken ortaya sivil sıfatıyla çıkanlarında sivil olmamalarına neden olmaktadır. 18. yüzyılın sonunda yönetimdeki Osmanlı seçkinlerinin çeşitli kimseleri Rus imparatorluğu karşısında birbirini izleyen askeri yenilgiler ülkeye ağır bir darbe vurmuştu. Tepki olarak imparatorluk eski kurumları modern ve yeni kurumlarla değiştirmeye koyuldu. Amaç öncelikle modern bir ordu kurmaktı (Arslanel, 2001:113).

19. yüzyılda Osmanlı'da reform hareketleriyle birlikte, Batı medeniyetine kapalı tutulan kapılar açılmaya başlamıştır. Avrupa'nın büyük kentlerinde elçilikler açılmaya başlanmış ve ilk defa, eğitim görmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde ulemanın dışında Osmanlı'da bir sivil aydın kitlesi oluşmaya başlamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerine, hatta Kurtuluş Savaşı'na yön veren asker-sivil bürokrat oluşumunun temelleri bu dönemde atılmıştır (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Osmanlı'da bu yenilenme çabaları uygulanmaya çalışılırken diğer taraftan, batılı devletlerin bilimde, sanatta, ekonomide, sanayide ve teknolojiye yaşadığı gelişmeler Osmanlı kurumlarını artık dünya ile rekabet edebilir olmaktan çıkarmıştı. Osmanlı merkezinde Avrupalı ülkelerin bulunduğu dünya ekonomi sistemi içinde kenar konuma düşmüştü. Ekonomik gerilemeler diğer Osmanlı kurumlarının da gerilemesine yol açmıştı (Çaha, 1994:169).

Osmanlı imparatorluğu için dönüm noktalarından biri olan Tanzimat Fermanı 1839 yılında yayınlanmıştır. Tanzimat Fermanı'nda, can güvenliğinin sağlanması, ırz ve namusun, mülkiyetin korunması, vergi gibi konular yer almıştır. Tanzimat Fermanı toplumsal bir tabana dayanmamaktadır. Padişahın tek taraflı bir beyanıdır. Yasaların üstünlüğü, eşitlik, adil yargılanma, cezaların şahsiliği ilkeleri Tanzimat'ın hukukumıza getirmiş olduğu en önemli yeniliklerdir. Bunlar kanunlara dayalı ve keyfilikten uzaklaşan bir yönetim anlayışının benimsenmeye başladığının belirtileridir. Can güvenliği, namus ve mülkiyetin korunması gibi temel hak ve özgürlüklere ilişkin

kurallar da Tanzimat'ta yer almıştır. Düşünce, dernek kurma, toplantı, çalışma ve sözleşme özgürlüklerinden bahsedilmemiştir. Bu yenilikler Osmanlı toplumunda artık bireyin toplumdan ayrı bir değer olarak görülmeye başlanıldığını göstermektedir. Birey bu haliyle, siyasî sürecin önemli bir halkası konumuna yükselmiş, siyasal sistemden hizmet beklemesi ve onun için faaliyet göstererek yönetenleri etkilemesi, meşru görülmeye başlanmıştır. Tanzimat'ın en önemli katkılarından biri, siyasal katılımın temellerini oluşturabilecek öğeleri Osmanlı-Türk siyasî kültürüne dahil edebilmesidir (Sarıbay ve Kalaycıoğlu, 2007:37-38). Bu kültür, Meşrutiyetin ilanını getiren bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Gülhane Hattı Hümayunu'nun, ölü bir belge olarak kalmadığı, Osmanlı toplumunda köklü değişimlere yol açtığı, geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılar doğurduğu söylenebilir (İnalcık, 1964:624).

Tanzimat fermanı ile her şeyden önce “siyasetin katl” ve “malların müsaderesi” kurumları kaldırılıyor ve böylece Bab-ı Ali Bürokrasisi kendi can ve mallarının padişahın iki dudağının ucunda olduğu bürokrat kesim “kulluk” statülerinde kurtulmuş oluyorlardı. Artık padişahın değil devletin hizmetkarları olmuşlardı (Gevgilili, 1990:34).

Tanzimat fermanında üzerinde ısrarla durulan konulardan biri de devlet kurumlarının bozukluğunun uzun yıllardır devam ettiği ve bu durumun giderilmesi için yeni kurallar konması gerektiğidir. Tanzimatla birlikte başlatılan idari reformlar, bürokrasi de yasal-ussal özelliklerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Görevine uygun bir eğitim ve maaş sistemine kavuşan memurlar, padişahta toplanan devlet gücünü paylaşmaya başlamışlardı. Tanzimat sonrasında merkezi iktidarın toplumu tüm yönleriyle denetleyebildiği otokratik ve merkezileşmiş bir yeni sistem ortaya çıkmıştı (Baydur, 1997:196).

Tanzimat fermanı, tepeden inme olsa da gene de bir değişim sürecini harekete geçirmiştir. Batı sivil eğitim sisteminin becerikli merkez bürokratları yetiştirmek üzere ithali, liberal ve özgürlükçü düşüncelerin sızmasına daha iyi bir ordu oluşturmak için batı teknolojisinin alınmasına, batı biliminin ülkeye giriş yapmasına yol açmıştır (Kılıçbay, 1992:82).

İnalcık'a göre, Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı geleneksel sistemi kökünden değiştiren özelliği 'millet sistemi'ne vurduğu ölümcül darbedir. Bu fermanla birlikte hukuki açıdan Müslüman tebaa "millet-i hakime" özeliğini yitirmiş ve yasal açıdan diğer gayrimüslimlerle eşit hakları paylaşır olmuştur. Osmanlı yapısını kökten değiştiren bu gelişme müslüman unsurlar arasında geniş yankılar bulmuştur. Ancak dış baskılar sonucu ilan edilen 'Islahat Fermanı' ile bu durum daha da pekiştirilmiş ve gayrimüslim tebaa bazı ek hakları hatta ayrıcalıkları da bu fermamla elde etmiştir. Tanzimatın getirdiği en önemli yeniliklerden biride her kademedeki halkın katıldığı idare meclisleri, taşra meclisleri teşkil etmesidir. Gerçi bunun ilk adımları merkezi düzeyde, 2. Mahmut döneminde atılmış klasik Osmanlı döneminin ofisleri Avrupa örneği bakanlıklar şeklinde düzenlenmiş, 'divan'ın yerine 'hükümet' almış ve geniş bir danışma kurulu niteliğindeki "meclis-i Vala-i adliye" teşekkül edilmiştir. Tanzimatla birlikte taşra düzeyinde de yaygınlaşan bu meclisler, din ve mezhep farkı olmadan bütün imparatorluk tebaası arasında hukuki eşitliği fiilen tesis eden yapılar olarak da değerlendirilmiştir (İnalcık, 1998:365).

Tanzimat Fermanı'nı, Islahat Fermanı takip etmiştir. Batılı devletler Tanzimat Fermanı'nda yer alan reformların uygulamaya aktarılmadığı gerekçesiyle Islahat Fermanı'nın çıkarılmasını istemişlerdir. 1839 Bildirisi Müslümanlar için çıkarılmıştı dersek, 1856 bildirisi de Hıristiyanlar için çıkarılmıştır diyebiliriz. Islahat Fermanı din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kavramı geliştirmeye çalışmaktadır. Bu ferman, Tanzimat'tan farklı olarak tüm Osmanlı halkı yerine sadece azınlıkların dinî ve sosyal yaşamlarına yönelik değişiklikler getirmiştir. Bu değişiklikler azınlıkları daha ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Ayrıcalıklı bu yapı Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik anlayışının etkisiyle birlikte, ilerleyen dönemlerde millet olma kavramını güçlendirecek ve Osmanlı'dan kopuşu hızlandıracaktır (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Osmanlı imparatorluğunda bir "kamuya açık alan" "public sphere"nin ortaya çıkışı Tanzimat reformlarının bir ürünüdür. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı (1856) devletin güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yarattı. Islahat fermanı o zamana kadar "millet-i hakime" olan Müslümanlardan

bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir “Osmanlı” vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu (Mardin, 1991:14).

2.1.2.1. Tanzimat Sonrası Döneminde Sivil Toplum

Modernleşme çabaları neticesinde 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupa’da yetişen ve Batı’lı tarzda yeni açılan okullarda yetişmiş asker sivil bürokrasi arasından, merkezi yönetime muhalif bir hareket ortaya çıkmıştır. “Genç Osmanlılar” ismini alan bu hareketi, Ziya Paşa ve şair Namık Kemal gibi fikir adamları yönlendirmiştir. Genç Osmanlılar modernleşmenin, merkezi yönetim tarafından yalnızca askeri ve sivil yönetim yapısını değiştirmekle başarılı olamayacağını, değişikliklerin toplumsal katılımı desteklenmesi gerektiğini savunuyordu. Bu da, onlara göre; halkın yönetime katılmasını sağlayacak bir parlamenter yapı ve anayasayla olabilirdi. Genç Osmanlılar, Tanzimat reformcularını, yalnızca devleti ve kendi otoritelerini güçlendirmek için modernleşme hareketini benimsemelerinden dolayı, tutucu, hatta gerici olarak görmüşler; Batıcılıklarının yüzeysel olduğunu ileri sürmüşlerdir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Osmanlı’da sivil toplum örgütlenmelerinin yoğunlaştığı dönem olarak 19. yüzyılın başlarından itibaren hareketlenen Batıya açılma dönemi kabul edilmektedir. Tanzimat Fermanının ilanından sonra ortaya çıkan yeni ekonomik-sosyal durum sonucunda Osmanlı kentlerinde ve toprak düzeninde modern anlamda burjuvazinin izlerine de rastlanmaktadır. Bu gelişmelerin neticesinde, azınlıklar ve ticaret ile uğraşanlar devlet karşısında özerklik sahibi olmuşlardır. Ticari kesimde meydana gelen bu değişim sonucunda, şehir yaşamında, Müslüman olmayan ve yabancıların başını çektiği bir grup tüccar, örgütlenme konusunda ön ayak olmuştur. Tanzimat sonrasında ortaya çıkan aydınlar ve yüksek bürokratlar ile küçük burjuvazinin, sivil toplum kurumlarının oluşturulmasındaki katkılarını göz ardı etmemek gerekir.

1860’lardan sonraki dönem, Osmanlı toplumunda farklı fikir akımlarının aydınlar arasında ilgi uyandırdığı, basın vasıtasıyla kamuoyu oluşturma ve siyasal muhalefet olgularının da ortaya çıktığı dönemdir. Bu tarihten itibaren yasal dayanağı olmamakla

beraber padişah tarafından verilen izin ile cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Dernekler aynı zamanda sarayın iznine bağlı olarak faaliyet gösterebilmiştir (Alkan, 1998:49-51).

Şinasi tarafından 1862 yılında kurulan ve daha sonra Namık Kemal ve Genç Osmanlıların devraldıkları Tasvir-i Efkâr isimli gazete Osmanlı aydınları arasında siyasi bilincin genişlemesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Aydınlar aracılığıyla liberal fikirler ülkeye taşınmaya, kamuoyu oluşturmaya ve Genç Osmanlıların bu muhalif hareketi halktan da destek görmeye başlamıştır. Bu nedenle Genç Osmanlılar hareketinin, Osmanlı yönetimine karşı sistematik, planlı ve muhalif, ilk sivil toplum hareketi olduğu söylenebilir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

1860'ların sonlarına doğru Osmanlı'da Batıdaki sivil toplum örgütlenmelerine benzer cemiyetlerin (derneklerin) ortaya çıkışı artmıştır. "İstanbul'da çıkan Neologos gazetesi 1870'lerin başlarında, yerli gazeteleri okuyan birinin neredeyse her gün yeni bir cemiyet ya da hayır derneğinin kurulduğunu gözlemleyebileceğini" yazıyordu. Bu gelişmeler, Batı benzeri sivil toplum örgütlerinin anayasal özgürlükler ve parlamenter temsil sisteminin gelişmesine paralel seyreden gelişim süreciyle benzerlik göstermektedir. Bu dönemde, "geleneksel tarikat toplulukları yanında Osmanlı ülkesinde en önemli ve görünüşte eski-özde yeni tüzel kişilik (kişi topluluğu) olarak Batı kökenli ve çeşitli Batı ülkelerinin sermayeleri arasındaki rekabeti yansıtır biçimde milli adlar taşıyan localara bölünmüş olarak Mason" örgütlerinin yayıldığını görmekteyiz. Daha sonraki dönemde de gizli siyasi dernekler legal derneklerden çok daha fazla sayıda kurulmuştur (Tosun, T. 2008:10-17).

Çaha, 19. yüzyılın Osmanlı'da sivil toplumu gelişimini ilgilendiren iki önemli özelliği olduğunu söyler. Bunlardan birincisi, hukuk, idare, ekonomi ve eğitim alanlarında yapılan reformlarla sivil toplum alanında sağlanan canlanma ve modernleşme hareketlerinin eseri olan yeni sivil toplum unsurlarının ortaya çıkışıdır. İkinci özellik ise, aslında Osmanlı'nın son dönemlerinde pozitif etkilerini hissettiren modernleşme çabalarının yarattığı yeni sivil toplum unsurlarından bazılarının, yukarıdan (Batı'dan) inme hazır politikalar oldukları ve Osmanlı'nın siyasal, toplumsal ve politik kalıbına tam anlamıyla uydurulamadıkları için sivil toplumu yok edici niteliklere bürünmesidir.

Osmanlı 19. yüzyılda gerçekleşen hukuksal reformlarla birlikte farklı toplumsal kesimler için tekil bir yapının zeminini hazırlamıştır. Fakat Osmanlı'nın son dönemlerindeki sivil toplumun önemli bir unsuru olan ve hukuksal birlik esaslı reformların öncüsü konumundaki aydınlar, zamanla sivil topluma hükmetmeye başlayarak sivil toplumu engelleyecek politikalar üretmişlerdir. Bu sebeplerle on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sında hayat bulan modernleşme çabaları bir yandan mesleki ve ekonomik açıdan farklılaşmayı sağlayarak sivil topluma zemin hazırlarken, bir yandan da toplumsal yaşamın her alanına hükmeden elit politikaları ve bu politikaların ajanı olan aydınları üreterek zamanla diğer sivil toplum unsurlarını yok edecek bir süreci başlatmıştır (Çaha, 1997b:35).

19. yüzyılda yapılan modernleşme hareketleri neticesinde Osmanlı Devleti, sivil toplum-devlet ilişkisi konusunda apayrı bir gelişme kaydetti. Daha önceki dönemlerde Sultan, devletle milletin birliği prensibini esas alırken ve devlet bütün sivil toplum kurumlarını, kuşatıcı bir aygıt gibi geliştirerek bu birliği simgelerken, on dokuzuncu yüzyılda devletle toplumun amaçları arasında kesin bir ayrışmanın ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu durumu ortaya çıkararak da devletin itici gücü haline gelen bürokratik elitler olmuştur. Bu, öncülüğünü ilan etmiş kesimin elinde devlet, modernleşme aygıtı olarak telakki edilirken toplum, değişim alanı olarak kabul edilmiştir. Kendini modernleştirmenin sembolü olarak tanımlayan bu bürokratik elit kesimin elinde devlet, toplumu değiştirmenin öncü bir kurumu haline gelmiştir (Çaha, 2003:170).

Osmanlı devletinde bürokratik elitler tarafından uygulanmaya çalışılan modernleşme ve reform çabalarına karşı, sahip oldukları geleneksel rollerinden vazgeçmek istemeyen bazı toplumsal kesimlerde olmuştur. Modernleşme taraftarı olmayan karşıt grupların en önemli örneğini yeniçeriler oluşturmaktadır. Yeniçeri ayaklanmalarına zaman zaman destek veren ayanlar ve ulemanın da katılımıyla Osmanlı'da önemli bir sivil toplum gücü oluşmuş fakat bu direniş modernleşme hareketlerine engel olduğu gerekçesiyle bürokratik elitler, aydınlar tarafından bastırılarak arka plana atılmıştır. Bürokratik elit kesimin gücü karşısında oluşturulan sivil toplumsal güç gerilemiş ve Osmanlı tarihinden 1950'ye kadar geçen süre içinde bir daha ortaya çıkamamıştır. Sivil toplumsal gücün

gerileyişi ve sosyal hayattan çekilmesiyle beraber Osmanlı eski merkeziyetçi bürokratik yönetimine geri dönmüştür (Çaha, 2003:170-172).

Özetle, Osmanlı'da sivil toplumun gelişimi halkın kendi iç dinamikleriyle olmasa da, ilk kıpırdanışlarından bahsi geçen zamana kadarki modernleşme hareketleri tarafından tetiklerken iki önemli sonuç doğurmuştur; adım adım gelişen bir anayasal sistem ve devletçi, seçkin, entelektüel bürokrat kesimin ortaya çıkışı. Modernleşme çabalarının etkisi hukuksal alanda anayasal bir sistemi ortaya çıkaracak zemini hazırlamıştır. Sivil toplumun gelişmesine olanak sağlayan birçok düzenlemeye sahne olan Osmanlı devleti, 1808 Sened-i İttifak, Türk tarihinde demokratikleşmenin ilk adımı olarak kabul edilen 1839 Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu), azınlıklarla ilgili düzenlemelerin yapıldığı 1856 Islahat Fermanı ve 1839-1876 arasında yaşanan Tanzimat Dönemi'nde alınan kararlar ve yönetimde yapılacak değişikliklerle sivil topluma her geçen gün daha da genişleyen bir özgür alan yaratmaya başlamıştır (Çaha, 2003:174).

2.1.2.2. I. Meşrutiyet Döneminde Sivil Yapılanma

1876 yılında meşrutiyetin ilanı ile birlikte ilk Türk anayasası olan Kanun-i Esasi kabul edilmiştir. 1876 Anayasası da Tanzimat'ın ilanı gibi merkezi idare tarafından hazırlanmıştır. Buna rağmen Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı siyasî ve toplumsal yaşamına getirdiği yenilikler açısından oldukça önemlidir. En önemli yeniliklerden birisi "Meclis-i Umumi" adını taşıyan bir parlamentonun kurulmasıdır. Bu parlamento, Heyeti Ayan, Heyet-i Mebusan adlı iki meclisten meydana gelmektedir. Bunlardan Heyet-i Ayan, merkezi yönetim tarafından atanan üyelerden oluşmaktadır. Heyet-i Mebusan üyelerini ise halk seçmektedir. Bu, halkın bir siyasi varlık olarak tanındığının bir göstergesidir. Her ne kadar parlamenter bir yapının başlangıcı olarak değerlendirilse de, meclis üzerinde merkezi otoritenin yetkileri oldukça geniştir. Parlamento üyesi, padişahın izni olmadan yasa teklif edememektedir. Yine her iki meclis tarafından kabul edilen yasaların padişahın onayından geçmesi gereklidir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Kanun-i Esasi, yargısal alanda da önemli yenilikler getirmiştir. Hâkimlerin özlük işleri artık yasayla düzenlenecektir. Yargılamayı güvence altına alabilecek bazı düzenlemeler de yer almıştır. Bunlara, mahkemelerin her türlü müdahaleden korunması ilkesinin benimsenerek, yargı bağımsızlığının sağlanmasına yönelik düzenlemeler eklenebilir.

Temel hak ve hürriyetler açısından bakıldığında, Kanuni Esasi'nin önemi büyüktür. Her ne kadar güvence mekanizmaları eksik ise de, kişi hak ve hürriyetleri ilk defa, klasik esaslara uygun, oldukça geniş bir liste halinde bu anayasada yer almıştır. Osmanlı devletinin uyruğu olan herkesin, dini ve mezhebi ne olursa olsun "Osmanlı" sayılacağı vurgulanmış, kişi güvenliği, ibadet özgürlüğü, basın özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, eğitim özgürlüğü, işkence, müsadere ve angaryanın yasaklanması hükme bağlanmıştır. Mülkiyet hakkı, sahip olma şekline göre, güvence altına alınmıştır. Ancak, Kanun-i Esasi de Tanzimat Fermanı gibi örgütlenme özgürlüğüne ilişkin hükümlere yer vermemiştir. Osmanlı yönetimi anayasaya dayalı, parlamentolu bir niteliğe kavuşmuştur. Bu gelişmeler, Osmanlı'nın artık dönüşü olmayan bir yolda olduğunu göstergesidir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

1876 Anayasası'nda padişahın sahip olduğu geniş yetkilerden faydalanan II. Abdülhamit, anayasanın kendisine tanıdığı yetkileri kullanarak sivil toplumu denetim altında tutmuş, kişisel, geleneksel ve keyfi saltanat geleneğini yeniden hayata geçirmiştir. Kalaycıoğlu bu dönemi, toplu siyasetin, temsili hükümetin, bireysel siyasal girişimlerin, gönüllü bireysel faaliyetlerin durduğu ve tehdit olarak nitelendirilip engellendiği bir dönem olarak tanımlar ve 'İstibdat' dönemi olan II. Abdülhamit saltanatı, devletin faaliyet alanını genişletirken, sivil toplumun faaliyet alanını daralttığına değinir. Otoriter bir dönem olarak nitelendirilen II. Abdülhamit döneminde dernekleşme çok yavaş bir şekilde devam etmiş, ancak toplumsal hayata etkinlik gösterememişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak dernekleşme ve bireysel gönüllü girişim bir "yer altı" faaliyetine dönüşmüş, devletin gücünü dengelemek, denetlemek ve dolayısıyla da sınırlamak "gayrimeşru" veya yasak faaliyetler haline dönüşmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak da sivil toplumun gelişiminin ciddi biçimde zarar gördüğünün, darbe aldığı kabul edilmesi gerekir (Kalaycıoğlu, 1988:117)

Abdülhamit'in anayasayı askıya alan baskıcı yönetimi hem imparatorluk sınırları içinde, hem de imparatorluk sınırları dışında gizli cemiyetlerin kuruluşunu hızlandırmıştır. Karpat'a göre, 1908 Jön Türk döneminin ve Cumhuriyet'in politik atılımlarının altında, büyük ölçüde Abdülhamit'in bu dönemde sosyo-ekonomik ve siyasal altyapı çalışmalarının sonuçları yatmaktadır (Tosun, T. 2008:10-17).

2.1.2.3. II. Meşrutiyet Dönemi

Kanun-i Esasi'nin padişaha verdiği geniş yetkilerden faydalanan II. Abdülhamit'in 1878 yılında meclisi tatil etmesiyle I. Meşrutiyet süreci sona ermiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen bu dönemde, Jön Türklerin II. Abdülhamit'e karşı güçlü denilebilecek bir muhalefeti vardır. Jön Türkler orduyu da yanlarına alarak II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymasını sağlamıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla Kanun-i Esasi'de önemli değişikliklere gidilmiştir. Padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır. Sıkıyönetim ilan etme hakkı hükümete verilmiştir. Buna karşılık, parlamentonun yetkileri artırılmıştır. Bu değişiklikler ile 1876 Anayasası daha demokratik bir yapıya kavuşmuştur. Bunların yanı sıra, Cumhuriyet döneminde dahi uygulanacak birçok yasa kabul edilmiştir. Sivil toplumun gelişmesini derinden etkileyen toplantı yapma özgürlüğünü, basın hürriyetini, grev hakkını, cemiyetleri (dernekleri) düzenleyen yasalar II. Meşrutiyet döneminde çıkarılmıştır. İlk Anayasal düzenleme olan 1876 Anayasasında dernekler için kanuni bir düzenleme yer almamıştır. Birinci Meşrutiyet döneminde "cemiyet" teriminin hukuki bir anlamı yoktur. Bu dönemde kurulan dernek sayısı sınırlıdır. II Meşrutiyet devri (1908), Osmanlı-Türk tarihinde önemli bir aşamadır. Sivil bir hareketin baskıları sonucunda merkezi yönetim yetkilerinin kısıtlanmasına rıza göstermiştir. Her şeyden önce, toplumsal tabana yayılmış bir sivil hareket ve örgütlenmeye dayanmaktadır. Türkiye'de Batılı anlamda sivil toplum hareketinin ilk örneğidir denilebilir. Artık yeni bir dönem başlamıştır (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

Osmanlı'nın geleneksel devlet yapısı ekonomik-toplumsal ve siyasal süreçleri denetim altında tutan Sultan'ın temsil ettiği iktidara bağlı bir toplumsal yapıyı öngörmekteydi. İktidarın halkla (halkın temsilcileriyle) paylaşılabilmesi yönündeki ilk kabullenme I. ve II. Meşrutiyet döneminin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet devrini başlatan 1908 hareketi Osmanlı Devleti'nde liberal yöndeki reform teşebbüslerine ilk defa olarak yeni bir unsur, "halk" unsurunu katan olaydır. Bu unsurun sınırlılık derecesi ne olursa olsun, 1908 Meşrutiyeti ilk defa olarak aşağıdan yukarıya bir hareket şeklinde kendini göstermiştir (Kapani, 1993:104-105).

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle toplumsal yaşamda büyük bir canlanma meydana gelmiştir. Sansür kaldırılmış, halkın değişik kesimlerinin fikirlerini temsil eden gazete ve dergiler yayınlanmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde derneklerin kurulması hız kazanmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından çok kısa bir süre sonra "Matbaat-ı Osmaniye Cemiyeti" ve "Osmanlı Hukuk Cemiyeti" kurulmuştur. Dernek sayısının artmasıyla hükümet 1901 tarihli Fransız Kanununu örnek alarak 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanununu çıkarmıştır. Bu kanun Türkiye'de dernek türünden tüzel kişilerin ilk kanuni dayanağı olmuştur. 21 Ağustos 1909 tarihli kanunla 1876 Anayasasına dernek kurma hakkı eklenmiştir. 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda daha sonraki mevzuatları etkileyen hususlara yer vermiştir. 1909 Anayasası çerçevesinde hazırlanmış olan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu 1938'e dek sivil toplum örgütlenmelerini düzenleyen temel yasa olma özelliğini de taşımaktadır. Bu kanunda, dernek kurmak için önceden izin almaya gerek yoktur. Ancak dernek kurulduktan sonra hükümete bildirimde bulunma yükümlüğü vardır. Bölücü amaçlarla dernek kurulamamaktadır. Üyelik yaşı 21'dir. Üyelik aidatı için sınır konmuştur. Derneklerin taşınmaz edinebilme ehliyetleri sınırlıdır. Yabancı derneklere ilişkin hüküm koymamıştır. Bu kanun, Meşrutiyet Dönemindeki tüm kuruluşları kapsadığından dernek parti ayrımı yapılmamıştır. Bu dönemdeki derneklerin en başında mason locaları gelir. Bu dönemdeki en önemli cemiyetlerden birisi parti niteliğinde olan İttihat ve Terakki Cemiyetidir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

II. Meşrutiyet'in baş aktörü İttihat ve Terakki de başlangıçta, II. Abdülhamit'in baskısını sona erdirmeyi ve 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesini amaçlayan ancak siyasi yönü de olan bir dernektir. İttihat ve Terakki'nin 1912 kongresinde, parti olma kararı alınmıştır. 1913 yılına kadar hızlı bir dernekleşme ve partileşme akımı devam etmiştir. Ancak bu durum 1913 yılında İttihat ve Terakki'nin tek başına iktidarı ile son bulmuştur. İttihat ve Terakki iktidarı, kendisine muhalif dernek ve siyasi partileri kapatmıştır. Kapatılmayan dernekler ise ittihatçı çizgide kurulmasına izin verilenlerdir. Çalışmasına izin verilen dernekler arasında Hilal-i Ahmer, Donanma, Müdafaa-i Milliye, Güç, Genç türünden cemiyetlerdir. Bu dönemde devletin ön ayak olması ile kurulan bazı özel yapıda dernekler vardır. Bunlar Donanma-i Osmani Muavenet-i Milliye Cemiyeti (1909), Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (1914) ve Hilal-i Ahmer

Cemiyeti'dir. Bu dernekler aynı zamanda kamuya yararlı dernek olarak kabul edilmişlerdir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin özel durumu Cumhuriyet döneminde de sürecektir. Bu cemiyet bugünkü "Türkiye Kızılay Derneği"dir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

I. ve II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı'da Sivil Toplum Osmanlı Devletinin güçlü bir merkezi yönetim ilkesi üzerine kurulu olan devlet anlayışı cemiyetlere daima şüpheyle yaklaşmıştır. I.Meşrutiyet döneminde canlanan derneksel hayatta genellikle gayrimüslimlerin kurmuş oldukları cemiyetler ön plana çıkarken, Müslüman nüfusun örgütlenmesinin önü yasal olarak ancak II. Meşrutiyetten sonra açılmıştır. 1876-1908 arasında Müslüman unsurların kurmuş oldukları toplumsal-siyasal cemiyetler illegal platformda faaliyet gösterirken, ancak 1908 Anayasası'nın ilanından sonra meşru bir zemine kavuşmuşlardır. Tanzimat gayrimüslimlerin gayri resmi örgütlerinin, I. Meşrutiyet gayrimüslimlerin meşru cemiyetlerinin, II. Meşrutiyet ise Müslümanların meşru cemiyetlerinin kurulmasının önünü açmıştır. Ancak, tanınan özgürlükler çerçevesinde kurulan sivil toplum örgütleri hiçbir zaman Batı örneğinde bir sivil toplum benzeri örgütlenme atmosferine kavuşamamıştır. Fedailer Cemiyeti, Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi cemiyetler II. Meşrutiyet'ten önce kurulmuşlardır. Bu örgütler, bugünkü anlamda siyasal parti olmaktan uzak olmakla birlikte, sivil toplumdaki siyasal alana doğru hareketlenmenin ilk nüveleridir (Erdoğan Tosun, 2001:236).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Osmanlı toplumunda kadının statüsü ve aile kurumunda önemli değişiklikler yaşanmaya başlamış, kadın iş hayatına girmiştir. Savaş koşullarında erkek işgücü azaldığından kadınların fabrikalarda, devlet dairelerinde, sokakta, tarlada çalışmaları zorunlu hale gelmiş, İttihat ve Terakki de bunu desteklemiştir. Ordunun himayesi altında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kurulmuş, Cemiyet ordu için üniformalar, çamaşır, kum torbaları dikme işini, atölyelerinde yevmiye ve yemek karşılığı çalıştırarak yürütmüştür. Kadınların toplumsal yaşama katılmaları, onların düşüncelerini dernekler ve dergiler yoluyla dile getirmeleri örgütlü bir kadın hareketini başlatmıştır. Kadınlar ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Kadın dernekleri, amaçlarını halka anlatabilmek için, yayın

ve konferanslar gibi araçlara başvurmuşlardır. Kimsesiz kadınlara meslek öğreten, mesleki uygulamasını sağlayan, bu amaçla dikiş evleri, fabrikalar açan dernekler de kurulmuştur. Bu tür dernekler, İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde faaliyet göstermişlerdir. Kadın dernekleri arasında kültür ağırlıklı olanlar da vardır. Siyasi partilerin de kadın dernekleri bulunmaktadır. Örneğin, İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendi ideolojisi doğrultusunda kadın şubeleri ve dernekleri açmış, konferanslar düzenlemiştir (Çimen ve Güven, 2007:10-15).

II. Meşrutiyet dönemi (1908-1912) oldukça kısa süren bir dönem olmasına rağmen dönemi özgürlükçü ortamı, gerek toplumsal gerekse siyasal bakımdan olumlu ve köklü değişmelerin gerçekleştiği bir dönemdir. II. meşrutiyet döneminde anayasanın yeniden yürürlüğe konmasıyla beraber, siyasal partiler, toplumsal ve siyasal alan içerisinde yer almış, işçi kesimi ve diğer kesimlerde örgütlenmeler artmış ve sivil toplum kuruluşlarının sayısında önemli artışlar olmuştur. II. meşrutiyet ile birlikte işçilere yönelik ilk anayasal düzenlemeler yapılmıştır. İşçi sendikalaşması ve grevler konusunda düzenlemelerin belirlendiği kanun, "tatil-i eşgal kanunu" adıyla çıkarılmış, grev yapma ve sendika kurma konusunda oldukça sınırlayıcı maddeler yer almıştır. Cemiyetler kanunu 1909'da çıkarılmıştır. İttihat ve terakki fırkası, Türk ve müslüman esnafı örgütlenme konusunda teşvik etmiştir. Bunun nedeni ise, esnaf örgütleri vasıtasıyla ulus ideolojisinin bir parçası olan "ulusal burjuvazi"yi yaratmaktır. "Esnaf cemiyetleri hakkında talimat" adıyla çıkarılan düzenlemelerin hemen ardından esnaf örgütlerinin sayısında ciddi bir artış görülmüştür. İşçi örgütlenmeleri de esnaf dernekleri aracılığıyla gerçekleşmekteydi. İttihat ve terakki fırkası, iktidara tam anlamıyla sahip olduktan sonra, sivil toplum kurumlarına karşı tutumlarını değiştirerek, bu kurumlardan kurtulmanın çarelerini aramaya başlamıştır. Bu dönemde mevcut dernekler varlıklarını devlet ve parti denetimi altında yürütmüşler, bunun yanı sıra paramiliter dernekleşme ittihat ve terakki fırkası tarafından desteklenmiştir (Arslanel, 2001:97).

Osmanlı'nın son dönemlerinde hatırı sayılır bir kamuoyu oluşması ve on dokuzuncu yüzyılda modernleşme akımının etkisiyle bu kamuoyunun 'kamu çıkarı' kavramını geleneksel 'devlet çıkarı' kavramının karşısında geliştirmeye başlaması da toplum içinde bir sivil hareket oluşmaya başladığının bir işaretidir (Mardin, 1986:c.1:1921-22).

II. Meşrutiyet'ten sonra yaşanan tüm bu gelişmeler sivil toplumun özgür alanına büyük katkı sağlamıştır. Modernleşme sürecinde yapılan tüm reformlar, ortaya çıkan tüm engellere rağmen sivil inisiyatifin devlet karşısında güç kazanmasına kaynaklık etmiş fakat engeller dolayısıyla da beklendiği ölçüde bir sivil toplum otonomisi oluşturamamıştır. Bahsi geçen bu engeller ve sivil toplum otonomisinin oluşturamamasının sebebi de devlet katında, devlet hegemonyasını sivil topluma öncelikle atılımına sahip yönetici kesimin varlığıydı (Çaha, 2003:174).

Çaha'ya göre ; geçmişten beri Batılı değerlerin Osmanlı'ya aktarılmasında taşıyıcı bir ajan rolünü üstlenen Türk aydınları İttihat ve Terakki yönetimiyle birlikte devlet yönetime tam olarak ağırlığını koyunca sivil toplumun diğer unsurlarına karşı köstekleyici bir rol oynamışlardır. II. Meşrutiyet döneminde özellikle 1908-1912 yılları arasında toplumsal harita aslında Osmanlı sivil toplumunun altın dönemini oluşturmaktadır. Fakat Genç Osmanlılar ve Jön Türkler akımı içinde yer alan aydınların topluma tepeden inmece, kurucu ve düzenleyici yaklaşımı sivil toplum dinamizmini köreltecek olan bir siyasal felsefenin temelini oluşturmaktaydı. Bu dönemde iktidarı omuzlayan bürokrat-aydın kesim devlet kurumlarının yönünü tam olarak Batıya çevirerek öteden beri devam etmekte olan merkez-çevre kopukluğunu iyice pekiştirdi. Devletin siyasal değerlerinin, politikaların ve kurumların temel dayanağına Batılı normları ve kurumları referansı haline getiren bu kesim, devleti yalnızca toplumdan kopuk bir alan haline getirmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda topluma cahil-cühela gözüyle yaklaşarak onu hizaya getirici nitelikte politikalar takip etmiştir. Kısaca bu son dönemde Osmanlı'da sivil toplum alanında çok önemli bir farklılaşma ve otonomileşme yaşanmış olmakla birlikte, yönetime gelmiş olan bürokratlar ve aydınlar elinde şekillenmiş olan siyasal anlayış, sivil toplumu tek düzeleştirici ve boğucu nitelikte politikalar için uygun bir zemin hazırlamaktaydı (Çaha, 1997b:36).

2.2. Cumhuriyet Dönemi

I.Dünya Savaşından yenik ayrılan Osmanlı galip devletlerin istilasına uğradı. Kurtuluş Savaşı neticesinde yeni bir Türk Devleti kuruldu. Yeni kurulan bu devlet her ne kadar cumhuriyet olsa ve devlet yapısında büyük değişiklikler yaşansa da toplumsal ve siyasal kültürünü Osmanlı'dan miras almıştır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin

kuruluşundan itibaren sivil toplumun gelişimi ve demokratikleşme incelendiğinde, bazı kırılma noktaları öne çıkmaktadır. Türkiye’de siyasetin kurumsallaşması ve demokrasinin pekişmesi açısından birer atlama taşı olan bu noktaları irdelediğimizde ise iki dönem ön plana çıkmaktadır. İlki, Cumhuriyet’in ilk yıllarında itibaren 1946 yılına dek süren ve devletin ve sosyoekonomik yapının yeniden kurgulandığı tek partili dönemdir. İkincisi de 1946 yılında çok partili siyasal hayata geçişle başlayıp 1980 darbesine kadar olan dönemi kapsamaktadır.

2.2.1. Tek parti dönemi

Türkiye Cumhuriyet’in ilanının ardından gelen tek parti dönemi sivil toplum alanının yapılanmasında kuşkusuz Osmanlı döneminden farklı özellikler taşımaktaydı. Bu dönem, geleneksel Osmanlı zihniyetine egemen olan devlet-toplum algısının yerini Batılı-modern devlet-toplum algısına bıraktığı bir dönemdir. *“Devletin meşruiyet temelleri yeniden biçimlenirken, toplumun devlet karşısındaki konumu ve devlet-toplum arasındaki alanın niteliği de değiştiriliyordu”* (Erdoğan Tosun, 2001:257). Yukarıdan modernleşme projesinin uygulayıcıları olarak Cumhuriyet elitinin öngördüğü devlet-toplum modelinin işleyişte geleneksel Osmanlı modelinden pek farkı kalmıyordu. Yukarıdan modernleşmeye yönelik tepkiler ya dinsel kökenli ya da liberal muhalefet odaklı gelişmiştir. Savaş sonrası toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel göstergelerinin zayıflaması da eklendiğinde, tek partili dönemin sivil toplum alanını canlandıracak alt yapıdan yoksun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tek partili dönemde bir yandan Batılı-modern bir toplum yaratılmaya çalışılırken, diğer yandan yükselen muhalefete yönelik baskılar ve yasaklar sağlıklı bir sivil toplum ortamının gelişimine set çekmiştir (Tosun, T. 2008:10-17).

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’yla (anayasa) devletin niteliği tümüyle değişmiş, meşruti sistemin yerini tüm yetkileri Büyük millet Meclisi’ne vererek, halk egemenliğine dayalı cumhuriyet almıştır. Bu anayasayla devlet-padişah anlayışı da yerini devlet-ulusa bırakmıştır (Yılmaz A. 1993:4). Bu anlayışın bir sonraki adımı da haklar ve özgürlükler açısından yargısal güvenceden yoksun olmakla birlikte 1924 Anayasası’dır. Esnekliği nedeniyle hem tek partili hem de çok partili dönemde uygulanabilen bir anayasa olmuştur. 1961 ve 1982 anayasalarına göre daha sivil bir görünüme sahip olduğu kabul edilen 1924 Anayasası’nın devlet niteliğine ilişkin

getirdiği laiklik, cumhuriyetçi, milliyetçi, devrimci gibi yenilikler, sivil toplumun yaşam alanının oluşmasını sağlamak açısından gerekli koşullar olmuştur, ancak yeterli olmamıştır (Yılmaz A. 1993:4).

Bu döneminin devlet-sivil toplum ilişkileri açısından temel belirleyeni, 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait İsyanı olmuştur. 1924 Anayasası ve bağlı yasaların içerdiği özgürlükler, bu tarihten sonra sık sık kesintiye uğramış, 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu ve çıkartılan diğer yasalar, uzun süreli sıkı yönetim uygulamaları yüzünden kısıtlamalar meydana gelmiştir.

1924 Anayasası'nın 79. maddesinde ancak bir yasayla sınırlandırılabilceği belirten dernek kurma özgürlüğünün, 1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile zapt-ı rapt altına alındığı, dernek kurmanın izne bağlanılarak, kapatma yetkisinin yürütme organına verildiği (Toköz, 1986.c.2:374), demokrasi ve hukuk açısından oldukça garip bir durum karşımıza çıkmaktadır. Keza Sendikalar konusunda da aynı anayasa izin verici olmasına karşın 1936 tarihli İş Yasası, uygulama alanına giren işyerlerinde grevi yasaklayıcı hükümler getirmiştir (Işıklı, 1986:c.2:1827). Bu dönemde sendikal örgütlenme sınırlı, güdümlü ve uygulamada izne bağlı, grev ise yasaktır. Toplu pazarlık ve sözleşme olanağına da yer yoktur (Tanör, 1988:244).

1938 yılında Matbuat Yasası'nda yapılan değişiklikler ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 1940 yılında başbakanlığa bağlanmasıyla, devletin basın üzerindeki denetimi iyice artmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında, sıkıyönetimler yüzünden tek parti döneminde sendikalaşmaya, dernekleşmeye, partileşmeye, basına ilişkin özgürlüklerin ve toplantı hürriyetinin tam anlamıyla uygulandığı söylenemez (Toköz, 1986:c.2:373). 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nda sınıf esasına dayalı dernek kurulamayacağı belirtilmesi, sendika hakkını da sınırlayan bir hüküm olarak değerlendirileceği gibi (Işıklı, 1986:c.2:1827), Kemalizm'in Türk milletini "sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış bir toplum" olduğu yönündeki görüşünün yansıması olarak görülebilir. Sivil toplum açısından bu yaklaşımın en önemli sonucu da "*sivil toplumun özünü oluşturacak tüm toplumsal kesimlerin, yüzyıllar boyunca gerçek kimliklerini bulamadığı yeterince*

gelişmemiş bir düzende, sınırları yine belirsiz bir magma (Gevgilili, 1990:118)'' görünümü alması olmuştur.

Siyasal parti örgütlenmelerini incelediğimizde ise Tanzimat, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerindeki zenginliğin, tek parti döneminde kaybolduğu gözlemlenmiştir. Dönemin hâkim partisi Halk Fırkası (sırasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası ve Cumhuriyet Halk Partisi adını alacaktır), Sivas Kongresi'nden sonra kurulan ve Kurtuluş Savaşı sırasında mücadeleyi yürüten "Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti"nin devamıdır. Partini iki önemli kaynağı ise Kuvayi Milliye hareketinin asker kadroları ve Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Tek partiden çok partili yapıya geçişte ilk öncüler ise 17 Kasım 1924 tarihinde kurulan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" ve güdümlü demokrasi deneyiminin yapay partisi olarak nitelendirilen, (Tuncay, 1989:245) resmen 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan "Serbest Fırka" olmuştur.

Tek parti döneminde gerçekleştirilen 1924 Anayasası, Medeni Kanunu, Ceza Kanunu, Borçlar Kanunu, Ticarete Kanunu gibi yasalar, aslında sivil toplumun oluşabilmesi için gerekleri temelleri atmış, ortamı hazırlamıştır (Belge, 1986:c.7:1920). Daha doğrusu, ya bu yasaların zamanla toplumsal yapımızla uyumlu duruma getirileceği ya da toplumun bu yasalarla hızla değişerek onlara uyacağı düşünülmüştür (Tuncay, 1989:173).

Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme sürecine dışarıdan bakıldığında, sürekli olarak yasal düzenleme arayışının temel dinamiği oluşturduğu görülmektedir. Oysaki sivil toplum yasa ile yaratılmaz. Çelişkisini kendi içinde barındıran bu süreçte "*sivilden çok bürokratik toplum*" denebilecek yeni bir modele varıldığı ortadadır (Belge, 1986:c.7:1920). Tek parti dönemindeki modernleşme anlayışı toplumu bir yanda halk diğesinde ise toplumu modernleştirecek aydınlar ya da bürokratik devlet elitleri olmak üzere, iki stratejik guruba ayırmıştır. Bu durum, "*üstten modernleşme*" olarak değerlendirilmektedir (Şaylan, 1986:74). Bürokratik devlet elitlerinin düzenlediği projeye göre de birinci grup ikincinin belirlediği düzenlemeler uymak zorunda olup, böylece modernleşme sağlanacaktır. Bir başka deyişle, bürokrasi emrecek, halk uyacaktır. Bunun sonucu olarak, siyasal merkez ile toplumsal çevre arasındaki

yapıştırıcı işlevin farkında olan bürokratik seçkinler, kendilerini devletin ve tabii olarak toplumun sahibi, bekçisi görmüştür.

Bürokratik elitlerinin kontrolü altında geçen tek parti yıllarında devlet-toplum ilişkisinin temel belirleyenleri; siyasi alanda tek parti yönetimi, ekonomik alanda devletçilik politikası, toplumsal alanda ise süren modernleşme çabaları olmuştur. Siyasi ve toplumsal alana yönelik düzenlemelere egemen olan ilke ise “*laiklik*” olmuştur. Tek partili döneme damgasını vuran CHP ve onun 1930’lu yıllarda başlayan ekonomideki devletçilik anlayışı birinci amacı ise Osmanlı’dan devralınan kozmopolit miras üzerine, çağa damgasını vuran ulus-devleti kurgulamaktan başka bir şey değildir. Bu süreçte CHP de hem ulusal sermaye birikimi sağlayacak himayeci ekonomi politikalarını uygulama hem de toplumsal çatışmaları kontrol altında tutma görevini titizlikle yerine getirmiştir. Ulusal ideoloji ile bir yandan devlet bürokrasisinin öncü rolü ekonomik alana yayılırken, diğer yandan milli burjuvazinin doğmasına yardım etmiştir (Timur, 1994:24).

Cumhuriyet Halk Partisi’nin yönetime hakim olmasından sonra, dernekleşme oranında düşüş başlamıştır. Tek parti yönetimi kendisinin yan kuruluşu olmayan sivil toplum kurumlarının tasfiyesi yoluna gitmiştir. Osmanlıdan itibaren süregelen Türk ocakları, Türk kadınlar birliği ve mason derneği gibi dernekler tasfiye edilenlerden bazılarıdır (Çaha, 2003:202).

Ali Kazancıgil’e göre 1946 yılına kadar Kemalist rejimin temel direği olan bu yaklaşım, “devlet elitlerinin sivil topluma egemen olmasını öngörmekte, fakat aynı zamanda da diyalektik bir süreç içinde, burjuvazinin de kuvvetlenmesini” içermekteydi. Devletin toplumu bu denli sarıp sarmaladığı bir ortamda sivil toplumun kendine doğal gelişme alanları yaratabilmesini öne sürmek de oldukça güçtür (Kazancıgil, 1986:183).

Planlananların ve düşünülenlerin tersine, ortaya çıkan ikircikli yapı, kesin bir yorum yapmayı iyice zorlaştırmaktadır. Büyük ölçüde Osmanlı’dan devralınan siyasi ve kültürel mirasla ilişkili olan bu yapı, bünyesinde biri olumlu, diğeri olumsuz iki birikimin etkisini taşımaktadır. Osmanlı’nın katı merkezîyetçi ve kolektif değerlere

dayalı paternalistik devlet anlayışının, modernleşme sürecinde devletin kendisine biçtiği rol yüzünden Cumhuriyet döneminde de etkinliğin artırarak sürdürmesi olumsuz bir birikim olmuştur. Buna karşın sivil toplum ekseninde düşünce akımları, gazeteler, partiler, dernekler ve çeşitli guruplar düzeyinde farklılaşma olumlu bir potansiyel olarak dikkat çekmiştir. Tarihsel akışı içinde bu iki potansiyelin ilkinin ikincisine baskın olduğu ve onun üzerinde denetimi sürekli elinde tutmak istediği görülmüştür. Bir başka deyişle tek partili dönem boyunca olumsuz birikimin başat duruma geldiği, olumlu birikimin ise törpülediği söylenebilir (Çaha, 1997a:258).

“Bu ikircikli yapı yüzünden tek parti döneminin olumlu özellikler hanesinde, sivil toplumun ön koşullarının oluşturulması insanların kendi kaderlerini kendilerinin tayin ilkesinin yerleştirilmesi, bireyin gelişiminin önünü tıkayan feodal ve ümmetçi ideolojinin ile kurumların temizlenmesi, ulusal-demokratik-laik bir devletin temellerinin atılması gösterilirken, olumsuzluklar hanesinde otoriter, buyurgan siyaset anlayışının yerleşmesi, çoğulcu-özgürlükçü bir demokrasinin altyapısını oluşturacak bireysel inisiyatiflerin körelmesi, bireyin özerkliğinin önüne set çekilerek devletin yüceltilmesi, otoriter askeri müdahalelere meşruluk temeli sağlaması belirtilir.” (Tanör, 1988,:7).

Devletin yurttaş tasarımına baktığımızda da nüfusun büyük bölümünün “Yurttaş değil, uyruk yani iktidara boyun eğmesi gereken kişiler” olarak algılandığı, “devletin gücünü yurttaşlarından değil, yüce ülküsünden, tarihsel görevinden almaya devam ettiği” (İnsel, 1996:113) görülmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde biçimlenen devlet eliyle moderleşme projesinde, yürütme işlevi bürokratlardan oluşan bir seçkinler gurubuna verilmiştir. Yeni seçkinlerin değişmez üç ilkesi de laiklik, cumhuriyetçilik ve ulusçuluk olmuştur. Rejimin kutsal ilkeleri sayılan bunların “kısmen de olsa tartışma konusu yapılması, devletten gelecek bir baskının ortaya çıkması için yeterli olmuştur.” (İnsel, 1996:119-120).

Modernleşme sürecinde Batı’dan örnek alınan siyasal kurumların ve toplumsal modelin orijinalinden farklılık göstermesi ise siyasal kurumların kendiliğinden bir akış içerisinde sivil toplum alanından doğmayıp, hamura biçim verir gibi yasalarla biçimlendirilerek tepeden oluşturulmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Tek partili dönemin ilk 10 yılı

içinde ekonomik, kültürel, ideolojik, toplumsal, siyasal boyutta yeniden yaratılan halkın yeni görüntüsüne ve kalıbına alışması, uyum sağlayabilmesi bu gerekçelerle sancılı olmuştur. İdris Küçükömer'e göre, Türkiye'nin modernleşme tarihi boyunca bürokrasinin Batılılaşma ve sivil toplum yaratma yönündeki çabaları, "yerli üretim tarzından kopuk ya da onunla bütünleşmeyen sözde kültür devrimi" olarak kalmıştır. (Küçükömer, 1986:c1:1920).

İşte bu üstten ve toptan yenilenme nedeniyle sivil toplum, "Batılılaşmayı hedefleyen yönetimi kadrolarının ideali olmakla birlikte, onun ortaya çıkması için topluma verilmesi gereken özerklik de tehlikeli görülmüş, sonuçta sivil toplum yapıları Türkiye'de ancak kısmen yerleşebilmiştir (Belge, 1986:1920). İdris Küçükömer'in sözünü ettiği kopukluk yanında, siyasal kurumlar biçimlendirilirken, devletin yönetici eliti tarafından "henüz hazır olmama" gerekçesinin ardına sığınılmış, sivil toplumun gelişiminin önünün tıkanması, kendine özgü demokratikleşme sürecimizin aşamadığı açmazlardan biri durumuna gelmiştir.

Ancak, bir başka açıdan tek parti dönemine bakıldığında da , yapılan kurumsallaşma, yönetici elitin niyet, tavır, davranış ve yaptıkları açıklamalarıyla döneme ait belgelere dayanılarak yapılan incelemeler, tek parti yönetiminin geçici değil, kalıcı bir sistem olarak benimsendiğini... 1945 sonrasındaki çok partili sisteme geçişin nedenlerini ise, tek parti dönemindeki yöneticilerin arasında yaşanan mücadeleye ve bunun neticesinde iktidarı ele geçirmek için toplumun desteğini alma gereğinin ortaya çıkmasına ve uluslararası konjonktürdeki değişmelere (Demirel, 1994:608) bağlamanın daha gerçekçi olacağı da açıktır.

Tek Parti dönemi, Osmanlı döneminden eksik veya sönük de olsa bir sivil toplum mirası da devralmıştı. Osmanlı Devleti'nin son döneminde medrese, tarikatlar, vakıflar gibi geleneksel sivil toplum kurumlarının yanı sıra, özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal partiler, dernekler, işçi hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurlarının da önemli ölçüde geliştiğini görmüştük. Ancak Tek Parti döneminin "tek tipleştirme" ve "homojenleştirme" politikaları karşısında Osmanlı Devleti'nin son döneminde geliştiği gözlemlenen bu tür sivil toplum unsurları işlevlerini

kaybetmişlerdir. Yapılan reformların her birisi sivil toplum unsurlarını yaşatmaya yönelik uygulamaların değil, aksine sivil toplum dinamiğini tamamen yok edici uygulamaların alanı olmuştur. Devletçi elit, sivil toplum unsurlarını, çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşmak amacıyla yürüttüğü “inşa edici” politikalara engel teşkil eden olumsuz kavramlar olarak gördüğü için, 1930’lu yıllardan itibaren sivil toplumu tamamen tasfiye etmeyi seçmiştir. Nitekim 1930’lu yılların parti-devlet bütünleşmesi neticesinde devletçi elitin öngörmediği alternatif hiçbir sosyal oluşumun devam etmesi söz konusu olmamıştır. Sivil toplum örgütlerinin yeniden canlanması için 1950’li yılları beklemek gerekmiştir (Çaha, 1997b:36).

2.2.2. Çok Partili Dönem

1946 ve sonrası dönem, Tanzimat, birinci ve ikinci meşrutiyet ve tek partili dönemde temelleri atılan demokrasinin ve sivil toplumun yeniden biçimlenmeye başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle, Tanzimat, Meşrutiyet ve tek partili dönemde tohumları atılan, yalnız iktidardakilerin ve devlet elitinin baskıları nedeniyle bir türlü gelişemeyen demokrasinin, sivil toplumun yeniden biçim kazanmaya başladığı dönem olmuştur. Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte tek parti döneminde yasak getirilen sivil toplum unsurları tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. Tekrar ortaya çıkan sivil toplum unsurlarının ardından öncelikle dini gruplar, işveren kesimi, işçi sendikaları, köylü grupları ve medya gelmekteydi (Çaha, 2003: 237).

Demokrasiye geçişle birlikte bu dönemde milliyetçisinden, İslâmcısına, devletçisinden sosyalistine kadar, 23’ü 1946-1949 yıllarında, 14’ü de 1950-1960 yıllarında olmak üzere 37 parti mantar gibi birbiri ardına kurulmuştur (Tuncay, 1986:1976-1977).

1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti (DP), merkezin devlet seçkinlerinin değil, çevrenin temsilcisiydi. DP’nin “her türlü girişimciliğin gelişmesini desteklemeyi öngören liberal ekonomi politikası” (Karpat, 2007:1876-1980) ve hayata geçirdiği uygulamalar, tek parti döneminin mirası olan toplumsal örgütlenmelerin niteliğini hızla değiştirdi. Aslında bu değişimin temelleri DP iktidarından önce 1946 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile atılmıştı. Söz konusu yasanın getirdiği en önemli yenilik idareden tamamen bağımsız olarak dernek kurulmasına imkân sağlaması ve dernek

kurmak için idareden izin alma gereğini ortadan kaldırmasıydı. Ayrıca federasyon ve konfederasyon kurmak için de İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınması gereği de ortadan kaldırılmıştı (Yücekök, 1998:180). Bu dönemde, iktisadi hayattaki gönüllü bireysel girişimler devlet tarafından, siyasi hayattakilere göre daha fazla hoşgörülle karşılanmıştır 1946 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun getirmiş olduğu özgürlükçü ortam ve 1950 seçimlerinde Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ilk kez siyasal iktidarın demokratik yolla el değiştirmesi sınırlı da olsa sivil toplum alanının genişlemesinin önünü açmıştır. Öte yandan, yine aynı dönemde anayasanın değiştirilmemiş olması ve anayasaya hakim olan korporatist düşüncenin içselleştirilmiş olması (Tosun, T. 2008:10-17) sivil toplumun dinamizmini ortaya koymasının önünde engel teşkil ediyordu. Olumsuz koşullara rağmen, tek partili dönemden çok partili döneme geçiş sürecinde kurulan siyasal parti ve dernek sayısında ciddi artışlar olmuştur (Toköz, 1986:373).

1946-1950 yılları arasında, tek partili dönemden, çok partili döneme geçiş sürecinde dernekleşme oranında oldukça büyük bir artış görülür. Çok partili döneme geçildikten sonra İkinci Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe konması ve 1950'de iktidar değişikliği sonucunda, daha özgür bir ortamın oluşması Türkiye genelinde dernekleşmelerin hızlanmasını sağlamıştır (Yücekök, 1998:181).

Öte yandan, Türkiye'de dernek sayılarına ilişkin Fikret Toksöz'ün verileri dikkat alındığında ise tek partili rejimden çok partili sisteme geçişte belirgin bir artış gözlenmektedir. Toksöz'ün verilerine göre, seçilmiş yıllara ait dernek sayıları 1938 yılında 205, 1946'da 733, 1950'de 2 bin 11, 1951 yılında 2 bin 470, 1955'de 7 bin 86, 1956'da 11 bin 368, 1960 yılında ise 18 bin 958 olmuştur (Toköz, 1986:373). Bu bilgiler ışığında sivil toplum alanındaki gelişmeyi ele alırsak, 1946-1950 yıllarındaki büyük fark, önemli bir kırılma olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir farklılık da 1956-1960 yıllarında gözlenmektedir. İlk kırılma çok partili yaşama geçişin beraberinde getirdiği özgürlük havasına bağlıyken, ikinci yükseliş 1956-1960 yıllarındaki kapitalist sürecin hızlanması, köyden kente göç, toplumdaki sınıfsal yapının belirlenmeye başlamasıyla birlikte modern toplumu oluşturan özelliklerin biçimlenmesi (Güzel, 1996:233) yanında, 1950 seçimleriyle birlikte demokratik temsil esasına geçilmesiyle bağdaştırılabilir.

Bu dönemde, sendikalarda da benzer bir gelişme göze çarpmaktadır. Çok partili sistemle birlikte sendikaya üye işçi sayısında belirgin bir artış yaşanmış, 1950 yılından sonra da giderek yükselme eğilim göstermiştir. 1948 yılında sendikalı işçi sayısı 52 bin iken, 1951’de 110 bine, 1956’da 209 bine, 1960 yılında ise 282 bine yükselmiştir (Landau, 1978:130).

Öte yandan, 1947 yılında çıkartılan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Kanun’dan sonra, başta Maden-İş olmak üzere 73 işçi ile dört işveren sendikaları, 1952’de ise “*Türk-İş*” adlı işçi sendikaları birliği kurulmuştur. 1958 yılına gelindiğinde ise 394 işçi sendikası 18 işçi sendikası birliği bulunuyordu. Sendikalı işçilerin genele oranı da yüzde 37 olmuştur (Sakallıoğlu, 1987:222). Ancak, CHP ile DP’nin kendi siyasal görüşleri doğrultusunda sendikalar kurdurtma girişimleri göz önüne alındığında, bunların birer korporatist örgüt şeklinde işlediğini düşünmek yanıltıcı olmayacaktır. 1947 tarihli yasayla gözetilen asıl hedef, işçilerin örgütlerini, gerek bunların yapı ve güçlerinde zaaf yaratacak bir çoğulculuk, gerekse devlet kontrolüne önem veren bir korporatizmin yardımıyla etkisiz kılmaktır (Dikilitaş, 2008:108.). Buradaki amaç, özerk birer sivil toplum örgütü olması gereken sendikaların devletin toplumu gözetim ve denetim aygıtına indirgenmesinden başka bir şey değildir.

Çok partili hayata geçişle başlayan özgürleşme söylemi ve ortamının yarattığı ivme, 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren, bir yandan yaşanan ekonomik bunalım, diğer yandan hızlı kapitalistleşme ve köyden kente göç olgusunun getirdiği katılımın genişletilmesi yönünde artan yurttaş taleplerine cevap veremeyen siyasal iktidarın baskıcı bir tutum içine girmesi, 6-7 Eylül olaylarının ardından sıkıyönetimin ilan edilmesi, muhalefeti izlemek için kurulan Tahkikat Komisyonları gibi yasaklayıcı mantığın sonucu, 27 Mayıs 1960’da gelen askeri darbe olmuştur. Tek partili dönemin siyasal iktidarı, toplumsal örgütlenmeleri Osmanlıdan miras kalan devletçi zihniyetin sonucu olarak “devlete karşı fesadın” yuvaları olarak değerlendirmişti. Çok partili dönemse, “devlet iktidarının simgelediği Merkezde siyasal bir parçalanma olarak, toplumu ön plana getiren bir hareket olmuştur ama; bunu yaparken bu kez devleti topluma karşı fesadın kaynağı anlayışının tohumlarını ekmiştir” (Kalaycıoğlu, 1998:89).

Ancak, yukarıda bahsettiğimiz faktörlerle birleştiğinde, devletin yeniden eski vesayetçi görünümüne kavuşması pek de zor olmamıştır. “27 Mayıs bir anlamda Türkiye için tarihin yeniden tekerrüründen başka bir şey değildi. Siyasal sistemin yaşadığı bunalımlar ve özgürlükçü bir demokrasinin yerleştirilememesinden kaynaklanan sorunlar sonunda yine bir anayasa sorunu haline getirilmiş, sorunların kurumsal ve yasal düzenlemelerle çözülebileceği inancı bir kez daha galip gelmiştir” (Erdoğan Tosun, 2001:276).

Çağlar Keyder’e göre 1960 darbesine giden süreçte hem devlet pre-kapitalist kalıbın hızla dışına çıkan toplumu kontrol edebilecek yeni araçlar geliştiremedi, hem de toplum da hiçbir özerk örgütlenme geleneği yoktu. Kamu alanı pek az gelişmiş olduğundan kişisel dışındaki her saha politik alanla özdeşleştiriliyor ve de bu yüzden devletin yetki kapsamına girdiği düşünülüyordu. Devletin iktisadi alanda özgürlük oluşturma amaçlı daha önceden denetlediği alanın bir kısmından çekilmesi bir boşluk yaratmıştı; bu boşluk ise sivil toplum kurumları yerine, bireysel yayılcılığın aşırılıklarıyla dolduruldu (Keyder, 1990:114-115).

Çok partili dönemde devlet-sivil toplum ilişkisi açısından net bir şekilde gözlemlenebilen ve günümüze kadar devam eden olgu, muhalefete karşı var olan hoşgörü eksikliğidir. Burada DP’nin dikkate olmadığı önemli bir nokta vardır: Cumhuriyet’i kuran ve siyasal süreci denetleyen geleneksel asker ve sivil bürokrat ile aydın kadro muhalefetidir. Üstelik bu kanat, DP’nin uyguladığı ekonomik ve siyasal politikalarından olumsuz yönde etkilenmiş, zarar görmüştür. 1960 askeri darbesinin altyapısını da bu durum oluşturmuştur. Bu tarihten sonra da devlet-sivil toplum ilişkisinin asıl belirleyeni askeri kadrolar olmuştur. Askeri kadro 1960 sonrasında da siyasal süreç üzerindeki etkinliklerini sık sık göstermiştir.

1961 Anayasası ve Sivil Toplum

1960 askeri müdahalesi neticesinde yapılan 1961 Anayasasının yapımına belirli ölçülerde de olsa sivil katılımın sağlandığı söylenebilir. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961’de toplandı ve hızlı bir şekilde çalışmaya başladı. Meclis, 9 Ocak 1960’ta Temsilciler Meclisi içinden 20 kişilik bir “Anayasa Komisyonu” seçti. Anayasa Komisyonu,

anayasa tasarısını hazırlamada, “etüd metni” olarak İstanbul Bilim Komisyonunun Ön Tasarısını, “yardımcı metin” olarak da Siyasal Bilgiler Fakültesinin Ön Tasarısını esas aldı. Komisyon yabancı anayasalar olarak da, Fransız, İtalyan ve Federal Alman Anayasalarından yararlandı. Komisyon neticede bir Tasarı hazırladı ve Tasarıyı 9 Mart 1961’de Temsilciler Meclisi Başkanlığına sundu. Bu Tasarı, İstanbul Ön Tasarısından çok, Ankara Ön Tasarısına yakındır (<http://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm> erişim:24.03.2013).

Yeni anayasa ile bir önceki dönemi niteleyen, çoğunluk diktasını engellemek, yürütmenin dengelenmesini eylem ve işlemlerin denetlenmesini sağlamak için çift meclisli bir parlamento ile “yasama ve yürütmeden bağımsız bir yargı ve anayasa mahkemesi oluşturuldu”. Üniversiteler ve kitle iletişim kurumlarına sağlanan özerklik, özgürlüklerin alanının genişletilmesi ve anayasal güvenceye kavuşturulması devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin demokratik bir temele oturtulması açısından önemli bir gelişmedir (Kalaycıoğlu, 1988:119).

1961 Anayasası; çoğulculuk, katılımcılık ve demokrasi kavramlarına yaptığı vurgularla, bu bağlamdaki düşünce, ifade, kişisel haklar ve örgütlenme özgürlüklerinin güvence altına alınmasıyla ve sosyal alanda adalet ve demokrasiye dayalı bir devlet modeli çizmesiyle, sivil topluma ait özerk bir alan yaratılmasının yasalarla belirlenmiş aktörü olmuş ve böylece sivil toplum alanına olumlu katkılarda bulunmuştur. 1961 Anayasası’nın haklar ve özgürlükler bağlamında yarattığı toplumsal refah alanının uzun soluklu olması amaçlansa da bu amaca ulaşamamış ve 12 Mart 1971 tarihli muhtıra toplumun her alanına yayılan bu refah ortamı kesintiye uğratmıştır (Erdoğan Tosun, 2001:279).

Kemal Karpat, 1961 Anayasa ile ilgili olarak gerçek anlamda sosyal ve siyasal bir şekilde ele alınacak olursa, yeni bir devlet felsefesinin kabullenerek, yeni bir sosyal denge yarattığı kolayca anlaşılabileceğini ifade eder” (Karpat, 1992:15)

Cem Eroğlu’na göre 1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlayan, yasama ile yürütme alanında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önleyen, yargıyı eksiksiz bir

bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturarak ve nihayet siyasi partileri anayasa güvencesine alarak, Güçlü devlet anlayışını dizginleyen ve sivil toplumun serpilmesine olanak açmak yolunda, o güne dek Türkiye’de uzaktan bile benzeri görülmeyen, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk yapısına sahiptir (Eroğlu, 1992:112).”

1961 Anayasası’nın sağladığı ortam ile sosyal, siyasi özgürlüklerin hukuksal çerçevesinin geniş tutulması sonucu katılımcı ve çoğulcu bir demokrasi kültürü oluşmuştur. Bu dönemde özgürlüklerin verdiği rahatlatıcı hava ile aktif yurttaşlar değişik sivil veya siyasi örgütlenmelerde yoğun bir şekilde yer alarak etkin bir katılım örneği ortaya koymuştur. 1960 yılında 18 bin 958 olan dernek sayısı, 1970’de 42 bin 170’e yükselmiştir(Toköz, 1986:373. Yine 1960 yılında 282 bin 962 olan sendikali işçi sayısı ise 1971’de 1 milyon 200 bine ulaşmıştır (Güzel, 1996:233).

1961 Anayasası’nın çoğulculuk, katılım ve demokrasi yönündeki vurgularıyla, haklar alanındaki serbestlik ise 1960-1971 yıllarında partiler yelpazesine, sendikalara ve derneklere de yansımıştır. Nitekim 1961 Anayasası’nın 46. maddesi, çalışanlara sendika hakkı tanıırken, 47. madde işçilere grev ve toplu sözleşme hakkının tanınmasına ilişkin hükümleri içeriyordu. 46. maddedeki “*çalışanlar*” sözcüğünün kullanılması, memurların da sendika hakkı kapsamında olduğunu belirtmesi açısından önemlidir(Işıklı, 1986:1831).

Sivil toplum bakımından 1961 Anayasası’nın örgütlenme, basın yayın, düşünce, ifade ve kişisel haklar alanındaki özgürlükleri güvenceye alması, sosyal adalet ilkesine dayalı devlet modeli öngörmesi olumlu gelişmeler olmuştur. Ancak, aynı anayasayla oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), ordunun yüksek rütbeli subaylarına hükümete adeta danışmanlık ve koordinasyon yetkisi vermiştir. Feroz Ahmad’e göre bu durum, Mart 1962’de MGK’nin yetki ve nüfuzu, karar tartışmalarında düzenli danışmanlık yaparak ve bu tartışmalara katılarak kabine çalışmalarına müdahale edecek bir organ haline gelmesine olanak sağlayacak bir kanun tasarısıyla gerçekleşti. Böylece ordu Türkiye’yi yöneten çevrelerce, kurulmasına yardımcı olduğu yeni düzenin hem

bekçisi hem de ortağı olarak kabul edilen özerk bir kurum haline geldi.” (Ahmad, 1995:184)

Sivil toplumun unsurlarının bu dönemde devletle olan ilişkilerini genel olarak değerlendirdiğimizde, 1961 sonrasının “düzen” anlayışı Türkiye de sorunların ancak bir “yeniden bürokratikleşmeyle” çözülebileceğine dayanıyordu. Bu yaklaşımın doğal sonucu devletin daha da bürokratikleşmesi ve merkezileşmesi olmuştur. Özellikle 1970’lerdeki dünya ekonomik krizinin etkisi ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi sağlayamaması nedeniyle girilen ekonomik kriz, dünya konjonktüründeki çift kutuplu yapının siyasal alana yansımalarıyla artan sol-sağ kutuplaşması ve tırmanan siyasal şiddet 12 Mart muhtırasına giden yolu açmıştır (Ahmad, 1995:219).

1960 sonrasında derneksel alanda gözlenen hareketlilik, yeni anayasanın çoğulculuk ve katılım yönündeki vurgularının getirdiği rahatlık ancak 12 Mart 1971 Muhtırasına dek devam edebilmiştir. Muhtıranın ardından hem anayasada yapılan değişikliklerle hem de 1972’de kabul edilen, sivil toplum alanındaki hızlı örgütlenmeye bir tür tepki niteliğindeki 1630 sayılı yeni “Dernekler Kanunu” ile getirilen yasal çerçeve sivil toplum örgütlerini imkanlar elverdiği ölçüde sınırlandırmak amacını güdüyordu (Yücekök, 1998:156). 1971 Muhtırası’na giden yolda sivil toplum örgütlerinin yükselen protestoları, özellikle işçi sendikalarının gösteri ve eylemleri ordu tarafından “devrim provası” olarak yorumlanmıştır (Tosun, T. 2008:10-17).

12 Mart 1971 tarihinde işbaşındaki sivil hükümetten, Anayasa’da öngörülen reformları gerçekleştirmediğini öne sürerek, bunları yapabilecek yeni bir hükümet istemiştir (Ahmad, 1995:204-205). Bu da “Hükümetten çekilin, yoksa darbe olabilir” anlamına gelmekteydi. O dönem iktidarda olan Başbakan Süleyman Demirel de parlamento çoğunluğuna sahip olmasına rağmen iktidardan çekilmiştir. 1971 Muhtırasının ardından yapılan anayasal değişiklikler sonucu, sendikaların, basın kuruluşlarının özgürlükleri sınırlandırılmış, TRT’nin ve üniversitelerin özerkliğinin kaldırılması yönündeki yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler sivil toplumu devlet karşısında zayıflatmış ve demokratik gelişmeyi de durdurmuştur.

Üzerlerindeki siyasal baskıya rağmen, toplumun yaşadığı hızlı modernleşme ve kapitalistleşme sürecinin, ideolojik alanda yaşanan kutuplaşmaların sivil toplum örgütlerinin çeşitlenmesi toplumdaki işlevlerinin çoğulculaşmasına yaptığı katkıyı yadsımak mümkün değildir (Erdoğan Tosun, 2006:118). Ancak, “1970’lerin sonuna doğru gittikçe artan siyasal kutuplaşma, dernekleşme hayatını da etkisi altına aldı... Böylece karşılaştıkları sorunlar ve ilgi alanları siyasal olarak nitelendirilemeyecek pek çok dernek, ülkeyi sağ ve sol kamplara ayıran kutuplaşmanın parçası haline getirilmişti” (Tosun, T. 2008:10-17). Söz konusu döneme ilişkin belki de en ilgi çekici örnek apolitik kalabilen şehir kulübü derneklerinin sayısındaki artıştır. Sayıları hızla artan “şehir kulübü dernekleri aşırı siyasallaşmış bir ortamda politik baskıdan kaçış ve eğlence ihtiyacını karşılayan bir araç olarak karşımıza çıkıyordu” (Erdoğan Tosun, 2006:118).

Büyük ölçüde devletin toplum karşısında kendini koruma refleksinin yönettiği 1971-1980 arasında sivil toplum-devlet ilişkilerinin seyrine baktığımızda, her ne zaman devlet kendi kontrol ve denetiminin zora girdiğini hissederse ya da ekonominin yaşadığı krizleri kendi dinamikleriyle aşamadığı durumlarda askeri darbeler bir kaçış yolu olarak tercih edilmiştir. Devlet-sivil toplum ilişkisi açısından, Türkiye’de çok partili hayata geçişin başlangıcından 1980’e dek olan dönemi askeri darbelerle yaşanan gel-gitlerin biçimlendirdiği bir dönem olarak kabul edebiliriz. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1971 Muhtırası’nın sivil topluma, haklar ve özgürlükler alanına getirdiği kısıtlamalar 12 Eylül’e gidişi durduramamıştır. Gelişen toplumsal hareketliliğe ve çeşitliliğe yanıt veremeyen askeri ve sivil iktidarların kolayca kaçarak kaydıkları yol demokrasinin kesintiye uğratılması olmuştur (Tosun, T. 2008:10-17).

1971 Askeri Muhtırası neticesinde hazırlanan Anayasa değişikliklerinin asıl hedefinde, toplum içerisindeki kutuplaşmaların ve dolayısıyla da siyasal alanda yaşanan düşünce ayrımlarının ve çatışmaların temel kaynağını oluşturduğu düşüncesiyle sivil toplum yer almıştır. Yapılan tüm düzenlemeler sivil toplumun gücünü zayıflatmış, örnek alınan Batı toplumlarındaki gibi toplumun içine işlemiş sivil demokrasinin oluşmasının önüne büyük bir engel olarak oturmuştur. Bunun yanı sıra, sivil toplumun karşısına güçlü devletin varlığını koyarak, bireysel özgürlükleri kısıtlamak pahasına tüm muhalif

görüşleri bastırmak ve sivil alanda gelişen tüm hareketlere engel olacak yapılar oluşturulmuştur.

1970-80 yılları arasında yaşanan sağ-sol çatışması ve bu dönemde yaşanan tüm fikri, düşünsel çatışmalar, demokrasinin özü sivil toplumun, çatışmaların tek sorumlusu olarak ilan edilmesine ve bu alandaki tüm hareketlerin önlenmesi için hepsinin kökten yok edilmesine neden olmuştur. Toplumsal alandaki farklılık ve farkındalıkların engellenmesiyle sivil toplum alanına vurulan ket, siyasal ve toplumsal alanlardaki demokratik gelişim sürecini de kesintiye uğratmıştır. Türkiye’de merkezîyetçi-bürokratik özellikler taşıyan devlet yapısının, hem tarihsel arka planından, hem de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki otoriter politikalarından dolayı sivil toplum gelişimine önemli bir engel teşkil ettiği görülmektedir(Çaha, 1997:34).

Özbudun’a göre, Türkiye’deki durum sivil toplumun durağan büyümesi ile siyasal toplumun hızla çürümesinin bir bileşimidir. Bir başka ifadeyle, sivil aralık ancak, siyasal toplumun hızla çürüdüğü, zayıfladığı anlarda ortaya çıkan, anlık gelişmelerle yaşamını sürdürme gelmiştir. Sürekliliğini ve istikrarını koruyamayan bir sivil toplum genişlemesinin, siyasal iktidara gerçek anlamda ortak halkın oluşturulamadığı “güçlü devlet” geleneği içinde gidebileceği uç nokta yine siyasal alanın kendisi tarafından belirlenmektedir (Özbudun, 1998:114).

Sonuç olarak diyebiliriz ki, 1950-1980 arası dönemde sivil toplumun gelişimine zemin teşkil eden önemli gelişmeler olmuştur. Ancak siyasal yaşamın gerçek anlamda aktörleri bu gruplar olamamıştır. Sosyal grupların bu dönemde, demokratikleşme açısından gerektiği kadar aktif olabildiklerini ve toplumun lehine bir çözüm için çalıştıklarını ise söylemek zor. Sivil toplum geleneğinin tam olarak yerleşemediği ülkemizde sivil toplum örgütleri, halk adına hareket etmekten ziyade ideolojik kaygılarla siyasi partilerin yürüncesine girmek durumunda kalmışlardır (Çaha, 2005:37).

Tüm bu yaşananlar gösteriyor ki, devletin toplumsal yaşam üzerindeki ağırlığı ve denetimi, 1945 sonrası dönemde, çok-partili parlamenter demokrasiye geçişte de devam etmiştir. Bu dönemde, meslek odalarını, sendikaları ve hemşeri örgütlerini de içine alan

örgütsel yapı, yine sivil toplumun gelişimini değil, devletin denetim mekanizmasını sağlayan bir yapıda var olmuştur. Benzer şekilde, siyasi partiler de toplum adına, devlet denetimine karşı mücadele etmek yerine, örgütsel yaşama kendi çıkarlarına hizmet edecek araçlar olarak yaklaşmışlardır (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006:37).

1945-1980 dönemi, katılımcı siyasal kültürün çok gelişmediği, toplumsal yaşamda ve modernleşme sürecinde devlet denetiminin devam ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, devlet denetiminin, güçlü-devlet yapısını temsil eden silahlı kuvvetler vasıtasıyla, parlamenter yaşam üzerine gerçekleştirdiği üç müdahaleyi (1960-1971-1980) içermektedir. Bu askeri darbeler demokrasinin gelişmesini ciddi bir sekteye uğrattırken, hem örgütsel yaşam üzerinde, hem de katılımcı siyasal kültür üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006:37).

Güvenlik ideolojisinin demokrasinin önüne geçtiği, çok partili parlamenter demokrasinin kesintiye uğradığı, bireysel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı ve örgütlü yaşama katılımın engellendiği askeri darbeler, Türkiye’de devleti topluma karşı güçlü kılma işlevini görmüşlerdir (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006:37).

DEĞERLENDİRME

Sivil toplum kavramı düşünsel olarak her ne kadar Avrupa’ya özgü olsa da tüm dünyada var olan bir kavramdır. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti’ne de bakıldığında her ikisinin de kendine özgü bir sivil toplum yapısına sahip olduğu görülür. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat ve özellikle Meşrutiyet sonrasında günümüzdeki sivil toplum yapısına benzer yapılar gözükmeye başlasa da, Tanzimat öncesinde de kendine özgü bir sivil toplum yapısı vardır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda günümüzdeki yapılara benzer sivil toplum unsurları Tanzimat sonrasında gözükmeye başlamıştır. Daha çok cılız yapılar olan bu unsurlar, I.Meşrutiyetin ilanı ve II. Abdülhamit döneminde gizli kapaklı ve derin yapılara dönüşmüştür. II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı sivil toplumunda bir hareketlenme yaşanmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlı İmparatorluğu’nda

Tanzimatla birlikte sürekli bir devlet eliyle sivil toplum oluşturma çabası yer almıştır. Yani devlet eliyle oluşturulan ve devlet kontrolünde olan bir yapı istenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte tek parti döneminde de Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı bir sivil toplum yapısı vardır. Tek parti döneminde de sivil toplumu kontrol altına alma isteği eksik değildir.

Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte sivil toplum unsurlarında bir canlanma yaşanmıştır. Fakat sık sık yapılan askeri müdahalelerle sivil toplum sürekli kontrol altında tutulmuş ve özellikle 1960-1980 arası dönemde devlet elitleri arasında kötülüklerin yuvası olarak görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin sivil toplum açısından kısaca özeti ise, devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan ve sürekli devlet kontrolü altında tutulmak istenen bir yapının varlığıdır.

3. BÖLÜM: 1980-2000 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ

Tezin konusu olan 1980 sonrası Türkiye'de sivil toplum sahasında yaşananları ele alırken tek bir dönem veya tek bir başlık olarak değerlendirmenin doğru bir hareket olmayacağını söyleyebiliriz. Bundan dolayı, birbirinden farklı anlamlar taşıyabilecek bu süreci ele alırken mümkün olduğunca doğru bir ayırım yapılabilmesi için 1980 sonrasını iki farklı bölüm olarak işlenecektir. İlk bölümde ki bu tezin üçüncü bölümünü oluşturacak, 1980 askeri müdahalesi ile 1990'a kadar olan dönem ele alınacaktır. Bu bölümün ikinci kısmında ise 1990 ile 2000 arası dönem işlenecektir. 1980 sonrası yaşanan gelişmelerin yer alacağı ikinci dönem ve tezin dördüncü bölümü olarak da, AB'ye uyum sürecinin başladığı ve 2002 sonrası yaşananlarla: 2000 sonrası dönem ele alınacaktır.

3.1 1980-1990 Arası Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi

Türk siyasal kültürü devlet geleneğinde, 1980'li yıllara kadar devlet, genel olarak toplumdan ve bireyden üstün tutulmuş, bunun yanında devlete kutsal gözüyle bakılmış, ayrıca merkezîyetçilik devlet geleneğimizin ana hatlarından biri olmuştur. Devletin varlığını ve bütünlüğünü korumaksa, toplumsal, siyasal ve kültürel amaçlarımızın önemli bir kısmını oluşturmuştur.

Dünyada ve Türkiye'de 1980'li yıllara gelindiğinde ise bazı dengeler değişmiş, yeni akımlar etkili olmaya başlamıştır. Dünyada yükselen küreselleşme ve neo-liberalizm dalgaları, Türkiye'yi de etkilenmiş ve köklü dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönüşümlerin bir ayağını da demokratikleşme ve sivilleşme girişimleri oluşturmaktadır.

Türkiye'nin son 30 yılına damgasını vuran ve 1980'le birlikte yaşanmaya başlayan süreçte, sivil ve siyasal örgütlenme alanları da yeni bir yapılandırma ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu süreçte uygulamaya konan ve Soğuk Savaş stratejilerinin gölgesinin izlerini taşıyan sosyoekonomik politikalar olmuştur. 1980-2000 dönemini incelerken öncelikle bu dönemi hazırlayan 12 Eylül 1980 askeri darbesini ve onun sonucunda oluşan 1982 Anayasası incelenecektir

3.1.1. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Sivil Toplum

Türkiye’de önemli ölçüde artan bir gönüllü siyasal katılım, 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükçü ortamla sağlamış, ancak 1970’li yıllardaki ideolojik kamplaşma, siyasal partilerin sivil toplum örgütlerine de el atmasına neden olmuştur. Toplumun farklı kesimleri kontrol edilemeyince de siyasal katılım, çatışma ve kaos ortamına dönüşmüştür. Demokratik hoşgörü anlayışının yeterince özümsememiş olması, ekonomik buhranlar, soğuk savaş atmosferi ve iç dinamikler kadar dış dinamiklerin de önemli rol üstlenmesi sonucunda oluşan kaos, (Doğan, 2007:83-97) 1970’lerin ikinci yarısından itibaren kurulan koalisyon hükümetlerinin yol açtığı istikrarsızlık ortamı, siyasal alandaki uzlaşmazlık ve kutuplaşma yüzünden toplumsal alandaki değişime ayak uydurulamaması 12 Eylül müdahalesini doğurmuştur. Ordunun iktidarı ele alması ile birlikte vesayetçi bürokratik değerler yeniden güç kazanmaya başlamıştır.

Ordunun emir komuta zinciri içinde yönetime el koyduğu 1 nolu MGK bildirisi ile halka duyurulmuştur. Aynı gün yayınlanan 7 nolu MGK bildirisinin 1. maddesiyle; Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Parti bina ve tesisleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacaktır. 2. maddesiyle; Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur. 3. maddesiyle de; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer tüm derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.(Acar, 2012:122)

Ayrıca, 12 Eylül döneminde çıkarılan 27 Ekim 1980 ve 2324 sayılı “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”, “Geçici Anayasa” niteliği taşımaktadır. Yasa, 1961 Anayasası’nın kimi maddelerini değiştiriyor ve TBMM’nin yetkilerini Milli Güvenlik Konseyi’nin (MGK), Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini Konsey Başkanı’nın kullanacağını, MGK’nın karar, bildiri ve yasalarının anayasaya aykırılığının öne sürülemeyeceğini hükme bağlamaktadır (Acar, 2012:122-123).

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile Türk demokrasisi politikadan arınma sürecine sokulmuş ve devlet toplumun hemen her alanını baskıcı bir biçimde kontrol altına almıştır. 12 Eylül yönetiminin ürünü olan 1982 Anayasası da, 1961 Anayasası’nın özgürlükçü anlayışının toplumsal kargaşaya yol açtığı inancı ile ona bir tepki olarak

kabul edilmiş ve güdümlü bir demokrasi anlayışını benimsemiştir. Bu düşüncenin sonucu olarak özgürlükleri kısıtlayıcı bir anayasa ortaya çıkarmıştır. Toplumsal farklılığı temsil eden siyasi partilerin kapatılması, bu anlamda toplumsal örgütlenmeye ağır bir darbe niteliğini taşır. Ayrıca, 1983'te demokrasiye geçiş anlamı taşıyan seçimlere birçok siyasi partinin katılmasının veto edilmesi ve anayasadaki askeri müdahale izlerini kalıcı kılan hükümler, kısıtlı bir demokrasiye izin verildiğini açıkça göstermektedir (Doğan, 2007:83-97).

Devlet geleneğimizin en önemli özelliklerinden biri olan merkeziyetçilik, hem anayasalarımızda hem de siyasi iktidarlarca kabul gören ve uygulanan bir özellik olmuştur. 12 Eylül askeri müdahalesinin bir ürünü olan 1982 Anayasası da yürütmeyi güçlendiren maddeleriyle bu merkeziyetçi yaklaşımdan sapmamaktadır. Aynı şekilde devletçilik yaklaşımı da devletin temel nitelikleri arasında sayılmaktadır.

1983 yılında yapılan genel seçimlerle sivil iradenin tekrar siyasi iktidar olmasının ardından Türkiye'de sivil toplum genişlemeye ve gelişmeye başlamıştır. İdeolojik çatışmaların önlenmesi ve durdurulması amacı taşıyan 12 Eylül süreci siyasetin toplumsal hayattan tasfiyesi sürecini doğurmuştur. 1970'li yıllarda Türk siyasi yaşamında boy gösteren sosyal gruplar genel olarak Türkiye'deki siyasi sistemi bütünüyle dönüştürme çabası içerisinde toplumun tümünü ilgilendiren söylemler geliştiren emek hareketi, emekçi kitleler, öğrenci eylemleri gibi hareketler yerini çevre ve kadın hareketlerine ve diğer yerel nitelikli ve daha spesifik alanlarda hayat bulan sivil örgütlenmelere bırakmıştır. 12 Eylül süreci ile kapatılan siyasi partiler, dernekler ve sendikalar özellikle 1990'lı yıllarda sivil hayatta etkin olarak yer almaya başlamışlardır. Bu nedenle 1980'lerden itibaren ideolojik söylemleri ve eylemleri barındıran sivil toplum kuruluşlarının değil; spesifik konularda mücadele eden sivil toplum kuruluşlarını daha çok gözlemlenmektedir. Bu durum ise Türkiye'de bir yandan sivil alanın çeşitlendiğini gösterirken diğer yandan siyasi niteliğini yitirdiğini göstermektedir.

3.1.2. 1982 Anayasası ve Türkiye’de Sivil toplum Alanının Yeniden Düzenlenmesi

1980 sonrası sivil toplumu daha iyi anlayabilmemiz için onun dayandığı yasal temelleri de bilmemiz gerekir. 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra hazırlanan 1982 anayasası, ülkede karışıklığa zemin hazırladığı gerekçesiyle 1961 anayasasına oranla çok daha kısıtlayıcı ve kontrol edici bir şekilde hazırlanmıştır. 1961 Anayasası’nda ‘insan haklarına dayalı devlet’ olarak belirtilen devlet modeli 1982 Anayasası’nda ‘insan haklarına saygılı devlet’ olarak değiştirilmiş ve bu ayrım iki anayasa arasında sivil toplumun, hak ve özgürlükler ve dolayısıyla da demokrasi bağlamında belini büken temel farkı gözler önüne sermiştir. Başlangıç ilkeleri ‘kutsal Türk devleti’ ibaresiyle başlamasıyla temelde devleti önceleyen ve yücelten bir anlayışın hâkim olduğunun işaretlerini taşıyan (Çaha, 1997b:37), 1982 Anayasası’nın temel tercihini yansıtan bu ikili ayrımla, insan haklarının önüne ‘toplum huzuru’, ‘milli dayanışma’ ve ‘adalet anlayışı’ kavramlarını geçirirken ‘bireyle toplum arasında toplumu, insanla devlet arasında devleti’ tercih ettiğini ortaya koymuştur (Erdoğan Tosun, 2001:306). Kimlik taleplerinin yarattığı gerilim ortamı ile devlet denetimi 1980’lerden sonra sivil toplumun ve STK’ların gelişmesi önünde ciddi engeller oluşturmuştur (Bikmen, Meydanoğlu, ve Diğerleri, 2006:38).

Caniklioğlu 1982 Anayasasında, bireyin karşısında devleti öne çıkaran, temel hak ve özgürlükler açısından önemli kısıtlamalar getiren, bu nedenle de özgürlükçü ve çoğulcu bir toplumun taleplerini karşılamaktan uzak bir yaklaşımın olduğunu dile getirir. Ona göre daha hazırlanış sürecinde, Anayasa tartışmaları dar bir çemberde yürütülmüş, siyasetlerin yanında sivil toplum örgütlerinin de tavır koyması engellenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan 1982 Anayasası, hazırlanışı, halkoyuna sunulmasından önceki tanıtımı, tartışılması ve uygulanması sürecinde, siyaseti demokratik sivil toplum tepkilerine kapalı tutmuştur. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme, bilim ve sanat özgürlüğü vb. sivil toplumun var olabilmek için vazgeçilmez etkinlik alanlarını oluşturan özgürlükleri neredeyse kullanılamayacak ölçüde kısıtlayan bir anayasanın gölgesinde, sivil toplum örgütleri de kendiliğinden işlevsiz kalmaktadır (Caniklioğlu, 2007:162-163).

Hukuksal çerçevesi 1982 Anayasası ile çizilen yeni toplumsal yapıda, Anayasa ile sendikal özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanarak, sendikalara ve derneklere siyaset yasağı getirilmiştir. Toplusözleşme ve grev hakkı sınırlanmış, ayrıca memurların sendikadan sonra, dernek de kurmaları yasaklanmıştır. Yine bu dönemde siyasal katılımın önemli bir unsuru olan siyasal partiler kapatılmıştır (Tanör, 1994:106-113).

1982 Anayasası'nda dernek, vakıf, sendika ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütlerinin siyasetle uğraşmayacakları ve siyasal partilerle işbirliği yapamayacakları öngörülmüştü. Öncü'ye göre sendikalar, odalar, dernekler, üniversiteler, siyasal partilerin gençlik ve kadın kolları gibi örgütlenmeler, 1982 Anayasası'nın yasaklamalarından payını almıştır. Siyasal katılımın kısıtlandığı bu apolitizasyon süreci sonunda siyasal katılım salt belli dönemlerde oy verme eylemine indirgenmiştir. Siyaset arenasındaki bu boşluk, etnik ve dinsel temelli cemaatsel örgütlenmelerle doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece toplumun önemli bir kesimi, sınıfsal veya ideolojik kimlik kodlarını bir kenara bırakarak, etnik ya da dinsel kimlik kodlarıyla siyaset arenasında yer almaya başlamıştır. 1995 yılında 4121 sayılı yasa ile 1982 Anayasası'nın 69. maddesinde yapılan değişiklikle sendikaların siyasi partilerle işbirliği yapmasını engelleyen hükümler kaldırılmıştır (Öncü, 1991:42-43).

Bunun yanında seçmen yaşının yüksek tutulması, milletvekili ve mahalli idare seçimlerinin yapılma süresinin beş yıla çıkarılması gibi hükümler daha az katılımcı bir demokrasinin amaçlandığını açıkça göstermektedir. Bu hükümlerle 1982 Anayasası dar ve geniş anlamda siyasal katılım kanallarında depolitizasyonun önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Hakyemez, 2000:155).

Sonuç olarak; sivil toplumun gelişmesi ve demokratikleşme açısından değerlendirildiğinde 1982 Anayasası'nın genel olarak bireylerin ve toplumun üzerinde özgürlükleri sınırlayıcı bir yapıda hazırlandığını görmekteyiz. Ancak 1982 Anayasası'nda yapılan değişiklikler, Avrupa Birliği ile müzakere sürecinin başlaması ve küreselleşme süreciyle sivil alanın genişlemesinin ve demokratikleşmenin sağlanabilmesi için gerekli olduğu düşüncesinin zemin bulması 1980 sonrasında sivilleşme eğilimini ve demokratikleşme için olumlu gelişmelerdir.

3.1.3 1980 Sonrası Türkiye’de ve Sivil Toplum Alanında Yaşanan Dönüşüm

1980 sonrası Türk devlet geleneği çok ciddi bir meşruiyet ve temsil krizi ile karşılaştı. Buna çeşitli değişimler ve dönüşümler neden oldu. 12 Eylül müdahalesiyle birlikte, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçen düzen anlayışı ve düzenleme projesi yaklaşımı bir kez daha kendisini gösterdi. Söz konusu düzenleme projesinin üç temel ayağı vardır; ekonomik alanda 24 Ocak kararları ile yaşam bulan liberalleşme projesi, siyasal alanda siyasal merkezin anayasal ve yasal düzenlemelerle yeniden belirlenmesi ve kültürel alanda sol-sağ ideolojilere alternatif olarak Türk-İslam sentezine dayalı yeni kültür inşasıdır (Köker, 1995:71).

İlk olarak, 1980’li yıllarda dünyada meydana gelen değişimlere paralel şekilde, büyük ölçüde neo-liberal söylemin ortaya çıkışı ve pekişmesi sonucu şekillenen ulusal kalkınmacılık ideolojisi çürütüldü. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devam eden İthal ikameci sanayileşmenin 1980’lerde yerini ihracata dayalı sanayileşmeye bırakması ve özellikle 1990’larda Türk ekonomisinin ekonomik küreselleşmeye hızlı bir şekilde maruz kalması, ulusal kalkınmacılık ideolojisinin gücünü ve meşruiyetini önemli ölçüde azalttı. Devlet-ekonomi ilişkilerinin düzenlenmesi gittikçe neo-liberalizmin “bireysellik”, “serbest piyasa” ve “minimal devlet” söylemleri etrafında gerçekleşir hâle geldi. Bu dönüşüm sonucu, bireysel hak ve özgürlükler için toplumsal çağrılarda, demokratikleşmenin devlet-toplum ilişkilerindeki öneminde, Avrupa’ya uyum sürecinin yeterli ve etkili devlet yaratmadaki olumlu ve dönüştürücü etkisinde artış yaşandı (Keyman, 2006:27).

İkinci olarak, organik toplum görüşü ve bununla birlikte gelişen kimlik/farklılık politikalarının çöküşü bu dönemde gerçekleşti. Bu bağlamda, “İslam’ın ve Kürt sorununun” yeniden canlanması, organik toplum görüşüne çok güçlü bir meydan okuma yönelterek Türkiye’deki politik kültürün parçalanması sürecini başlattı. İslam’ın güçlü bir siyasi, ekonomik ve kültürel aktör olarak yeniden ortaya çıkması güçlü devlet geleneğinin laik temelini sarstı. Hem etnik farklılık hem de etnik şiddet şekli olarak telaffuz edilen Kürt sorunu ise, organik toplum görüşü ve devlet ile millet arasında olduğu varsayılan birliği sarstı (Keyman, 2006:27).

Üçüncü olarak ise, 1980'lerden itibaren devlet toplum ilişkilerinin demokratikleştirilmesine yönelik toplumsal taleplerde ve sivil toplum örgütlerinin gelişimlerinde ciddi bir artış meydana gelmiştir. Sivil toplum örgütleri, katılımcı demokrasi fikrinin toplumla tanıştırılmasında, bir hak ve özgürlükler dilinin oluşturulması ve aynı zamanda bireysellik söyleminin yayılmasında çok önemli oldular. Dahası, organik toplum görüşü ile bütünleşmiş olan ve Osmanlıdan bu yana devam eden devlet merkezci örgütsel hayata meydan okudular. Bu görüşün aksine, sivil toplum örgütleri, toplumsal hayatı devletten bağımsız olarak etkin kılmaya çalışma; güçlü devlet geleneğini ve toplumun tepeden aşağıya doğru yönetilme şeklini eleştirme; cumhuriyet ve ödevler esasına göre tanımlanan vatandaşlık kavramını, bireysel, grupsal tabanlı özerklik, çoğulculuk ve demokrasi taleplerini içeren hak ve özgürlüklerin felsefi ilkeleri üzerine konumlandırılmış demokrasi ile aktif bir vatandaşlık kavramına dönüştürme girişimlerinde bulundular (Keyman, 2006:28). Bu bağlamda, Türkiye'deki sivil toplumun kendisini devletten bağımsız bir örgütsel yaşam alanı ve demokratikleşme için gerekli hayati alan olarak var etmesinin, 1980'li yıllardan sonra gerçekleştiği söylenebilir.

Demirel Hükümeti tarafından 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde açıklanan 24 Ocak 1980 tarihli istikrar paketi, serbest piyasa sisteminin genişletilmesi ve dışa açılma yönünde köklü değişiklikler içeriyordu. Türkiye'nin sadece ekonomik değil, toplumsal ve siyasal alanda da yaşantısını değiştirecek olan 24 Ocak kararları 1980 öncesi uygulanan ithal ikameci politikalara bir tepki olarak ve ekonomiyi güçlendirme amaçlı ortaya çıkmıştır. Bu kararlar sermaye birikim sürecine devletin yeni bir müdahalesi olmakla birlikte, uluslararası ekonomiye entegre olmak amacıyla neo-liberal bir yapısal uyum sürecinde ihracata yönelik bir kalkınma modelini öngörüyordu. Kaygan kur sistemine geçilerek döviz kurunun enflasyona göre her gün yeniden ayarlanması, ithalat sektöründe liberasyonun gerçekleşmesi, tarım sektöründe sübvansiyonların kaldırılması, kamu kesimi ücret artışlarının denetime alınması ve kitlerin zarar eden kurumlar olmaktan çıkarılması gibi hedefler koyan bu 24 Ocak kararlarının, 12 Eylül sonrasında da uygulanmasına devam edilmiştir(Tosun, 2001:292-293).

1961 Anayasası'na bir tepki olarak yapılan 1982 Anayasası'nın toplumu denetim altına almayı amaçlayan görüntüsüne rağmen bu dönemde yaşanan ekonomik ve siyasal

gelişmeler Türk toplumuna dinamizm kazandırmış ve 1980 darbesi sonrasında önceki askeri müdahale örneklerinde rastlanan türden bir çatışma ortamı da doğmamıştır. Yaşanan bu olumlu havada darbe öncesi dönemde kabul edilen liberal iktisadi programın darbe döneminde ve sonrasında uygulanmasının etkisi büyüktür. Türkiye’de istikrarlı bir şekilde uygulanan bu liberal program 80 dönemine damgasını vuran politik aktör olan Turgut Özal sayesinde gerçekleşmiştir (Pope ve Pope, 2004:153). 1983 yılında yapılan seçimlerden tek başına iktidara gelebilecek kadar oy toplayan Turgut Özal, serbest Pazar ekonomisine imkân tanınması, Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi, rekabetçi ortamın teşvik edilmesi, ihracat hacminin artırılması, ithalat üzerindeki devlet kontrolünün azaltılması gibi politikalarla Türk ekonomisinin yapısında köklü dönüşümlere imza atmıştır. Ekonomik alanda yaşanan dönüşümün sanayileşme ve kentleşme oranında yarattığı büyüme modernleşme sürecini hızlandırmış ve buna bağlı olarak toplumsal alanda da önemli değişimler meydana gelmiştir. Yeni oluşan liberal sistem etkisini kısa sürede toplumsal arenada da göstermiş, toplumsal farklılaşmanın kabul gördüğü, farklı görüş ve eylemlerin serbestçe ifade edilebildiği, devletin resmi ideolojisinin toplum üzerindeki etkisinin azaldığı bir zemin oluşmaya başlamıştır (Ay, 2009:87).

1980 sonrasında Türkiye’nin uygulanmaya başlayan yeni politik tercih, esasen taktiksel anlamda kullanılmasına rağmen sivil toplum kavramını gerekli bir referans haline getirmiştir. Hem Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan yeni ekonomik ve politik tercih, hem de uluslararası arenada yaşanan değişim ve gelişmeler bizi 1980 sonrası toplumsal ve siyasal oluşumları sivil toplum kavramıyla anlamaya yöneltmektedir(Çaha, 1997a:33).

1980 sonrası Türkiye’de iki kez başbakanlık ve bir kez cumhurbaşkanlığı yapan Turgut Özal’ın liberalleşme yönündeki net tavrı ve uygulamaları Türkiye’nin politik çizgisindeki önemli bir değişimi ifade etmiştir. Özellikle Özal tarafından dillendirilen inanç ve vicdan, düşünce ve ifade, özel teşebbüs söylemleri de ülkenin politik çizgisindeki değişimin yönü üzerinde etkili olmuştur. Çaha’ya göre bu düşüncelerin devletin en üst katında görev yapan bir kişi tarafından vurgulanması Türk tarihinde hem

bir ilk hem de klasik merkezîyetçi devlet geleneğinden radikal bir kopuşun ifadesidir (Çaha, 2003:228).

1980 sonrası Türkiye’de yaşanmaya başlayan liberalleşme süreciyle birlikte güçlerini arttırmaya başlayan Türk burjuvazisinin kurduğu işveren örgütleri devlet karşısında güçlenerek baskı grubu niteliği kazanabilmiş en önemli sivil toplum kuruluşlarıdır. Özal’lı yıllarda sanayileşmeye ve ekonomik kalkınmaya gösterilen büyük önem sayesinde, sadece büyükşehirlerde değil Anadolu’nun her yerinde hatırı sayılır sermayeye sahip iş adamlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sahip oldukları ekonomik gücü liberal politikalar sayesinde elde eden bu kişiler yine liberal değerlerden beslenen sivil toplum kuruluşlarına kayıtsız kalmamışlar ve kendi görüş ve çıkarları çerçevesinde çok sayıda STK’nun oluşumuna imza atmışlardır. 80’li yıllara kadar Türkiye’de işveren kuruluşu olarak sadece TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) ve TİSK (Türkiye İşveren Konfederasyonu) bulunurken 80 sonrasında MÜSİAD (Müstakil İşadamları Derneği), AGİAD (Anadolu Genç İşadamları Derneği), GESİAD (Genç Sanayici ve İşadamları Derneği), ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) gibi kuruluşların faaliyete geçtiği görülmektedir(Çaha, 2004:100).

Çaha, Özal’ın savunduğu üç özgürlüğün (dinsel, siyasal ve ekonomik) 1980’ler boyunca Türk siyasal yaşamına yeni bir renk ve soluk kazandırdığını söyler ve Türkiye’de bu tarihlerde yükselişe geçen iki değer “özgürlük” ve “sivil toplum” olduğu kanaatindedir. 1980’lerin sonlarında yoğun bir tartışma sonucunda kaldırılan Türk Ceza Kanununun 141, 142 ve 163’cü maddelerinin tasfiyesini özgürlüklerin önünü açmaya dönük bir açılım olarak görür ve on yıllık süreç içinde temelleri atılan ekonomik ve siyasal ortamın sonucu olarak oluşturulan serbest piyasa ekonomisinin, Türkiye için neredeyse alternatifsiz bir ekonomi modeli haline geldiğini söyler. Avrupa Birliğiyle müzakereyle sonuçlanan önemli bir siyasal açılım ve siyasal alandaki özgürlük alanının genişleme süreci Türkiye’de demokrasiyi ve onun saç ayağı olan dinamikleri sistem içinde önemli bir yere getirdi. Bu da sivil toplumun artık Türkiye’nin iç ve dış politik açılımlarının yanı sıra, ekonomik politikalarına da damgasını basacak duruma gelmesi anlamına gelmektedir (Çaha, 2008:10-19).

İç politikada uygulanmaya başlayan bu değişimlerin yanı sıra Türkiye'nin dış politika alanında benimsediği aktif siyaset anlayışı da demokratik hak ve talepler konusunun titizlikle ele alınmasını gerektirmiştir. Özellikle 1980 darbesi sonrası tutuklananlara yapılan muameleden rahatsızlık duyan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun yaptırımları bu hassasiyetin gelişmesinde etkilidir (Pope ve Pope, 2004:154). Ayrıca her ne kadar kabul edilmemiş olsa da Türkiye'nin 1987 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik talebinde bulunması ve Özal döneminden itibaren yakın müttefik olarak ABD ile ortaklık kurması demokrasi sürecine olumlu katkı yapmıştır. Kuşkusuz ABD ile ilişkiler ve Avrupa Birliği süreci Türkiye'de görülen değişimi anlamak için tek başına yeterli bir analiz aracı olamaz. Özbudun, uluslararası faktörlerin Türkiye'nin demokratikleşmesine sürecine doğrudan değil dolaylı olarak katkıda bulunduğunu söyler. Türkiye'de oluşan demokratik ilerlemenin Batılı müttefikler istedikleri için değil Türk insanının demokratik yönetim tarzını kendisi için en ideal olarak görmesinden kaynaklandığını savunur. Her ne kadar böyle olsa da, Batı dünyası ile yakınlaşmanın siyasi alanda belirli kriterli kabul etmeyi ve uygulamayı gerektirdiği değerlendirilirse demokratikleşmenin dışsal faktörlerden bağımsız düşünölemeyeceği bir gerçektir. 2000 sonrası Türkiye'de ki gelişmeler göz önüne alındığında bunun önemi daha net ortaya çıkacaktır. Turgut Özal başbakan ve cumhurbaşkanı olduğu dönemlerdeki icraatlarıyla Türk siyasal hayatının unutulmayacak isimleri arasındadır. Yalnızca uygulanan yeni bir ekonomik düzen anlayışı değil modernleştirmeci, batıcı hegemonik Kemalist düşünceye alternatif oluşturacak bir toplumsal düzen projesini başlatması da Özal'ın başarısının altında yatan en büyük nedenlerden birisidir. Bu yeni toplumsal düzenin temel unsurları milliyetçilik, muhafazakârlık, liberallik ve toplumsal adaletçilik ilkeleri olmuştur (Ay 2009:88). Nilüfer Göle'ye göre ANAP'ın başarısını üç noktada özetlemek mümkündür: ilk olarak çatışmadan uzak uzlaşmacı bir dilin benimsenmesi fikirlerin yumuşamasına ve gerginlik ortamının azalmasına olanak sağlamıştır. İkincisi partinin ideolojik söylemlerden çok icraata yönelik uygulamalara önem vermesi vatandaşa hizmet anlayışını ön plana çıkarmıştır. Üçüncü ve son olarak ise liberal ve muhafazakâr düşüncelerin birbirine eklenmesi sonucu teknik düzeyde batının bilgisine sahip ama kültürel düzlemde İslami değerlerin benimsenmesini öngören sentezci bir düşüncenin üretilmesidir (Göle, 2000:432). Bu ise Türk

modernleşme tarihinin başından beri batının nesini alalım sorusuna verilen bir cevap niteliğindedir.

Çaha, 1980’li yıllarda yaşanan dönüşümü ideolojik kamusalın sivil kamusala dönüşümü olarak ele alır ve ekonomik ve siyasal liberalizmin yükselmesinin yanında 1980 sonrası Türkiye’de ideolojik saik ile hak saikinın karşı karşıya gelmeye başladığını; etnik, dini, mezhebi, cinsiyet, siyasi, kültürel alanlarda hak talebi vurgulayan grupların kamusal alanda seslerini duyurmaya başladığını belirtmektedir. İdeoloji tartışmalarının bırakılması sistemin dayandığı ideolojinin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. Çaha’ya göre; 1980 sonrasında yaşananlar sadece devletçi zihniyeti değil beraberinde devletin toplum karşısındaki imajını da olumsuz etkilemiştir; özellikle medyanın siyasetçilerin yolsuzluklarını, usulsüzlüklerini gün yüzüne çıkarmasıyla, siyasilere ve devlet mitine olan güven sarsılmıştır. Tarihsel gelenek içerisinde devlet, toplumsal olarak yanlış yapmayan, bir yandan saygı bir yandan korku duyulan bir yapı görünümündeydi. 1980’lere kadar sorgulanamayan bu yapı artık sorgulanabilir olmuştur. Bu değişimde liberal değerlerin kabullenilmesi çerçevesinde medyanın etkisiyle sorgulanamaz olan devlet 1980 sonrasında bir tabu olmaktan çıkmıştır. Medyada sıklıkla yer bulan yolsuzluk ve usulsüzlükler kutsal devlet imajını kökünden sarsmıştır (Çaha, 1999:64-67).

Çaha’nın da paylaştığı gibi Susurluk Kazası ile ortaya çıkan devlet-mafya ilişkisi, sivil alanda yankı bulmuş ve Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık eylemleri tüm ülkede başlamıştır. Bu durum toplumun devleti eleştirebildiğini ve hoşnutsuzluğunu dile getirebileceğini gösteren önemli bir örnek oluşturmuştur.

Demir, 1980 sonrası medya ve siyaset ilişkisinde sansüre dikkat çeker ve 12 Eylül sonrasında gazetelerin yaşadığı kapatılma korkusunun, sınırlandırılan özgürlüklerin, fikri basını zayıflattığını, bunun sonucunda basının siyasi uygulamaları eleştirmekten kaçınarak magazin haberlerine ağırlık vermeye başladığını ve sermayenin medya alanına girerek medyanın ticarileşmesine yol açtığını belirtmektedir (Demir, 2007:185). Özel televizyonların kurulmasıyla, medyanın ticarileşmesi ya da sermaye sahiplerinin medya sahiplerine dönüşmesi mümkün olmuştur. Aile şirketleri, holdingler süreç içinde

aldıkları gazeteler ve özel televizyonlarla Türkiye’de basının şekillenmesini de sağlamışlardır.

Türkiye’nin 1980 sonrasında kabullendiği yeni politik tercih, esasen taktiksel anlamda kullanılmasına rağmen sivil toplum kavramını gerekli bir referans haline getirmiştir. Bir yandan Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan yeni ekonomik politik tercih, bir yandan da dünyada yaşanan değişim ve gelişmeler bizi 1980 sonrası toplumsal ve siyasal oluşumları sivil toplum kavramıyla anlamaya yöneltmektedir (Çaha, 1997b:33).

1980’li yılların başlarından itibaren dünya çapında yükselen özelleştirme, liberal iktisadi politikalar, neo-muhafazakarlık, insan hakları, çevrecilik, kadın hakları, dini haklar, sivil toplum vb. gibi konular Türkiye sınırlarını içerisine de girerek, burada kendilerine dair bir alan oluşturmuşlardır. Bu nedenle sivil toplum kavramı, taktiksel kullanımın yanı sıra biraz da dünyadaki tartışmaların bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Sivil toplumun oluşumu için zorunlu görülen farklılaşma, örgütlenme, gönüllü beraberlik, otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma gibi hususların Türkiye’de 1980 sonrasında önemli ölçüde sağlanması ve bu yöndeki gelişmelerin de sivil toplum kavramıyla rahatça anlaşılabilir olması, sivil toplum kavramını, hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın 1980 sonrası Türkiye’sinin siyasal ve toplumsal yapısını anlamada önemli bir kavram haline getirmektedir (Çaha, 1997b:34).

Çaha,1980 sonrası Türkiye’de sivil toplum ve örgütlenmelerinin, siyasal sistemi sorgulayan ve onu değiştirmeye yönelik, toplumun tümünü ilgilendiren doktrinler yerine küresel eğilimlere uygun bir biçimde gelişen, hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi sadece belli başlı grupları bağlayan spesifik konular üzerinde yoğunlaştığını ve bu konularda ilgili talepler etrafında siyaset yapmaya başladığını dile getirir. Bu kavramların çoğu toplumsal gruplar tarafından gündeme getirilmiştir. Konuların her birini savunan bir sosyal grup gelişmiş ve kendi alanında devlet üzerinde etkin olmaya, devletten bir takım haklar koparmaya ve devlet politikalarını etkilemeye çalışmıştır (Çaha, 1997b:48).

Dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak 1980 sonrası dönemde Türkiye’de de kadın hareketlerinin etkinliğinin hız kazanması da sivil toplumun gelişimi açısından

önemlidir. Kadın hareketinin bir siyasal hareket olarak ortaya çıkması ve hakların savunulması konusunda mücadele veren grupların sayılarındaki artış bu dönemin önemli özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Onbaşı 2005: 66–67).

Türk kültüründeki mevcut kurumların tamamını reddeden feminist gruplar, Türkiye’de yeni bir sayfa açtılar. Yalnızca kadınla ilgili politikaları değil, bunun yanında Türk kültüründeki toplumsal dayanışmanın temeli kabul edilen aileyi ve aileyle ilgili değerlerin kaynaklandığını iddia ettikleri patriyarkal sistemi de eleştirdiler. Feministlerin aileye olan eleştirisi, aslında resmi sosyolojinin aileyi temeline yerleştirdiği devletin ve milletin köklü bir eleştirisiyle özdeşti. Feminist söylemler, 1980’li yılların Türkiye’inde geniş bir yankı bulmuş, devlet alanında etkisini göstermiş ve bu alanda sivil toplum oluşumuna bir dayanak oluşturmuştur.

1980 sonrası dönemde Çaha’ya göre Türk basını, devlet yanında yer almaktan ziyade toplum tarafında yer almış ve toplumsal farklılaşmaya katkıda bulunmuştur. Basında yer alan aydınlar kendilerini demokrasinin ve sivil toplumun birer savunucusu ve neferi olarak kabul etmişlerdir (Çaha, 1996:139). Özellikle özel televizyonların 1986’dan sonra yayına girmeye başlaması, sivil toplumun oluşumunda önemli bir öge olan kamu oyunun oluşumunu kitle iletişim araçları sayesinde hızlanmasını sağlamıştır. Bu dönemde özel televizyon kanallarının haber programları adeta devletin mahkemeleri gibi is görerek yargıya bile intikal etmeyen olayları çözer! Suçluları bulur! Yargılar ve infaz ederdi!. Halk resmi bakış açısının dışında bir bakışla olayların açıklanmasına ve yorumlanmasına o kadar açıtır ki bu televizyon kanalları ve gazeteler oldukça dikkat çekmiştir (Korkmaz, 2008:62).

Özellikle medya aracılığıyla, sivil toplumun talepleri ve kendini ifade yöntemleri toplumun her kesimine ulaşmaktadır. Devletten talep edilenler hak kavramı ile açıklanmakta ve devlet bu yönüyle eleştirilmektedir. 1980’lerden genişleyen sivil alan hem katılımcıları hem de eylem biçimleriyle 1970’lerden farklılık göstermektedir. Eylemlere katılımı belirleyen ideolojiden ziyade bireysel düşünce ve kanaatler olmaktadır. Bu durum genel olarak sivil alanın şiddetten arındığını gösterirken toplumsal tahammül ve demokratik değerlerin de zemin bulmaya başladığının işareti olarak yorumlanabilir.

1980 sonrasında sivil topluma yüklenen anlamlara değinen Sarıbay, 80 öncesinin toplumsal farklılaşmalarının devletin toplumdaki yerinin sorgulanmaya başlanmasıyla sivil toplumcu-devletçi ayrımlaşmasına dönüştüğünü belirtmektedir. Devlet karşıtı olmanın aynı zamanda demokrat sayılmaya yeteceği gibi bir yanlışın doğru kabul edildiğini belirten Sarıbay, tüm toplumsal kesimlerin sivil toplumcu olmalarına rağmen Türkiye'nin demokratikleşemediğini de bu çerçevede açıklamaktadır (Sarıbay, 2007:458).

Sarıbay'ın açıklamaları Türkiye'de 1980 sonrasında sivil toplum kavramının pek çok kesimce kabul gördüğünü ancak kavramın bir yandan da yanlış yorumlandığını göstermektedir. Siyasi partilerden sivil toplum örgütlerine, aydınlardan topluma hatta devlete kadar sivil toplumun gelişmesi ve genişlemesi gerektiği düşüncesi giderek yaygın bir söyleme dönüşmektedir. Sivil topluma yüklediğimiz bu anlam ve sivil topluma karşı oluşan beklentiler demokratikleşme konusundaki başarımızla uyum göstermemektedir.

Yine de 1983 sonrasında Türkiye'de sivil toplum fikrinin, dünyadaki gelişmeler ışığında yeni bir anlam kazandığını, siyasal otoritenin yetki alanı dışında bir sivil toplum fikrinin toplumun her kesiminde tartışılmaya başlandığını belirtmek gerekir. Bu anlamda toplumda özellikle, farklı ideolojik düşünceye sahip olsalar da, aydınlar "sivil toplumun güçsüzlüğünün askeri darbelere davetiye çıkardığı konusunda uzlaşma içerisinde" olmuşlardır (Doğan, 2007:83-97).

Siyasal iktidarın tekrar sivil iradeye geçmesiyle siyasal hayattaki hareketliliğin yanı sıra sivil toplum hareketlerinde de bir canlanma ve artış olmuştur. Yine bu dönem demokratikleşme yönünde isteklerin de arttığı görülmektedir. 1980'li yıllarda iktidarda gördüğümüz Turgut Özal ve anavatan partisi, siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatta önemli ve köklü değişimler gerçekleştirmiştir (Erdoğan Tosun, 2001:325). Sarıbay'ın ifade ettiği gibi, piyasa mekanizması öne çıkarılması sonucunda, özel sektör üzerinde bürokratik denetimin ve işlemlerin azaltılmış ve üçüncü toplumun hareketlenmesini sağlamıştır. "*Merkez serbest piyasacı-sosyal adaletçilik toplayan ANAP, birleşme*

temeline yerleştirdiği uzlaşmacılık, ılımlılık ve resmiyet dışı söylemi ile sözde sivil toplum bir görünüm kazanmıştır” (Sarıbay, 1995:152).

Bu süre içerisinde, sivil toplumun örgütsel ve finansal kapasite sorunları, kısmen de olsa, niceliksel olarak gelişen sivil toplumun aynı zamanda niteliksel olarak gelişmesini engellemiştir. Bu sorunun altında yatan en önemli neden ise, özellikle 1990’larda güçlü devlet geleneği ile kimlik/farklılık siyasetinin birbiriyle atışması temeline dayanan Türk siyasetinin organizasyon şeklidir. Keyman 1990’larda Türkiye’de devlet-toplum ilişkisine şöyle açıklar; “güçlü devlet geleneği ile kimlik/farklılık politikasının Türkiye’nin geleceğini belirlemede birbirlerini tahrip etmek için verdikleri karşılıklı çaba odak nokta olmuştur. Kimlik/farklılık politikası, kültürel hakların ve silahlı ayaklanmayı da içerisine alan özgürlüğün tanınması gibi farklı taleplerle ervelenen Kürt sorunu şeklinde başlatıldı. Böylece 1990’larda, bir yandan kimlik sorunları, diğer yandan da devletin toprak bütünlüğünü ve laik kimliğini korumak sivil toplum yerine Türk siyasetinin odak noktası olmuş ve toplum yönetiminin ana hareket noktası hâline gelmiştir. Sonuç olarak 1990’larda, kimlik sorunu sivil toplumun, güvenlik demokrasinin, cumhuriyetçi görevlere dayalı vatandaşlık anlayışı hak ve özgürlüklerin genişletilmesinin ve korunmasının yerini aldı” (Keyman, 2006:29).

Kuşkusuz bu gelişmeler devletin toplum karşısındaki konumunun ve görev saharlarının neler olması gerektiği sorusunu gündeme taşımıştır. Liberalleşme fikrinin toplumun çoğunluğu tarafından kabul görmesi devletin belirleyici değil denetleyici ve düzenleyici rolünün ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Bu da doğal olarak sivil topluma daha fazla alan açılması imknını doğurmuştur.

Caniklioğlu 1980 sonrasını değerlendirirken, sivil toplumun sadece siyasi uygulamaları protesto ettiğini oysa bu konuda sorumluluk alması gerektiğini vurgulamakta ve birey kimliğinin, sivil toplum zihniyetinin ve kültürünün oluşamadığını dşunmektedir. Demokratikleşme açısından değerlendirdiğinde ise; temsilde adaletsizliğin, lider sultasının, milletvekili saptamalarındaki liderlerin yetki genişliğinin ve ordunun devlet erkini sahiplenir pozisyonunun demokratikleşmeyi engellediğini belirlemektedir. Devlet-toplum ilişkisi ervesinde aşkın, paternalist ve patrimonyal devlet geleneğinin

yanında devletin topluma olan güvensizliği, toplumun topluluktan öteye geçemeyişi ve iktidar ile devletin aynı anlaşılması sonucunda yönetme gücüne yöneltile eleştirilen devleti yıpratmak olarak algılanması ile mevzuatta yaşanan engellemelerin; zenginlik ve siyasal iktidar olma ilişkisinin; aydınların bağımsız duramayışlarının sivil toplumun gelişmesini olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır (Caniklioğlu, 2007:126-150).

3.2. 1990-2000 Arası Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi

Türkiye’de 1980’li yıllarda demokrasiye tekrar geçiş ile başlayan ve 1990’lı yıllar boyunca süre giden sosyo-politik bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu değişim ile güçlü devlet geleneğinden uzaklaşmış, siyasal merkezin dışında daha çok aktör rol oynamaya başlamış, ekonomik ve kültürel hayatta devletin etkisi azalmıştır. Devletçi politikalar yerine neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması yeni bir girişimci sınıfı ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda sivil toplum üzerine yapılan çalışmalar artmış, sivil toplum kuruluşları seslerini daha fazla duyurmaya başlamıştır

1990’lı yıllar sivil toplum kuruluşlarının üzerindeki siyaset yasağının, siyasal partilerin kadın ve gençlik kollarının örgütlemeleri önündeki yasakların anayasa değişiklikleri ile kaldırılması gibi gelişmelere şahitlik ettiği için sivil toplumun gelişimi bakımından önemli yıllardır. Her ne kadar 1990’lı yıllarda toplumsal değişimin etkisi ile sivil toplum kuruluşlarına daha fazla önem verilmeye başlanmışsa da bu süreç yalnız toplumun iç dinamikleri ile açıklanamamalıdır. Buna ek olarak, Türkiye’nin içinde yer alma çabasını giderek yoğunlaştırdığı Batının Türkiye üzerindeki etkileri de dikkate alınmalıdır (Selamoğlu, 2008:63).

1995 yılında, 1982 Anayasası’nda ki düzenlemelerle yasaklanmış olan dernek kurma, sendikalaşma, vakıflar, kooperatifler, meslek kuruluşları ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1995’te yapılan yeni düzenlemeler ile dernek kurma hürriyeti ile ilgili 33. maddenin 4. fıkrası kaldırılarak derneklere daha önceki düzenlemede getirilmiş olan, siyaset yasağı, 13. maddede yer alan genel sınırlamalar saklı kaydıyla kaldırılmıştır. Derneklerin siyasal partilerden destek almaları ve destek vermeleri, başka sivil toplum kuruluşlarıyla hareket edebilmeleri mümkün hale getirilmiştir (Kocalar, 2006:58).

1980'lerin sonlarında, daha açık bir biçimde, 1990'larda, STK'lar toplumsal ve siyasal gündemde yer almaya başlamıştır. 1990'lı yıllar sivil toplum kuruluşlarını, Batı'daki sivil toplum kuruluşlarının işlevleri bakımından oldukça birbirine yaklaştırmıştır. Bu dönemde sivil toplum hareketleri toplumsal hareketliliği arttırmışlardır.

Özel radyo ve televizyonların açılmasının üzerindeki yasal sorunun 1993 yılında kaldırılmasıyla sivil toplumun geliştiğini belirten Özbudun; Türkiye'deki siyasal alanı, sivil toplumun durağan ve siyasal toplumun hızla çürümesinin bileşimi olarak yorumlar. Resmen örgütlü olan sivil toplumun yanında resmen örgütlü olmayan çok sayıda grup, platform ve vatandaş inisiyatifinin de ortaya çıktığını belirten Özbudun; sivil toplumun gelişmesinde siyasal partiler ile sendikalar, dernekler, vakıflar, meslek odaları ve kooperatifler gibi sivil toplum kuruluşları arasındaki organik ilişkileri ve işbirliğini yasaklayan anayasa maddelerinin kaldırılmasının da etkili olduğunu vurgulamıştır (Özbudun, 1998:114).

1990 sonrası sivil toplumun gelişmesinde etkili bir diğer önemli husus ise yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve sivil toplum unsurları ile ilişkilerini geliştirmeleri yönünde yapılan düzenlemeler olmuştur.

Yerel yönetimler ve STK'ların tüketicilerin korunması için ortak bir çalışması bulunmaktadır. Buna göre Türkiye'de 1995 tarihinde çıkartılan yeni bir yasa ile kamu kuruluşları, STK ve sendika temsilcilerinden ve yine yasada belirtilen görevleri yerine getirmek üzere reklam kurulu ve tüketicinin sorunlarını çözmek, gereken önlemleri almak üzere, merkezde bir Tüketici Konseyi ile il ve ilçe merkezlerinde Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri'nin kurulması öngörülmüştür (Kocalar, 2006:59).

Dünyada yaşanan gelişmelerin etkilerine bakıldığında sivil toplum kavramına yaratılacak kullanım ve gelişim alanının, 1980 sonrası Türkiye'sinde adeta zorunlu hale geldiğini görmek mümkündür.

1990'lı yılların gelişile birlikte dünyada ve Türkiye'de yaşanmaya başlayan ılımlı atmosferin etkisiyle sivil hareketler de siyaset gündeminde daha güçlü olarak yer

almaya başlamışlardır. STK'lar ilk defa 1992'de Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansına etkin katılım olanağı buldular. 1992 yılında Rio'da yapılan dünyanın ilk "Yeryüzü" Zirvesi, devletlerin insanın ekosistemler üzerinde yarattığı tahribatı kabul etmesi ve buna karşı verilen mücadeleleri küreselleştirerek ön plana çıkarması açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Zirve, aynı zamanda sivil toplumun güçlü bir aktör olarak sahneye çıkmasında da önemli rol oynadı (<http://www.tema.org.tr>). Bunun ardında 1993 yılında Viyana'da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansına da 1500 civarında örgüt katılmıştır. 1994'te Kahire'de düzenlenen BM Nüfus ve Kalkınma Konferansı, 1995'te Pekin'de gerçekleştirilen BM 4. Kadın Konferansı gönüllü örgütlerin katılımcı demokrasideki öneminin artmasına neden olurken STK'ların Türkiye'de bilinirlik düzeyinin yükselmesi ise 1996'ta İstanbul'da toplanan BM'nin düzenlediği Habitat zirvesi sayesinde (Tanıl ve Çağlar, 2002:339).

Habitat toplantılarının ilki Kanada'da birçok ülkenin katılımı ile gerçekleştirilen "Habitat I" toplantısıdır ve bu toplantı da aşağıda belirtilen maddedeki temel karar alınmıştır; *"Dünya ülkelerinde ve bu ülkelerdeki kentlerin, yerleşim ve ona dayalı sorunlarının, o ülkelerdeki hükümetler tarafından çözüme kavuşturulması öngörülmüştür"*. Bu madde üzerindeki genel olarak yanlış olduğu görüşünün artması sonucu 20 yıl sonra "Habitat II" toplantısı düzenlenmiş ve ilk toplantıdaki kararın aksine sorunların çözümünde artık devletlerin sadece etkin olmayacağı bunu yanında Hükümet Dışı Örgütlenmeler(NGO) bağlamında sivil toplum kuruluşları(STK) ile yerel yönetimlerin etkin olması gerektiği belirtilmiştir (Akatay ve Yelkikalan 2007: 163).

Nitekim İstanbul'da yapılan bu 2. Habitat toplantısından sonra Türkiye'de STK'larda ciddi bir canlanma yaşanmıştır. İkinci Birleşmiş Milletler Yerleşim Konferansı (Habitat 2), 3-14 Haziran 1996'da İstanbul'da 171 ülkeden 16400 kişinin katılımıyla gerçekleşti. Bu toplantıda 500'ü Türkiye'den olmak üzere 1500 kuruluş Habitat 2 Konferansının parçası olarak sivil toplum örgütü forumuna katıldılar. Bu toplantıda yerel yöneticiler, sivil toplum örgütleri, özel sektör ve gençlik Habitat sürecinde bütünleşti (Kocalar, 2006:61).

1996'da İstanbul'da yapılan 2. Habitat Konferansında yayınlanan İstanbul Deklarasyonu'nda, Habitat gündeminde ve Ulusal Eylem Planı'nda Türkiye'de de hükümet, diğer ülke hükümetleri gibi, sivil toplum kuruluşlarının meşruiyet alanını genişleteceğine ve kamu hizmetlerinin görülmesinde sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklıklar yapacağına ilişkin sözler vermiştir (Kocalar: 2006:61).

Dünyada yaşanan bu gelişmeler Türkiye'ye de yansdı ve sivil toplum alanında yaşanan bu gelişmelere iç hukukta bazı değişiklikler yapılarak uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta Anayasa henüz izin vermiyorken hükümetin ayrıcalıklı davranması ve izin vermesi sayesinde 1996 yılında düzenlenen Habitat 2'de Türkiye'deki STK'ların dünyadaki STK'ları İstanbul'da ağırlayabilmesi sağlandı. Konferans çerçevesinde yaşanan tartışmalar sivil toplum kavramının Türkiye gündemine yerleşmesine yardımcı olmuştur (Gümüş, 2004:7).

1999 yılında Gölcük ve Kaynaşlı'da yaşanan iki büyük depremde sivil toplum unsurlarının aktif rol oynaması ile halkın bu kuruluşlara olan güven ve sempatisi artmıştır. 17 Ağustos 1999 yılında meydana gelen 7,4 şiddetinde ve merkez üssü Gölcük olan Marmara depremi 17.480 kişinin ölümüne neden olmuştur. Ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı Marmara Bölgesi bu depremden farklı şekillerde etkilenmiştir. Depremde ölen 17.480 kişinin yanı sıra 43.953 kişi yaralanmış ve ortalama 600.000 kişi evsiz kalmış ve birçok konut ve çalışma alanı ciddi hasar görmüştür (Genç 2006: 258). Deprem oluşan iktisadi, sosyal ve siyasal kayıplarla birlikte bazı konularda önemli sonuçlara da neden olmuştur. Devlet ile toplumdaki bireylerin ilişkileri tekrardan irdelenmeye başlamış ve kamu kurumlarının müdahale eksiklikleri yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Devletin deprem sonrasında müdahale eksik kalması vatandaşlara olası bir kriz durumunda devletin yetersiz kaldığını göstermiştir. Afet durumlarında temel ihtiyaçların karşılanması ile yükümlü olan Kızılay'ın da hazırsızlığı ortaya çıkmıştır. Bu noktada da Marmara Bölgesi'nde afet döneminde etkin bir şekilde faaliyet gösteren Arama Kurtarma Derneği(AKUT)'nin yürüttüğü etkinlikler sembolik bir öneme sahip olmuştur (Genç 2006: 259). STK'ların devletin yetersiz kaldığı durumlardaki etkinlikleri, sorunlara hızlı ve pratik çözümlerin uygulanması (Can 2007: 97) vatandaşların STK'lara dikkat çekmesi ve gerekliliğinin

fark edilmesi açısından oldukça önemli gelişmelerdir. Artık sivil toplum vatandaşlar açısından siyasi, sosyal bir kurtarıcı bir ilaç olarak algılanmaya başlamıştır (Bayraktar 2005: 9). Marmara Depremi öncesinde Türkiye’de afetlere yönelik kurulan STK’ların sayısı sınırlı iken depremler sonrasında bu yönde çalışma yapan 1200 STK kurulmuştur.

Gölcük ve Kaynaşlı’da meydana gelen bu iki büyük deprem sonrası yaşananlar, sivil toplumun imajını ve devlet-sivil toplum ilişkilerini kökten değiştirmiştir. Deprem sonrasında sivil toplum örgütlerinin yardım faaliyetlerinde oldukça hızlı ve etkin hareket etmeleri, sivil toplumun imajına çok olumlu bir katkı sağlamıştır. “Devletin kriz durumunda hızlı bir çözüm getirememesi, Türk toplumunun karşılaştığı sorunların etkin ve etkili çözümü için sivil toplum kuruluşlarının ve katılımcı bir siyasal kültürün zorunlu olduğu anlayışının yaygınlaşmasına sebep olmuştur.” (Arabacı, 2008:16-25).

1990’lı yıllarda da devlet üzerinde belirli bir denetim sağlamak amacıyla ülke genelinde kampanyalar yapacak yapıda, kamusal yaşamda sesini duyuran canlı bir sivil toplum oluşumuyla karşılaşmıştır (Çaha 2003: 275). Genel olarak 1980 sonrası Türkiye’inde sivil toplum alanındaki gelişmelerin işlevsel sonuçları ele alındığında ise şu dört sonuç ortaya çıkmaktadır.

- Sivil toplum unsurları Türk Devleti’nin türdeş, tek tipleştirici politikasını farklılaştırma yönünde bir işlev görmüştür.
- Türkiye’de devletin kadir-i mutlak görüntüsüne son verme noktasında önemli bir işlev görmüştür.
- Devletin, sosyal, siyasi ve iktisadi yaşam içinde oluşturduğu tekelleşmeci özelliğini esnetme de ve serbest rekabete dayalı bir toplumsal ve iktisadi yaşamın oluşturulmasında ön ayak olmuştur.
- Merkezîyetçi yapılaşmayı adem-i merkezîyetçi bir yapıya doğru çevirmede önemli rol oynamıştır (Çaha 2003: 300-302).

28 Şubat 1997 Muhtırası ve Sivil toplum

İlk olarak tarihe post-modern darbe olarak geçen 28 Şubat 1997 muhtırasından sonra STK’lar da darbe karşıtı birkaç ses duyulmuştur. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen

batılı anlamda bir sivil toplum yapısından yinede uzak olduğumuzu ve Türkiye’de demokratikleşme açısından STK’ların çok fazla fonksiyonel olmadıklarını görüyoruz (Karakus, 2006,70).

1990’lı yıllar Türkiye’inde devletin resmi ideolojisi, sivil toplumun bazı kesimleri tarafından bazı popüler semboller ve eylemler aracılığıyla kamusal alanda yeniden üretilmiştir. 28 Şubat süreci, sivil toplum eksenli bir söylemin, devletin egemen ideolojisi adına kolaylıkla nasıl araçsallaştırılabileceğine iyi bir örnek niteliği taşımaktadır. Milli Güvenlik Kurulu, sonradan post-modern darbe olarak adlandırılan bu sürece meşruluk kazandırabilmek için, bu durumu sivil toplum kavramı içinde kurgulamaya çalışmıştır (Bayraktar, 2005:20-22).

Refah-Yol olarak adlandırılan 54. Cumhuriyet Hükümetinin icraatlarının eleştirilmesiyle başlayan ve sonrasındaki süreçte dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya’nın "Bu defa işi silahsız kuvvetler çözsün!" şeklindeki demecinin ardından, yine daha sonraki dönemlerde 5’li Çete, Sivil İnisiyatif ve bunun gibi tanımlamalarla anılan TOBB, TİSK, TESK, Türk-İş ve DİSK’ten oluşan beş sivil toplum kuruluşu verdiği ortak mesajla hükümeti istifaya zorlamıştır. 28 Şubatın önemi Türk siyasi tarihinde ilk defa sivil toplumun görece bağımsız şekilde devlete, hükümeti değiştirmesini zorunlu kılacaktır kadar güçlenmesi ve müdahalede bulunmasının örneğidir. Bu göreceliğin sebebi ise dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak’ın da “28 Şubat, günün koşullarına uygun bir yöntemde gerçekleştirildi. O günün dünya ve ülke koşullarında 12 Mart ve 12 Eylül gibi klasik bir müdahale yapılamazdı. Cumhuriyetin karşılaştığı tehlike, bir tek mermi atılmadan, demokratik mekanizmaların harekete geçirilmesiyle bertaraf edilmiştir. Silahsız kuvvetler kavramını kullanmamızın nedeni ve amacı budur.” demeciyle sivil toplumun ordu tarafından yönlendirilmesidir (Korkmaz, 2008:65).

Terminolojik olarak demokrasinin destekleyicisi olarak bilinen STK’ların, böylesi bir antidemokratik uygulamaya destek vermeleri, Türkiye’de STK’ların devlet karşısındaki araçsal konumlarına ve resmi söylemin STK’lar tarafından meşrulaştırılmasına örnek teşkil etmektedir (Öksüz,2008:119).

Her ne kadar 28 Şubat 1997 muhtırası sivil toplum alanını daraltmış olsa da dünyadaki gelişmeler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım süreci içine girmesi demokratikleşmenin ve sivil toplum alanının genişlediğini göstermektedir.

3.3. 1980 Sonrası Toplumsal Hareketlerin Niteliği

Dünyada ve ülkemizde küreselleşme ve neo-liberal değerlerin yükselişe geçtiği ve iki kutuplu dünyanın sona erdiği 1980 sonrası dönem aynı zamanda, bu yeni değerler devlet düşüncesinin yeniden sorgulanmasına, demokratik değerlerin toplum üzerinde yaygınlaşmasına neden olmuş ve bu dönemde yer alan sivilleşme çabaları da bu süreci desteklemiştir.

Bu dönemde yaşanan sivilleşme ve demokratikleşme çabaları, siyasal, toplumsal ve kültürel değerlerimizin yeniden ele alınması sonucunu doğurmuş ve devlete yüklenen anlamı çok daha farklı düşünmeye sevk etmiştir. Devletin liberalleştiği, toplumsal yaşamın her alanında yapılan müdahalelere pek hoşnut bakılmadığı ve politikalarını eleştirme olanağına sahip olduğumuz 1980 sonrası sivil hayat, yeni toplumsal hareketlerle de zenginleşmiştir.

Sivil toplumda, sendikalar ve işçilerin yanı sıra yıllardır sesini duymadığımız kadınlar, savaş karşıtları, eşcinseller, çevreciler, küreselleşme ve nükleer karşıtları gibi yeni kitle ve düşünceler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yükselen bu hareketler de birçok konuda ezber bozmamıza neden olmuş ve demokratikleşme tartışmalarının yeni bir boyut kazanmasını sağlamıştır.

Soğuk savaş sonrası iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle, ideolojik taraflaşmalar da sona doğru sürüklemiştir. Yenedünya düzenin galibi neo-liberalizm zaferinin ekonomik boyutunu siyasal alana da taşımış ve siyasal alanda yükselen değerlerin sorumlusu olmuştur. Yeni düzende günümüz sorunları uluslararası alanda yerleşme, bölgeselleşme ve küreselleşme tartışmaları etrafında şekillenmeye başlamıştır. İnsan hakları, cinsiyet eşitliği, cinsel kimlik, çevre sorunları, vicdani retçilik gibi önemi hiç de azımsanmaması gereken konular ve ilerleme raporları bu dönemde ülkemizde tartışılan

konulardan olmuşlardır. Coşkun'un bu yeni toplumsal hareketlerin nitelikleri konusundaki görüşleri konuyu açıklayabilmek adına aydınlatıcı olacaktır.

Coşkun, yeni toplumsal hareketlerin (yazar YTH olarak belirtmektedir.) niteliklerini şu şekilde belirtmektedir:

1. *“YTH'lerin toplumsal tabanı sınıf yapısını aşar ve daha çok yaş, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal statü unsurlarına göndermede bulunur.*
2. *YTH'lerin ideolojik karakteri işçi sınıfı hareketinin ve ortak eylem için birleştirici ve bütünleştirici bir unsur olan Marksist ideoloji anlayışının tam zıddı bir noktada durur.*
3. *YTH'ler, düşünceler ve değerler çoğulluğu sergiler; pragmatik yönelimler ile birlikte katılımcıların karar alma mekanizmalarına katılımını genişletecek olan kurumsal reformları hedefler. Gündelik yaşamın "demokratikleşme dinamiği"ne ve siyasal boyutlar karşısında toplumsal yaşamın sivil toplum boyutunun genişlemesine işaret eder.*
4. *YTH'lerde çelişkiler ve harekete geçirici faktörler, kimlik ile ilgili olan kültürel ve sembolik sorunlara ilişkindir. YTH' ler dağınık ve merkezsizdir.”* (Coskun, :73)

Yazar yeni toplumsal hareketlerin toplumsal statü temelli yönüne dikkat çekerken, toplumsal katılımı sağlamak için pragmatik davranıldığını da eklemektedir. Demokratikleşme talebi ve sivil toplum vurgusunu bu hareketlerin temel nitelikleri arasında sayılabilir. 1980 öncesi sıklıkla görülen büyük, merkezileşmiş ve hiyerarşik örgütlenme biçimleri yeni toplumsal hareketler için pek de geçerli değildir. Fakat bu durum yeni örgütlerin merkezi olmadığı ve aralarında bir koordinasyon olmadığı şekilde anlaşılmalıdır.

Tosun, yeni toplumsal hareketlerin demokratikleşme konusunda yaptığı katkıya ve demokrasinin artık toplumsal mesafeleri azaltmak gibi bir amacı olduğuna değinmektedir. Bu çerçevede demokrasinin, ekonominin toplumsal ve siyasal olarak denetimini sağladığını belirten yazar; kültürel çeşitliliğe saygı duyulmasını ve yurttaş haklarıyla toplumsal hakların herkes için eşit olmasını sağlayarak bireyleri sadece sağlık, eğitim ve bilginin tüketicileri konumundan kurtararak onların taleplerini gözetten bir yapıya dönüştüğünü ifade etmektedir (Erdoğan Tosun, 2001:206-207).

3.4. 1980 Sonrası Sendikal Hareketler

Türkiye’de 1980’li yıllar sendikal hareket için bir dönüm noktası olmuştur. 1980’lerdeki sendikal hareket genelde “ücret sendikacılığına” yönelik olup, sendikaların işlevleri toplu pazarlık ve sözleşme yapmakla sınırlı kalmıştır. 7 Mayıs 1983’de 1982 Anayasası

doğrultusunda 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev Lokavt Kanunu çıkarılmıştır. Bu dönemde sendikalar, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1982 Anayasası, örgütlenme özgürlüğü ve sendikal haklara demokrasi ile bağdaşmayan çok sayıda yasaklar getirmiştir. 1980’li yıllarda sendika-hükümet ilişkilerine yön veren sorunlar, yasal sınırlamalar ve devletin işveren olarak uygulamalarından kaynaklanmaktadır (Karadağ ve Usta, 2011:29-52).

“Kamu Hizmetinde Örgütlenme Hakkının Korunmasına ve İstihdam Koşullarının Belirlenmesi Yöntemlerine İlişkin 1521 Sayılı Sözleşme” Bakanlar Kurulu kararıyla, 1990 yılında resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Karadağ ve Usta, 2011:29-52).

1995 yılında 4121 sayılı yasa ile 1982 Anayasası’nın 69. maddesinde yapılan değişiklikle sendikaların siyasi partilerle işbirliği yapmasını engelleyen hükümler kaldırılmıştır (Karadağ ve Usta, 2011:29-52). Sendikaların siyaset yapma yasağının kaldırılması, sendikaların gelişmesi için çok fazla etkili olamamıştır. Son yıllarda, sendikalar sivil toplum kuruluşları havasına bürünerek yeni yapılanma arayışlarına girmişlerdir. 1993 yılında, Türk-İş, Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Hak-İş) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve bazı meslek odalarının katılımıyla “Demokrasi Platformu” oluşturulmuştur. 1997’de ise dört büyük sendika (TÜRK-İŞ, DİSK, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) ve TİSK) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) birleşerek “Sivil İnisiyatif” adı altında bir araya gelmişlerdir (Erdoğan Tosun, 2001:340).

3.5. Türkiye’de Sivil Toplum Unsurları

1980 sonrası Türkiye’de yaşananlar neticesinde, akademik ve kamusal alanda sivil toplum kavramının öneminin arttığı ve sıklıkla kullanıldığı, sivil toplum unsurlarının içinde bulunduğu faaliyetlerinin ülke genelinde giderek yaygınlaştığı, sivil toplum unsurlarının sayılarının günden güne arttığı, demokratik ve toplumsal değişimin baş aktörlerinden birisi konumuna yükseldikleri gözlenmektedir. Türkiye de sivil toplumun özellikle 2000’li yıllarda yaşanmaya başlayan değişim ve dönüşüm sürecinin önemli bir toplumsal aktörü konumuna geldiği vurgusu bugün gerek akademik çevrelerde gerekse

toplumun diğer kesimlerince kabul edilen bir olgudur. Bugünün Türkiye'sinde de Batı demokrasilerinde olduğu gibi etkili, verimli ve toplumsal sorunlara kalıcı ve uzun dönemli çözümler bulma yolunda katkı yapan bir sivil toplumun gerekliliği sıklıkla dile getirilmektedir (Keyman, 2006: 9).

Yaşanan gelişmeler neticesinde sayılarının artmasına paralel olarak sivil toplum unsurlarının toplumsal yaşam içinde yaygınlaştığı ve derinleştiği görülmektedir. Bu yaygınlaşma içinde sivil toplum unsurlarının farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar çok geniş bir alan içinde hareket ettikleri görülmektedir (Keyman, 2006: 10).

Bu sınıflandırmada ilk sıraya “mesleki sivil toplum kuruluşları” konulabilir. Odalar (sanayi ve ticaret odaları, meslek odaları gibi), birlikler (TOBB, Tabipler Birliği vs.), esnaf konfederasyonu ve medya bu kategoride yer almaktadır. Bu kategoride bulunan sivil toplum kuruluşları toplumsal kesimleri harekete geçirmek, hükümetler üzerinde baskı oluşturmak ve toplumun dünyayla entegrasyonunu sağlamak gibi misyonlar üstlenmektedirler. Bu kuruluşların her birinin kendi üyelerinin haklarını koruma, onların çıkarlarını maksimize etme gibi yükümlülükleri de bulunmaktadır. Mesleki sivil toplum kuruluşlarının 1990'lı yılların başında oldukça politize oldukları ve hükümetlerle ilişkilerinde de bu durum görülmektedir. Buna en iyi örnek 28 Şubat sürecinde bu kuruluşların bir kısmının Refah-Yol hükümetine karşı tavır alarak hükümetin düşmesinde önemli rol oynamasıdır (Duran, 2008: 255). Yine 2001 yılında Esnaf Konfederasyonu ve Odalar Milliyetçi-Sol koalisyon hükümetine karşı geniş kitleleri sokaklara dökmeyi başarmış; böylece hükümeti zor duruma sokmuşlardır (Cicioğlu, 2011:39).

İkinci sırada “işveren örgütleri” değerlendirilebilir. 1980 öncesinde TİSK, TÜSİAD gibi belli başlı örgütler mevcutken, 1980 sonrası yaşanan gelişmeler neticesinde, MÜSİAD, Anadolu Aslanları İşadamları Derneği (ASKON), Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) gibi işveren dernekleri de geniş tabanlı üye profili üzerinden faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu

kuruluşlardan TÜSİAD ve -son dönem de MÜSİAD da buna dahil edilebilir- birer ekonomik kuruluş olmanın ötesinde fikir kulübü şeklinde çalışmakta, hazırladıkları araştırma raporları ve brifinglerle hükümetlerin politikalarına yön vermeye çalışmaktadırlar. Geleneksel muhafazakâr kesimden ve Anadolu'nun farklı illerinden çıkan geniş tabanlı “taşralı holdinglerin” sermaye gruplarına katılmasıyla, bu ekonomik gruplar Türkiye'nin ekonomik modernleşmesinde kritik ve önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu tür ekonomik gruplar sermayenin tabana yayılması, piyasayı rekabete ve serbest piyasaya zorlamak, özel teşebbüse canlılık kazandırmak gibi alanlarda ekonomik modernleşmeye önemli katkılar sağlamaktadırlar (Çaha; 2001).

Üçüncü kategoriye işçi ve memur sendikaları koyulabilir. TÜRK-İŞ, HAK-İŞ ve DİSK gibi konfederasyonlar ve bunlara bağlı yan kuruluşlar iki milyonun üzerinde işçiyi temsil etmektedirler. İşçi sendikalarının temel işlevleri üyelerini işverenler karşısında korumak ve onların çıkarlarını savunmaktır. İşçi konfederasyonları da işveren dernekleri gibi sadece iş dünyasıyla ilgilenmekle kalmayıp, ülke gündemiyle ilgili de yorumlar yapmakta, analizler yayınlamaktadırlar. Bu anlamda bu kuruluşların da hükümetler üzerinde birer baskı mekanizması oluşturdukları söylenebilir. İşçi sendikalarına ilave olarak resmi olmamasına rağmen çok sayıda memur eylemine imza atan KAMU-SEN ve MEMUR-SEN gibi memur sendikaları da geniş memur kitlelerini harekete geçirerek çok sayıda eylemler gerçekleştirmektedirler (Cicioğlu, 2011:39-40).

Bir diğer kategoriye de “Hak ve özgürlükler” alanında çalışan sivil toplum unsurları alınabilir. Bu kategoride insan hakları alanında faaliyet gösteren dernekler sayılabileceği gibi örgütsüz gelişen sivil inisiyatif ve girişimler de son dönemde önemli bir yer tutmaktadır. “Barış İçin Bir Milyon İmza”, “Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık” gibi kampanyalar çerçevesinde gelişen sivil inisiyatif hareketlere katılımın oldukça yüksek olması, her hangi bir örgüte girmekten rahatsız olan kitlelerin de sesini ve tepkisini duyurabilmesi bakımından önem taşımaktadır (Erdoğan Tosun, 2001:330).

Türkiye’de sivil toplum dendiğinde bahsedilmesi gereken bir diğer kategori de “etnik ve kültürel haklar” etrafında ortaya çıkan sivil toplum unsurlarıdır. Özellikle Kürt ve Alevi meseleleri konusunda ortaya çıkan sivil toplum kuruluşları dünya literatüründe de

“kimlik” konusunun tartışılmaya başlanmasıyla birlikte daha da önemli hale gelmişlerdir. Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, Alevi-Bektaşî Eğitim ve Kültür Vakfı, Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı bu STK'lara örnek gösterilebilir. Çeşitli dernekler ve vakıflar aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışan bu kimlikler, AB üyelik süreciyle beraber demokratikleşme yolunda uygulanan reformlarla birlikte daha da etkin hale gelmişler ve siyasi iradelerin daha fazla dikkatini çeker olmuşlardır (Cicioğlu, 2011:40).

“Hemşehri ve göçmen dernekleri” etnik ve kültürel sivil toplum unsurlarıyla bağlantılı olmakla birlikte ayrı bir kategoride değerlendirilebilir. Özellikle Kafkasya ve Balkanlar'dan Türkiye'ye farklı dönemlerde gerçekleşen göçlerle gelen halkın kurduğu bu dernekler son dönemde Türk dış politikası karar verme sürecinde oldukça etkili olmaktadır. Kuruluş amaçları da daha çok aynı bölgelerden gelen vatandaşlar arasında işbirliği ve dayanışma sağlamak olsa da özellikle bu bölgelere yönelik politika belirlenmesinde görüşlerine başvurulur hale gelmiştir (Cicioğlu, 2011:40).

Çevre konusundaki duyarlılık ve hassasiyetler de sivil toplum unsurlarının ilgisini çeken ve onları bir araya getiren alanlardan biridir. 1973'te Birleşmiş Milletler'in çevre konusunu uluslararası bir sorun olarak ele almasından itibaren bu alan Türkiye'deki sivil toplum unsurlarının da gündeminde yerini almıştır. Türkiye çapında faaliyet gösteren Türkiye Çevre Vakfı, TEMA Vakfı gibi birçok kuruluş çevre konusunu hükümetlerin gündemine sokmanın yanında değişik platformlarda yaptıkları çalışmalarla çevre bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Çevreci örgütler bunun yanı sıra aynı zamanda kamunun ve is dünyasının çevre sağlığını ihlal eden faaliyetlerini engelleme yönünde faaliyetlerde bulunmakta; bu yönde eylem ve protestolar gerçekleştirmektedirler (Çaha, 2001).

1980'li yılların başlarından itibaren kamusal yaşamda daha fazla görülmeye başlanan kadın hareketlerini Türkiye'deki kamusal yaşamın farklılaşmasında rol oynayan önemli sivil toplum unsurlarından biri olarak saymak mümkündür. 1980'li yılların başından itibaren yeni bir oluşumu teşkil eden feminist kadınlar birkaç yıl sonra kamusal platformda siyasal eylemlere yönelmiş ve seslerini duyurmaya başlamışlardır. 1979 yılında BM tarafından kabul edilen ve Türkiye'nin de 1985 yılında taraf olduğu “BM

Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'yle" beraber kadın hareketi daha fazla sesini duyurur olmuştur (Varlık, 2005: 432). 1990 sonrası kadın hareketlerinde feminist gruplardan daha çok siyasi partilerin çatısı altında, derneklerde, vakıflarda, üniversite önlerinde örtülü geleneksel muhafazakâr kadınların sesi yükselmeye başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye siyasetinde başörtüsü yasağının çok fazla gündeme gelmesiyle beraber muhafazakâr kadın kuruluşlarının sayısında da ciddi bir artış yaşanmıştır. Şüphesiz 28 Şubat süreci sonrasında oluşturulan ortam da bu tür kadın kuruluşlarının sayısındaki artışın nedenlerinden belki de en önemlisidir (Pusch, 2001: 461).

Sözlük anlamı itibariyle tam bir sivil toplum kuruluşu olarak nitelenmeseler de, toplulukları etkileme ve harekete geçirme de, yapmış oldukları çalışmalarla karar alıcıları etkileme konusunda özellikle son yıllarda daha da önemli hale gelen cemaatler de bu sınıflandırmada yer alması gereken önemli bir sivil toplum unsurudur. Demokratik yönetimlerde kitlelerin politik davranışlarını belirleme ve etkileme de din önemli bir etkidir. Seçmen gruplarının siyasi partilere ya da hükümetlere yansıttığı talepler arasında dinsel, kültürel talepler de bulunmaktadır ve demokratik yapı içinde bu grupların taleplerine de, siyasi parti veya hükümetlerin cevap verme mecburiyeti bulunmaktadır. İşte bu nedenle Türkiye'de bulunan dini cemaatlerin siyasi hareketliliği pek çok kesim tarafından ciddi tartışmalara neden olmuştur (Toprak, 2000: 310).

Bir başka grup olarak da, 1990 sonrası Türkiye'de pek çok alanda ortaya çıkan ve kendi kategorilerindeki sivil toplum unsurlarına alternatif olma yolunda ilerleyen muhafazakâr sivil toplum kuruluşları sayabiliriz. Gerek ekonomide, gerek medya alanında, gerekse kültürel alanda kurulan bu muhafazakâr sivil toplum kuruluşları 2000'li yıllarla beraber kendi içlerinde de bir dönüşüm yaşamışlardır. MÜSİAD, HAK-İS gibi STK'lar bu kuruluşlara örnek verilebilir. Bu dönüşümde dönemin iktidar partisinin de (AKP) muhafazakar bir yapıya sahip olmasının yanında, 28 Şubat post modern olarak nitelenen darbe sonrası "mağdur" durumuna düşen bu kitlelerin AB süreciyle beraber demokratikleşme ve insan hakları kavramını kendi lehlerine döndürebileceklerini fark etmiş olmaları da çok önemli bir etken olmuştur (Cicioğlu, 2011:42).

Uluslararası STK'ların (Non-Governmental Organization-Hükümet Dışı Kuruluş) Türkiye'de faaliyet gösteren şubeleri de sivil toplum unsurları arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Uluslararası Af Örgütü, Greenpeace gibi farklı alanlarda çalışmalarını yürüten bu uluslararası STK'lar Türkiye'de sivil toplum bilincinin ve demokratik siyasal kültürün yaygınlaşmasında da önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu örgütler aynı zamanda Türkiye'deki şubelerine parasal destek sağlayarak, sivil canlanmaya da katkı sağlamaktadırlar (Çaha; 2001).

Yardım dernekleri de son dönemde Türkiye'de öne çıkan sivil toplum unsurları arasında değerlendirilebilir. Bu STK'lar çoğunlukla bir kampanya çerçevesinde başlayıp daha sonra derneğe dönüşmüşlerdir. İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (İHH) ve Yardımcı Derneği bunlara örnek gösterilebilir. Bu kuruluşlar, yoksullara olduğu kadar kıtlık, sel, deprem gibi felaketlerin yaşandığı bölgelere de yardımlar götürürler. Bu kuruluşlar -Mavi Marmara olayında olduğu gibi-kimi zaman ülkeler arası ilişkilerde önemli gelişmelere sebep olabilmektedirler (Cicioğlu, 2011:).

Son dönemlerde ortaya çıkan, iç ve dış politika alanlarıyla çok fazla ilgilenen sivil toplum kategorisinden biri de düşünce kuruluşları (*think-thank*)dır. Sayıları her geçen gün artan bu kuruluşlar yayınlamış oldukları raporlar, düzenlemiş oldukları konferanslar ve akademik çalışmalara yapmış oldukları katkılarla kamuoyunun dikkatini çekmektedir. Çoğunlukla yaptıkları saha araştırmalarıyla kamuya katkıda bulunan düşünce kuruluşları kimi zaman üniversiteler bünyesinde, kimi zaman da bir vakıf statüsünde kurulmaktadır (Cicioğlu, 2011:).

DEĞERLENDİRME

1980 Türk demokrasi ve sivil toplum tarihi için bir dönüm noktası sayılabilir. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile kontrol felsefesi tekrar gün yüzüne çıkarak demokrasimiz bir kez daha kesintiye uğramıştır. 1960 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortama önce kısmen 1971 Muhtırası ile sonra da 1982 Anayasası ile tamamen son verilmiştir. 1980 sonrası Türk demokrasisi ve sivil toplumunun temel belirleyeni 1982 Anayasası ve 24 Ocak 1980 tarihli kararlar olmuştur.

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi sonrası tüm siyasi partiler ve sivil toplum unsurları kapatılmıştır. Yaklaşık üç yıl süren bu demokrasiz dönemden sonra belki de Türk tarihinin en büyük dönüşümlerinden birine geçilerek Anavatan Partisi iktidarıyla liberal bir politika izlenmeye başlanmıştır. Oluşturulan bu liberal ortam sayesinde, Anadolu'da yeni oluşan bir burjuvazi sınıf olarak niteleyebileceğimiz yeni bir girişimci kesim ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni sınıfta kendine yakın sivil toplum unsurlarını pozitif yönde etkilemiştir.

1982 Anayasası ile oluşturulan kontrol edici ve kısıtlayıcı dönemde sivil toplum unsurlarının siyasetle uğraşması ve devlet yönetimine müdahalesi yasaklanmıştır. 1987 yılında AB'ye başvurulmasıyla başlayan AB süreci 2000 yılına kadar oldukça yavaşta ilerlese sivil toplumun gelişmesi için olumlu bir hava oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Demokratik hayata geçilmesiyle başlayan liberal ortamda medyada özellikle özel televizyon kanallarının kurulmaya başlanmasıyla kutsal devlet anlayışı eleştirilebilir bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Yaşanan rüşvet ve yolsuzluk olayları, devlet görevlilerinin mafya ile iç içe görüntüleri sonrasında halkın gözünde devlete olan güven iyiden iyiye zedelenmiştir.

1994 ekonomik krizi ve tarihe Post-Modern Darbe olarak geçen 28 Şubat süreci sivil toplumun gelişmesi için negatif bir hava estirse de, yaşanan liberal ortam sayesinde sivil toplum ve unsurları gelişmeye devam etmiştir.

Bu dönemde sadece Türkiye'de değil Dünya yaşanan liberal ortamda ülkemizi derinden etkilemiştir. Doğu Bloğu'nun yıkılması ve dünyada yapılmaya başlanan sivil toplum toplantıları etkisini Türkiye'de de göstermiştir. Yaşanan bu liberalleşme süreci neticesinde özgürlüklerin artmasıyla ülkemizde de farklı alanlara ilgi artmıştır. Kadın, çevre, insan ve hayvan hakları gibi dünyada yükselen konular ülkemizde de etkili olmaya başlanmıştır.

Son olarak bu dönemde yaşanan iki büyük depremde devletin müdahalede eksik ve yetersiz kalmasına rağmen sivil toplum unsurlarının etkili müdahalesi halkın gözünde bu kuruluşlara olan güveni ve sempatiyi artırmıştır.

1980 öncesi karışık ve şiddet ağırlıklı bir dönemden sonra 1980-2000 dönemi çok daha sakin bir dönem olmuştur. Kimlik siyaseti ve dini gruplar bu dönemde yükselişe geçmiş ve muhafazakâr tabanlı Refah Partisi 1995 seçimleriyle iktidara gelmiştir. Bunun yanı sıra yaşanan kimlik siyaseti sonucu Kürt sorunu ve 1990 sonrası ülkenin en büyük sorunlarından biriside terör olmuştur.

4. BÖLÜM: 2000 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜ VE DEMOKRATİKLEŞMEYE ETKİSİ

4. 2000 Sonrası Dönem Türkiye'de Sivil Toplum Alanında Yaşanan Dönüşüm

Hem uluslararası alanda hem de Türkiye'de 2000'den bu yana yaşanan gelişmeler güvenlik, demokrasi ve ekonomik sürdürülebilirlik kavramlarının birbirleriyle ilişkili olarak tasavvur edilmesine, sivil toplum ve sivil toplum örgütlerinin araçsal olarak değil de demokratikleşme için etkili birer aktör olarak görülmesine neden olmuştur.

Bu bağlamdaki önemli değişim ve dönüşümlerin başında, yirmi bine yakın insanın ölümüne yol açan 1999 Gölcük ve Kaynaşlı depremleri gelir. Bu doğal afetler hem arama ve kurtarma çalışmaları, hem de insani yardımlar temelinde toplumda sivil topluma karşı ilgi ve güveni artırmıştır. Bir yandan da, sadece devlete dayalı bir modernleşme ve kalkınma anlayışının, toplumsal sorunlara etkili çözüm üretmede yeterli olamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Bikmen, ve Meydanoğlu, 2006:38).

2000'li yıllardan yaşanan bir diğer önemli gelişme de, Şubat 2001'de ekonominin çökmesi sonucu, ülke sonuçları çok yıkıcı olan şiddetli bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmasıydı. Bu bağlamda, Türk ekonomisinin çöküşü, çözümü devleti etkili, verimli, hesap verebilir ve demokratik bir yönetim kurumu hâline getirmek için, devlet-ekonomi ilişkilerinin radikal bir şekilde yeniden yapılandırılmasını gerektiren, esasında bir "yönetim krizi" olarak düşünülebilir. Böylece, "güçlü ekonomi programı" olarak bilinen program, makro ekonomik istikrar ve etkin/verimli kamu yönetimi sağlayacak bir yönetim mantığı temelinde devlet-ekonomi ilişkilerini yeniden yapılandırmayı amaçlamaktaydı. Bu girişim sadece Türkiye'de devlet-ekonomi ilişkilerinde sürekli kriz sorununun yaşanmasına neden olan bankacılık, enflasyon, popülizm, yolsuzluk, rüşvet ve müşteri-temelli toplum yönetimi sorunlarının çözümünü sağlayacak bir reform sürecinin başlatılmasını amaçlamıyordu. Güçlü ekonomi programı, aynı zamanda, makro ekonomik istikrar sağlamak, kamu yönetimi ve yerel yönetim reformlarını yaşama geçirme sürecini başlatmak, Merkez Bankası'nın bağımsızlığını sağlamak, ekonomi yönetiminde etkili olacak popülist ve müşteri ağırlıklı siyasetten yasal güvencelerle korunacak (özellikle rekabet, enerji, bankacılık, iletişim vb. önemli alanlarda hareket edecek) bağımsız ekonomi yönetimi kurumlarını yaratmak amacını da içeriyordu. Bu anlamda, güçlü ekonomi programı, güçlü devlet geleneğinin sonlandığı

bir dönemde, etkin devlet arayışının demokratik ve sürdürülebilir ekonomik büyüme çerçevesinde başlatılması anlamına geliyordu. Devlet-ekonomi ilişkilerini yeniden düzenleme, devleti etkin ve verimli bir yönetim aygıtı olarak yeniden kurma ve en azından retorik düzeyinde demokrasi ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi birbirleriyle bağlantılı bir ilişki olarak görme, güçlü ekonomi programının sivil toplumu tüm bu süreçlerin önemli bir aktörü olarak algılamasına yol açtı. Sivil toplum, sadece “etkinlik-verimlilik- şeffaflık-sorumluluk ekseninde”nde devletin yeniden yapılanmasının, iyi ve verimli toplum yönetiminin ve demokratikleşmenin önemli bir aktörü değildi, aynı zamanda güçlü ekonomi programının siyasi ve toplumsal aktörler tarafından kabul edilmesine ve desteklenmesine ciddi katkı verecek ve bu bağlamda da daha istikrarlı, daha iyi yönetilen bir Türkiye’nin ortaya çıkmasının “önemi artık küçümsenmemesi gereken bir aktörü”ydü. Dahası, sivil toplumun algılanmasındaki bu önemli değişim, sivil toplumun (a) Türkiye’de devlet toplum/birey ilişkilerinin demokratikleşmesinin, (b) bu anlamda demokratikleşmenin toplumsal yaşamda yerleşikleşmesi ve derinleşmesinin ve sonuçta “demokratikleşme, sürdürülebilir ekonomik kalkınma-güvenlik ilişkilerinin” bir arada ve “karşılıklı birbirlerini etkileyen ilişkiler” olarak düşünülmesinin önemli bir aktörü olduğunun ortaya çıkmasına da ciddi bir katkı sağladığını söyleyebiliriz. Ekonomik kriz ve sivil toplum arasında bağ kurmak yanlış olsa bile, güçlü devlet geleneğini demokratik etkinliğe vurgu yaparak yeniden yapılandırma eğilimi, yine de sivil toplumun devlet toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi için gerekli unsur olarak görülmesi fikrini güçlendirmiştir (Dikilitaş, 2008:119).

2000 sonrası Türkiye’yi etkileyen bir diğer gelişmede Kasım 2002 genel seçimleridir. Seçim sonucu tamamıyla bir siyasi depremdi. Öyle ki, 1999 seçiminden sonra koalisyon hükümeti kuran üç parti ve iki muhalefet partisi yüzde onluk barajı geçemedikleri için parlamento dışı kaldılar. Seçimin galibi, aldığı % 34,2’lik oy oranıyla on yıldan fazla bir süreden beri ilk tek parti hükümetini kurmaya muktedir olan Adalet ve Kalkınma Partisi’ydi (AKP). 1990’lardaki başarısız koalisyon hükümetlerinden sonra, AKP çoğunluk hükümeti sıcak bir şekilde karşılandı ve politik istikrar yolunda toplumsal bekleyiş arttı.

Türkiye’de sivil toplum ve demokrasinin gelişmesi açısından 2000’lerin başındaki belki de en önemli tarihsel gelişme, Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşme sürecidir. Türkiye’nin AB’ye adaylığının kabul ve ilan edildiği 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi’nden beri, Türkiye-AB ilişkileri daha yerleşmiş ve sağlamlaşmıştır. Bu süreç, Türkiye’nin 2002 Kopenhag Zirvesi’nde üyelik müzakerelerini başlatmak için şartlı tarih alması ile yeni bir teşvik kazanmıştır. Kopenhag siyasi kriterleri temelinde, aday ülke tarafından demokrasinin gerekli koşullarının oluşturulması ve devlet-toplum ilişkilerinde yaşama geçirilmesini işaret etmektedir. Demokratik devlet düzeninin oluşturulması, azınlık hak ve özgürlüklerini de içeren bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, AB üyeliği için gerekli olan siyasi kriterlerin temelini oluşturmaktadır. Türkiye-AB ilişkileri geliştikçe bu durum, hükümeti çeşitli yasal ve yapısal değişiklikler yapmaya ve aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerinde olan bu değişiklikleri Türk demokrasisini Avrupa standartlarına yükseltmek için uygulamaya koymaya zorladı. 17 Aralık 2004’te, Türkiye’nin demokratikleşmedeki yeni siyasi ve sosyal meramı ve AKP Hükümeti’nin Kopenhag kriterini gerçekleştirmek için yaptığı demokratik reformlar, Türkiye-AB ilişkilerinde tarihsel bir dönüm noktası ile sonuçlandı. Türkiye, şimdi tam üyelik müzakerelerine başlama tarihine sahiptir: 3 Ekim 2005. Bu karar, Türkiye’de devlet-sivil toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi sürecine olumlu etkilerde bulunmuş ve bulunmaya da devam edecektir. Bunun böyle olduğunu, 3 Ekim 2005’te Türkiye-AB tam üyelik müzakere sürecinin başlamasıyla gördük. Demokrasi sorunu düşünüldüğünde, Türkiye-AB ilişkilerinin derinleşmesi şimdiye kadarki en önemli ve etkili tarihsel gelişme olarak karşımıza çıkar. Ayrıca, AB’nin, sivil toplumu Türkiye’de Kopenhag siyasi kriterlerinin uygulanmasında ve Avrupa’da Türkiye’nin pozitif imajının yaratılmasında hayati bir aktör olarak ele aldığı düşünüldüğünde, sivil toplumun gelişmesine en somut etkinin Türkiye-AB ilişkilerinden geldiğini söyleyebiliriz. Sivil toplumun bu görevi, AB tarafından 6 Ekim 2004 tarihinde duyurulan ve yayımlanan *Türkiye İlerleme Raporu*’nda açıkça belirtilmiştir. Bu raporda, Türkiye’nin tam üyeliği ile ilgili olan 17 Aralık 2004 kararında da olduğu gibi, sivil toplumun özellikle Türkiye ve AB üye ülkeleri arasında var olan, Türkiye’nin kültürel kimliği ve demokrasi ve ekonomik refah noksanlığı hakkında olan “Türkiye şüpheli” söylemleri yok etmeye yönelik gerekli sosyal ve kültürel diyalog bağı yaratmadaki

rolü düşünülürken, sivil toplum Türkiye'nin Avrupa'ya entegrasyonu için gerekli ana toplumsal aktör olarak ele alınmıştır (Aydın ve Keyman, 2004).

Şubat 2001 ekonomik krizi, Kasım 2002 milletvekili seçimi ve Türkiye-AB ilişkilerindeki derinleşme Türkiye'nin demokratik bir dönüşüme girmesindeki başlıca etkenler olmuşlardır. 1999 yılında yaşanan iki büyük depremde sivil toplum örgütlerinin devlete oranla çok daha etkin olmaları da, halkın gözünde sivil topluma olan inanç ve güvenin artmasında etken olmuştur.

4.1. Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Sivil Toplum

Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan derinleşme ve belirginleşme sivil toplumun gelişiminin son yıllarda giderek artmasında önemli bir rol oynamaktadır. 2000'den bugüne Türkiye-AB ilişkileri, önce "aday statüsü", sonra Kopenhag siyasi kriterlerinde başarılı olmaya bağlı olarak gecikmeksizin tam üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005'te başlaması ve kararlarının içerdiği gelecek düşünülürken muğlaklık içermesine ve taşıdığı gerilime rağmen, önemli bir derinleşme ve belirginleşme sürecine girdi. AB ile yaşanan bu derinleşme ve belirginleşme, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirmede gösterdiği siyasi çabayı sembolize eden demokratik reform paketleri temelinde yapılan yasal ve kurumsal değişikliklerle ortaya çıktı, diğer taraftan da "11 Eylül sonrası dünya" dediğimiz, dünya siyasetinin medeniyetler arası savaş altında yeniden örgütlendiği bir dönemde Türkiye'nin İslam ile modernite, sekülerlik ve demokrasiyi bir arada yaşatabilmesinden gelen önemi temelinde gerçekleşti (Keyman, 2006:37).

Aralık 1999'daki Avrupa Birliği zirvesinde alınan Helsinki kararı, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde verilen en anlamlı ve etkili kararlardan biridir. AB, bu karar ile Türkiye'nin adaylık statüsünü resmi olarak ilan etmiştir. Bu karar, hem sembolik anlamı, hem de doğuracağı hukuki ve siyasi sonuçlar nedeniyle oldukça önemlidir. Bu nedenle, Türkiye hakkında alınan bu adaylık kararı hem uluslararası aktörlerin, hem de iç siyasal aktörlerin büyük ölçüde dikkatini çekmiştir. Uluslararası aktörler, Türkiye'nin istikrarlı bir siyasal aktör olarak AB sürecinde ilerlediğini gözlemleyerek, Türkiye'ye yönelik ekonomik ve siyasal ilişkilerini yeniden biçimlendirmişlerdir. Demokratikleşme

ve sivilleşme açısından daha da önemli olanı, Türkiye’deki iç siyasal aktörlerdeki değişimdir. Türkiye’nin önemli iç siyasal dinamiklerinden olan siyasal partiler ve sivil toplum, bu karar dolayısıyla derinden etkilenmiştir (Arabacı, 2008:sayı 4:16-25).

AB, katılım öncesi programlar yoluyla aday ülkelerdeki sivil toplumun gelişimine yönelik önemli miktarda fonlar ayırmaktadır. Adaylık kararının resmen açıklanması ile birlikte, bu fonlar, aday ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Türkiye’nin adaylık statüsünün 1999 yılı sonunda resmen ilan edilmesi ile birlikte, bu fonların Türkiye’deki STK’lar tarafından kullanılması mümkün olmuştur. Ancak, fonların kullanımını için bir proje hazırlamak ve bu projenin başvurusuna karşılık kabul almak gerekmektedir (Arabacı, 2008: 16-25).

Helsinki’de alınan bu adaylık kararı, sivil toplumda biriken bu potansiyel enerjinin bir patlama şeklinde ortaya çıkmasına yol açmıştır. İş dünyasının büyük örgütleri başta olmak üzere, beklenti içinde olan birçok sivil toplum örgütü –farklı nedenlerle de olsa- AB adaylığının tescil edilmiş olmasını büyük bir coşkuyla karşılamışlardır (Arabacı, 2008: 16-25).

Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan bu gelişmeler, sivil toplum üzerinde de önemli gelişme ve katkılarda bulundu. Sivil toplumun bugün “Türkiye’nin iyi, demokratik ve adaletli yönetimi” için önemli bir aktör olarak kabul edilmesinde etkili bir rol oynadı. Türkiye-AB ilişkilerinin sivil toplumun son yıllarda gösterdiği gelişime katkısını Keyman üç boyutlu olarak inceler (Keyman, 2006:37).

1. Türkiye–AB ilişkilerinde yaşanan derinleşmenin nedeni olan Kopenhag Siyasi Kriterleri’nin hayata geçirilmesi Türkiye’nin demokratikleşme perspektifinde sivil toplumun ve unsurlarının öneminin artmasına neden olmuştur. İnsan hak ve özgürlüklerine verdiği önemle dikkat çeken bu kriterler demokratikleşme yolunda tüm aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sivil topluma verilen önemin artmasını sağlamıştır.

2. AB kapsamında demokratikleşme amaçlı yapılan reformlar toplumda yarattığı hak, sorumluluk ve özgürlük ekseninde vatandaşlık anlayışını değiştirmiştir. Devlet yönetimini hesap verebilirlik ve şeffaflık yönünden yapılanmaya zorlamasıyla sivil topluma yeni hareket alanları açmıştır.

3. AB ilerleme raporlarında da gösterildiği gibi Türkiye-AB ilişkilerinin şekillenmesinde sivil topluma önemli bir rol düşmektedir. Dolayısıyla Ab ile yakınlaşma hem sivil toplumu geliştirmiş hem de önemini artırmıştır (Keyman, 2006:37-39).

Helsinki kararı neticesinde Türkiye'nin AB'ye adaylık statüsüne geçmesi sonrasında sivil toplumda meydana gelen değişimler çeşitli başlık altında incelenecektir. İlkinde, sayısal değişimler başlığı altında, STK'ların sayısında meydana gelen değişme ve STK'ların bölgesel dağılımındaki önemli değişime dikkat çekilecektir. İkincisinde ise, sivil toplumun örgütlenme kabiliyeti ve yapısal değişimine niteliksel değişimler başlığı altında incelenecektir.

4.1.1. Avrupa Birliği'nde Sivil Toplum Kuruluşu Tanımı

AB'nin sivil topluma bakışını ve kendi üzerinde nereye koyduğunu bilmeden, AB'ye yaklaşmanın veya ona ait kriterlere sahip olmanın kendi sivil toplumumuzu ne yönde etkileyeceği hakkında yorum yapmak yanlış olur. Bu yüzden öncelikle AB'nin sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarına ne anlam yüklediğini irdelemek gerekir.

AB'deki STK'lar, ülkelerinin toplumsal ve ekonomik kalkınmasın da önemi yadsınamayacak bir rol üstlenerek toplum düzenine doğrudan katkıda bulunmaktadır. AB'de STK'lar kamu otoriteleri ve vatandaşlar arasında arabuluculuk yapmaları nedeniyle, kamu yararı hedef ve sorumluluğuyla hareket eden örgütsel yapıların tamamı olarak tanımlanmaktadır. Böylece üçüncü sektör aracılığıyla katılımcı demokrasinin oluşturulması ve sürdürülmesi hedeflenmektedir (Boztekin, 2004:132).

AB, ortak amaç çerçevesinde insanları bir araya getiren hükümet dışı toplulukları (çevre, insan hakları, hayır kurumları gibi), ekonomik ve toplumsal konularda rol oynayan tüketici kurumlarını, yerel girişimleri, dinsel toplulukları, gençlik kuruluşlarını

ve hatta aile birliklerine kadar insanların dâhil oldukları kuruluşları STK olarak kabul etmektedir. Avrupa Komisyonunun resmi bir istişare organı olan CONECCS, Avrupa'daki STK'ların veri tabanını oluştururken bu kapsama ticaret birlikleri, işveren kuruluşları/profesyonel federasyonlar, sendikalar, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), yerel idarelerin birlikleri, hizmet ve üretim birlikleri, politik ilgi grupları, dinsel ilgi grupları ve diğer grupları da almıştır. Politik ilgi grupları arasında ülkenin ve AB'nin yasaları çerçevesinde, siyasi görüşleri dile getiren gruplar, yerel idarelerin kurdukları birlikler ve dernekler yer almaktadır. Diğer gruplar ifadesi ise STK'ların sınırını genişletmeye olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda da sivil girişimler, platformlar ve komiteler yer almaktadır (Ünalp Çepel, 2006:8).

22 Eylül 1997 de Ekonomik ve Sosyal Komitenin yayınladığı resmi belgede STK'lar arasında, ekonomik ve sosyal aktörler, sosyal ortaklar olarak da adlandırılan işçi ve işveren birlikleri/sendikaları, meslek kuruluşları, çevre ve insan hakları örgütleri, sosyal ve ekonomik örgütler, hayırsever kuruluşlar, tüketici dernekleri, eğitimle ilgili STK'lar, halka yakın ve üyelere yönelik faaliyet gösteren gençlik örgütleri, aile dernekleri, dinsel örgütler ve yerel yaşama katılımı sağlayan cemaat anlayışına dayalı kuruluşlar yer almaktadır. Bu komite STK'ları tanımlarken toplum yararı doğrultusunda sorumluluk üstlenen, resmi makamlar ile yurttaşlar arasında aracı işlevi gören bütün örgütsel yapılanmalar olarak ifade etmektedir. Bu tanımın amacı, örgütlenmiş bir sivil toplumun temel unsuru konumundaki bütün toplumsal, ekonomik ve meslekî kuruluşları kapsamaktır (Ünalp Çepel, 2006:8-9).

AB'nin STK'lar içerisinde bu kadar farklı gruplara yer vermesinin amacı, STK'ların yapılarında ahenkleştirmeyi, toplumsal etki ve katkılarında büyümeyi, demokratik işlevlerinde gelişmeyi, kamusal ilişkilerinde paylaşmayı ve rasyonelleşme, kamu ile birlikte güç birliği oluşturma ve ortaklık kurma anlayış ve yaklaşımıdır (Boztekin, 2004:132). Haziran 2005'te Komisyon tarafından yayınlanan "AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu" adlı tebliğde ise sivil toplum diyaloğunda mümkün olan en kapsamlı tanımın kullanılacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda sivil toplum iş piyasası aktörleri, bir başka deyişle sosyal ortaklar (sendikalar ve işveren federasyonları); sosyal ve ekonomik oyuncularını temsil eden kuruluşlar (örneğin, tüketici

kuruluşları); STK'lar ve toplumsal kuruluşlar; bir başka deyişle, vatandaşların yerel hayata ve belediye kararlarına tabandan gelen kuruluşlar aracılığıyla katılmaları (örneğin, gençlik ve aile dernekleri); dini topluluklar ve medya yer almaktadır (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.)

4.1.2. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Sivil Toplum Diyalogu

Ekim 2004 tarihinde AB Komisyonu tarafından yayınlanan tavsiye metninde, Türkiye ile üye ülkeler arasında farklı alanlarda tartışmaların yapılabileceği bir diyalog ortamının oluşturulması önerilmiştir. AB Komisyonu tarafında oluşturulması istenen bu diyalog ortamında sivil toplumun en önemli rolü üstlenmesi gerekmektedir. 17 Aralık 2004 zirvesinde, AB'nin aday ülkelerle kapsamlı bir şekilde siyasal ve kültürel diyaloga girmesi ve aday ülkenin sivil toplumunun katılımını gerektiren bu diyalog ile karşılıklı anlayışın sağlanması hedeflenmiştir. Türkiye ile kurulması istenen bu sivil toplum diyalogunun amacı da, AB ile ülkemiz arasında, toplum ve devlet tarafından belirtilen kültür ve değerlere ilişkin algılamalar hakkında bir tartışma ortamının oluşturulmasıdır. Bunun yanında Türkiye'nin kalkınma yolundaki çabalarına yardımcı olmak amacıyla ikili ilişkileri artırma kararı verilmiştir. Bu sebeple kurulması istenen sivil toplum diyalogunun temel hedefi; aday ülkede sivil toplumun tüm kesimleri asında deneyim ve diyalogu arttırmak, ilgili aday ülkeye yönelik genişleme ile birlikte oluşabilecek zorlukların ve gelişecek fırsatların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak şekilde AB'yi bilgilendirmek ve AB'nin değerlerinin, politikalarının ve etkinliklerinin aday ülkeler tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdal ve Genç 2006: 559). Yani bu diyalog ile ulaşılmak istenen Türkiye ile AB vatandaşlarının birbirlerini daha iyi anlamasını ve AB'ye üyeliğin getireceği zorluk ve fırsatların daha net bir şekilde görülmesini sağlamaktadır. Kurulacak bu sivil toplum diyalogu vasıtasıyla, Türkiye'nin AB içerisinde daha bilinir bir konuma getirilmesi hedeflenmektedir (Vögele 2007: 8).

Türkiye'de yeni gelişmekte olan sivil toplum diyalogu ile Türkiye, AB ile sivil toplum diyalogunu sağlamak durumunda olmakla birlikte öncelikle kendi bünyesinde sivil toplum alanında diyalogunu sağlamalıdır (Çeper 2006: 549).

4.1.3. AB'ye Uyum Süreci ve Sivil Toplum Alanında Yapılan Düzenlemeler

AB'nin, devlet ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ile ilgili olarak koyduğu genel yasalar mevcut değildir. Tüzük, kuruluşla ilgili ayrıntılar v.s. her üye ülkede farklılık gösterebilir. Ancak hepsinde de kabul edilen ve aday ülkelere de beklenen temel bir standart vardır. Kopenhag Siyasi Kriterleri ile anlatılmak istenen de budur. Önemli olan sivil toplum kuruluşlarının nasıl çalışacağına dair anlayışın, uygulamada farklar olmakla birlikte, ortak değerleri ifade ediyor olmasıdır (Nial, 2004:41). AB'ye üye ülkelerde sivil toplum kuruluşları-devlet ilişkisi açısından önemli hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bir sivil toplum kuruluşu kurmak kolay ve ucuz olmalıdır, kuruluşun çalışmaya başlaması karmaşık süreçler gerektirmemelidir. STK'ların "Non-Governmental" olmasının dolayısıyla tehlikeli oldukları sonucunu doğurmadığından hareketle STK'ların, kuruluşunun izne bağlı olmaktan çıkarılması gerekmektedir.
- AB ülkelerinde sivil toplum kuruluşları vergiden muafır.
- AB üyesi ülkelerde, sivil toplum kuruluşlarının kapatılması çok nadir karşılaşılan bir durumdur. Bu kapatmalarda, kuruluşun kar amacı gütmeye başlaması, üyelerinin sivil toplum kuruluşunu kullanarak şahsi çıkar sağlamaya başlaması veya normal şartlarda bireysel düzeyde yapıldığında suç sayılan eylemlerin STK'ları tarafından yapılması halinde söz konusu olabilmektedir.
- AB, STK'ların dış kaynaklı destek almasını toplum için bir tehdit unsuru olarak görmemektedir (Nial, 2001:41-42).

AB uyum süreci Türkiye'deki STK'ları yakından ilgilendiren ve özellikle dernekler tabii olduğu kanununda da değişiklikler yapılmasına ve bu kanunun da birey merkezli Avrupa modeli katılımcı demokrasinin şekil şartlarına uygun hale getirilmesine sebep olmuştur. AB'ye uyum sürecinin dernekler hukukumuz üzerinde önemli yansımalarından ilki 2001 tarihli Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program'da derneklerde özgürlükçü bir düzenlemenin gerçekleştirileceğinin taahhüt edilmiş olmasıdır. İkinci olarak, 23 Haziran 2003 tarihinde uygulamaya konan düzenleme ile AB'ye karşı derneklerde özgürlükçü düzenleme iradesi teyit edilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, uzun yıllardır beklendiği gibi medeni kanunun

yenilenmesine, 22 Kasım 2001 tarihli ve 4721 sayılı yeni Medeni Kanun'un bu taahhütler doğrultusunda hazırlanmasına sebep olmuştur. Böylece, bu yeni kanun ile AB'ye üye ülkelerdeki düzenlemeler arasında uyum sağlanmıştır. Bu bakımdan, şu anda derneklere ilişkin düzenlememiz, Kara Avrupa'sındaki ulusal hukukların düzenlemelerinden çok farklı değildir (Örnek, 2004:13-14).

Ocak 2002 de yürürlüğe giren Medeni Kanunun dernekleri ve vakıfları düzenleyen hükümleri de anayasa değişikliklerine uygun biçimde özgürlükçü bir yaklaşımla ele alınmıştır. Dernek hakkının tanımı açıklığa kavuşturulmuş, dernek kurucusu veya üye olabilmek için 18 yaşın tamamlanmış olması şartı kaldırılmış; dernek üyeleri arasında ayrımcılık yapılması yasaklanmış, derneklerin uluslararası düzeyde ve yabancı derneklerin Türkiye'de faaliyette bulunmalarına, yabancıların Türkiye'de dernek kurmalarına veya kurulmuş derneklere üye olmalarına olanak sağlanmış; derneklerin şube açmalarının koşul ve yöntemleri yeniden düzenlenmiş; derneklerin tüzüklerinde belirtilen amaç ve faaliyet alanlarında çalışan diğer derneklerde federasyon çatısı altında güçlerini birleştirmelerine federasyonların ise birleşerek konfederasyon kurabilmelerine imkân sağlanmıştır (Erkoçak, 2004:44).

2003 yılında kabul edilen ulusal programımızda; insan hakları alanında devlet ile sivil toplum arasında güçlü diyalog platformu olan İnsan Hakları Danışma Kurulu faaliyete geçmiştir. Hükümet, sivil toplumun güçlenmesine ve demokratik yaşama katılımını desteklemeye devam edecektir. Bu çerçevede ilgili mevzuatın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin özellikle 11, 17 ve 18.maddelerinin lafına ve ruhuna uygunluk açısından gözden geçirilmesine devam edileceği belirtilmektedir. Ayrıca dernekler ve vakıflara ilişkin mevzuatın gözden geçirileceği, çeşitli kanunlarda yer alan hükümlerin az sayıda kanunla toparlanarak yeknesaklık sağlanacağı ve dernekler ve vakıflara ilişkin yasal ve idari değişikliklerin etkili bir şekilde uygulanacağı vaatleri yer almaktadır (2003 Yılı Türkiye Ulusal Programı, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=196&l=1>).

AB'ye uyum sürecinde çıkarılan 2003 Ocak tarihli 4778 sayılı kanunla, Dernekler Kanununun besinci maddesi değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle, hürriyeti bağlayıcı

cezanın yerini para cezası almakta ve bu sayede derneklere ilişkin özgürlükler genişletilmektedir. Madde şu şekildedir:

Anayasada belirtilen cumhuriyetin temel nitelikleri ile 174. maddesinde belirtilen inkılap kanunlarının korunması hükümlerine, milli güvenliğe ve kamu düzenine genel sağlık ve genel ahlaka aykırı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısını bozmak, Atatürk'ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını veya anılarını kötülemek veya küçük düşürmek ya da başkalarının hürriyetlerini kısıtlamak amacıyla dernek kurulamaz(Tahranlı, 2004:29).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 14. maddesindeki “ayrımcılık yasağı” ve Ek 1 numaralı protokolünde yer alan “mülkiyetin korunması” hükümlerine uyum sağlanabilmesi için derneklerin yanı sıra, cemaat ve vakıflarının taşınmaz mallarının tescilli ve taşınmaz mal edinmemeleri sorunu Ağustos 2002 ve Ocak 2003 tarihlerinde çıkarılan uyum yasalarıyla büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

AB'ye uyum sürecinde Kopenhag kriterleri ve demokratikleşme açısından Türkiye'de çıkarılan uyum paketlerini ve amaçlarını kısaca şu şekilde sayabiliriz;

6 Şubat 2002 tarihinde çıkarılan Birinci Uyum Paketi, 19 Şubat 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu uyum paketinde, derneklere ilişkin yasal düzenlemelere değinilmemiş, özel hayatın gizliliği, haberleşme ve konut dokunulmazlığı ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir (Karakurt, 2011:42).

26 Mart 2002 tarihinde kabul edilen ve 9 Nisan 2002 tarihinde yürürlüğe giren ikinci Uyum Paketi'nde derneklerle ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelere göre:

- Dernekler Yasası ile Toplantı ve Yürüyüş Kanunu'nda yer alan sınırlamalar azaltılmıştır.
- “İhtilas” suçu nedeniyle mahkûm olan bireylerin dernek kurucusu olamama hali Dernekler Kanunu'nun 4. maddesinde yapılan değişiklikle ortadan kaldırılmıştır.
- Gene aynı kanunun 2/c bendinde yapılan değişiklikle “*halkı; sınıf, ırk, dil, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek, kin ve düşmanlığa tahrik etme Suçları*”ndan dolayı mahkûm olanların dernek kurucusu olamayacağına ilişkin değişiklik yapılmış olup, bu

kişilerin hükmün kesinleştiği tarihten itibaren beş yıl süre ile dernek kuramayacakları şeklinde düzenleme yapılmıştır.

- Dernekler Kanunu'nun 34. Maddesi'nde yapılan değişiklikle derneklerin federasyon oluşturabilmeleri için "*kamu yararına çalışan*" dernek olmalarına yönelik husus metinden çıkarılmıştır.

- Dernekler Kanunu'nun 38. Maddesi'nde yapılan değişiklikle "Öğrenci dernekleri bu amaçlar dışında faaliyette bulunamazlar" cümlesi metinden çıkarılmıştır. Bu düzenlemeler derneklerle ilgili özgürlüklerde artış sağlanmıştır. Dernekler Kanunu'nun 43. maddesinde yabancı dernek ve kuruluşlarla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili bakanlıkların görüşüne başvurularak İçişleri Bakanlığı tarafından verilecek izin hususu ilgili maddeden çıkarılmıştır. Bu husus yerine "*en az 7 gün önceden merkezlerinin bulunduğu ve faaliyetin düzenleneceği illerin valiliklerine bildirimde bulunma zorunluluğu*" şeklinde bir ibare getirilmiştir. Böylece izin yerine bildirim sistemine geçiş sağlanarak derneklere daha geniş haklar tanınmıştır (Karakurt, 2011:42).

Avrupa Birliği'nin özellikle takip ettiği bir konu olan; "kurulması yasak olan dernekler" başlığı altında, "ülkede azınlık yaratmak amaçlı, ırk, din, dil, mezhep, kültür farklılığına dayalı azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek" ibaresi ile "Türk diline ve kültürüne, ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek ve yaymak suretiyle" ibaresi metinden çıkartılarak daha da yumuşatılmış, metin yeniden yazılmıştır. Bunların sebebi, Avrupa Birliği'nin halen bizi mezhebe dayalı bir dernek var mı diye tenkit edişinden geliyor. Ayrıca yüksek öğretim kurumuna bağlı öğrencilerin kurabilecekleri derneklerin amaçlarına sanat, kültür, bilim konuları eklendi (Kocalar, 2006:100).

Bir başka önemli değişiklik olarak 6.madde başlığında "...dilleri" ibaresi çıkartılarak, bu madde başlığı "bazı ad ve işaretleri kullanma yasağı" şeklinde düzenlenmiştir. Yine derneklerin Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kurumları ile yazışmalarında Türkçe kullanılması hükmü getirilmiştir (Uzun, 2004:71).

3 Ağustos 2002'de kabul edilen ve 9 Ağustos 2002 tarihinde yürürlüğe giren Üçüncü Uyum Paketi aşağıdaki değişiklikleri kapsamaktadır:

- Dernekler Kanunu'nun 11 ve 12. maddelerinde yapılan değişikliklerle, yurtdışında kurulan derneklerin Türkiye'de daha rahat faaliyet gösterebileceği düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenleme gerçekleştirilirken Türkiye'de kurulan derneklerinde yurtdışında etkinliklerini kolaylaştırıcı gelişmelere gidilmiştir.
- Dernekler Kanunu'nun 15. maddesinde yapılan değişiklik ile dernek kütüğü ve kayıt işlerinin, içişleri Bakanlığı'nın elinde toplanması amaçlanmış ve bu yönde düzenlemelere gidilmiştir.
- Dernekler Kanunu'nun 39. maddesi kaldırılmış ve kamu hizmeti görevlilerinin dernek kurmalarının önündeki sorunlar sona ermiştir.
- Dernekler Kanunu'nun 56. maddesi yürürlükten kaldırılarak örgencilerin derneklerle ilişkilerine yönelik getirilen kısıtlamalar kaldırılmıştır.
- Dernekler Kanunu'nun 40. maddesinde yapılan değişiklikle doğal afetler ile karşılaşıldığında gerekli hazırlık çalışmalarının STK'lar tarafından yapılabilmesi uygun görülmüştür.
- Daha önce derneklerle ilgili çalışmalarını yürütme işlemini Emniyet Genel Müdürlüğü'nde yapıyordu. Ancak 46. ve 73. maddelerdeki değişikliklerle bu görev Emniyet Genel Müdürlüğü'nden alınmış, içişleri Bakanlığı bünyesindeki Dernekler Daire Başkanlığı'na bırakılmıştır (Karakurt, 2011:44).

Dernekler Kanunu'nda yapılan bu düzenlemeler ile derneklerin faaliyet alanları genişletilmiş olmakla birlikte derneklerin ilişkilerinin geliştirilmesi, işlemlerinin kolaylaştırılması sağlanmıştır (Karakurt, 2011:44).

Dördüncü Uyum Paketinde kurulması yasak olan derneklere ilişkin düzenlemelere gidilerek dernek kurma özgürlüğü genişletilmiştir. Bunun yanı sıra derneklerin yurtdışı ilişkilerinde ve resmi olmayan yazışmalarında yabancı dilleri kullanabilmelerine olanak tanınmıştır. Derneklere üye olma haklarına ilişkin getirilen düzenleme ile tüzel kişilerin de derneklere üye olabileceği hükmü getirilmiştir. Ayrıca derneklere yurtdışında şube açma hakkı tanınmıştır (Karakurt, 2011:44).

Besinci Uyum Paketi ile Dernekler Kanunu'nun 82. maddesinde yapılan değişikliklerle *“yabancı dernek ve kuruluşlarla ilişkilerde izin alınmaması”*, *“derneklerin*

denetlenmesiyle ilgili zorunluluklara uymama”, derneklere intikal eden taşınmazlara ilişkin bildirim yapılmaması” maddelerine aykırı davranılması durumunda hapis cezası hükmü ağır para cezasına çevrilmiştir (Karakurt, 2011:44).

19 Haziran 2003’te kabul edilen ve 19 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe giren Altıncı Uyum Paketi vakıflara yönelik düzenlemeler içerirken derneklerle ilgili düzenlemelere gidilmemiştir (Karakurt, 2011:44).

7 Mayıs 2003 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak Yedinci uyum paketi yürürlüğe girmiştir. Yapılan değişikliklerle Dernekler Kanunu’nun 1. Maddesinde yapılan değişikliklerle “*en az yedi gerçek kişinin*” bir araya gelerek dernek oluşturma ibaresi yerine “*gerçek ya da tüzel en az yedi kişinin*” dernek kurabileceği şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıca Dernekler Kanunu’nda yapılan bir başka değişiklik ile dernek kurma hakkı ile ilgili yeni bir düzenleme yoluna gidilmiş olup, “*medeni hakları kullanma ehliyetine sahip*” ibaresi yerine “*fil ehliyetine sahip*” şeklinde değiştirilmiştir. Kurulması yasak olan dernekleri kuranlar ve yönetenler hakkında mahkemece kapatılmasına karar verilen derneklerin kapatma kararının kesinleştiği tarihten itibaren dernek kuramama yasağı, 5 seneden 1 seneye düşürülmüştür. Derneklere şube açma konusunda getirilen sınırlamalar kaldırılmakta ve yüksek öğretim öğrencilerine sanat, kültür, bilimsel amaçlı dernek kurma imkânı sağlanmıştır (<<http://www.abgs.gov.tr/index> (erişim: 09 03 2014)).

14 Temmuz 2004 tarihinde kabul edilen ve 21 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren 8. Uyum Paketi kapsamında 2908 sayılı Dernekler Kanunu yerine 5253 sayılı Dernekler Kanunu 4 Kasım 2004 tarihinde kabul edilmiş ve 23 Kasım 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir (<<http://www.abgs.gov.tr/index> (erişim: 09 03 2014)).

Yeni Dernekler Kanunu ile dernek kurma hakkı genişletilmiş, dernek kuruculuğu, üyeliği, kısıtlamalar, çocuklarla ilgili sınırlamalar vb gibi konularda STK’ların lehine olacak gelişmeler sağlanmıştır. Derneklerin denetiminde kolluk kuvvetlerinin yetkileri kısıtlanmış ve mülki idare amirinin yetkileri daha açık düzenlenmiştir. Derneklerin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için uluslararası faaliyette ve işbirliğinde bulunulması

gerekmektedir. Derneklerin izinle kurabilecekleri tesislere sınırlandırmalar getirilmiş, bunların açılması, işletilmesi ve kapatılmasına iliksin düzenlemeler yönetmelikle düzenlenmiştir. Derneklerin vakıf, sendika vb. gibi STK'lar ile ortak bir amacı yerine getirmeye yönelik platformlar oluşturulmasına izin verilmiştir. Dernekler eğer 100 kişiden fazla üyeye sahip ise ücretli kişiler çalıştırabilir veya yönetim ve denetim kurulu üyelerine huzur hakkı vb. isimler altında bir karşılık ödenebileceği belirtilmiştir (Karakurt, 2011:25).

Türkiye'nin AB siyasi kriterlerine uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği Uyum Yasaları kapsamında yapılan değişikliklerin STK'lara yönelik düzenlemelerin önemli bir boyutunu kapsadığı görülmektedir. AB'ye uyum sürecinde yapılan değişikliklerle örgütlenme özgürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin öngördüğü üzere, yalnızca demokratik bir toplumda gerekli kanuni sınırlamalara(bunlar, ulusal güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeni, genel sağlık ve ahlak, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır) tabi olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu değişikliklerinin ve bunlara göre değişen idari düzenlemelerin toplumsal hayatımızda ve sivil toplumun işleyişinde köklü değişiklikler yaratması beklenmektedir (Erkoçak, 2004:45).

4.1.4. AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporları'nda Sivil Toplum

Avrupa Birliği her yıl yayınladığı İlerleme Raporları ile aday ülkelerde yapılan Kopenhag kriterlerine uyma amaçlı düzenlemeleri ve yapılan bu düzenlemelerin uygulamaya geçiş şeklini değerlendirmektedir. AB Komisyonu tarafından yayınlanan bu değerlendirme raporları Türkiye'nin sivil toplum ve demokratikleşme alanında hangi düzenlemeleri yaptığını ve çıkarılan bu düzenlemelerin uygulamada nasıl gerçekleştirdiğini de göstermektedir. Türkiye'de sivil toplumun ne derece değiştiğini ve hangi haklara kavuştuğunu AB Komisyonu tarafından yayınlanan bu düzenlemeleri inceleyerek değerlendirebiliriz.

2003 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

AB' ye uyum sürecinde çıkarılan yasalar neticesinde Türkiye'de sivil toplumsal gelişmenin de önü açılmaktadır. Dernekler ve vakıflar kanunları, Medeni Kanun'daki ilgili maddeler, ayrıca toplantı ve gösteri yürüyüşlerine yönelik düzenlemeler giderek

AB'nin istediği çağdaş demokrasi standartlarına yaklaşmaktadır. AB Komisyonu'nun 2003 Türkiye İlerleme Raporuna göre şu noktalarda önemli eksiklikler olduğu dile getiriliyordu. Bunlar;

- Derneklerin ağır işlemlere tabi olduğu, büroların kapatıldığı, etkinliklerin durdurulduğu durumlar yaşanmaktadır.
- Dernek kurma girişimlerine yönelik ayrımcılık yaratan uygulamalar ve derneklerin uluslararası muhatapları ile ilişkilerindeki bazı kısıtlamalar sürmektedir.
- Bazı gösterilerde güvenlik güçleri aşırı şiddet kullanmaktadır.
- Cemaat vakıfları ve sendikal örgütlenme açısından bazı önemli kısıtlamalar sürmektedir (Kocalar, 2006:97-98).

2003 yılı ilerleme raporunda yapılan tespitler, AB'ye uyum sürecinde yapılan reformların Türk demokrasisinin çoklu ve katılımcı bir şekilde gelişmesi bakımında faydalı olmakla beraber yeterli olmadıklarını göstermektedir. Raporunda, yapılan değişikliklerin derneklerin karşılaştığı temel sorunların çözümüne ilişkin acık bir çerçeve çizemediği ifade edilirken, herhangi bir bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına dayanarak dernek kurulmasına dair hala önemli kısıtlamaların bulunduğu dikkat çekilmektedir (Selamoğlu, 2008:71).

2004 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

Türkiye'nin 2004 yılı ilerleme raporunda, dernekler ve vakıflar kanunu ile ilgili yapılan değişiklikler ile bu konuda ilerleme kaydedildiğini göstermiştir. Bunun yanı sıra ilerleme raporunda, devlet görevlilerinin yeni stratejiler geliştirmeleri, bu yapılan yeniliklerin uyumlaştırılması için de STK'ların devletle işbirliği içerisinde olması tavsiye edilmektedir (Kutlu ve Usta 2005: 205).

Komisyon 2004 yılı ilerleme raporunda şunları kaydetmiştir: "Türkiye, birçok alanda yeni reform paketleri, anayasal değişiklikler ve yeni ceza kanununun kabul edilmesi suretiyle, özellikle 2003 yılı İlerleme Raporunda ve Katılım Ortaklığı Belgesinde öncelik olarak belirtilen alanlarda mevzuat açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Siyasi reformların uygulanmasında önemli ilerleme kaydedilmesine rağmen bu reformların daha fazla konsolide edilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu

husus kadın hakları, sendikal haklar, azınlık hakları ve gayrimüslim toplulukların karşılaştığı dahil olmak üzere temel özgürlüklere, saygı gösterilmesi ve insan haklarının korunması ile ilgili hükümlerin güçlendirilmesi ve tam olarak uygulanmasını kapsamaktadır.

2005 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

9 Kasım 2005 tarihinde AB Komisyonu tarafından yayınlanan 2005 İlerleme Raporu'nda ilgili dönem içerisinde Türkiye'de gerçekleşen siyasi ve ekonomik gelişmelere yer verilmiş ve Türkiye'nin AB üyeliğinin gereklerini yerine getirebilme kapasitesi çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Raporun siyasi bölümünde genel olarak Kopenhag Kriterlerinin yerine getirilmesi yönüne önemli gelişmeler yaşandığı görülmekte ve düzenlenen yasal değişikliklerin yürürlüğe girmesi ile birlikte reform aşamasının devam ettiğine değinilmekle birlikte, yapılan bu reform çalışmalarının 2005 yılında daha önceki yıllara oranla yavaşladığı belirtilmiştir (<http://www.abhaber.com/belgeler/0520ABKomisyonu2005ilerlemeraporu.pdf> (erişim: 09.03.2014)).

Hukuki alanda Dernekler Yasası da dâhil olmak üzere çeşitli yasalarda değişiklik yapılması önemli bir gelişme olarak görülürken AB ile ilgili olarak yapılan bazı yasa değişikliklerinde AB Uyum Komitesi'nin görüşüne yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülmektedir.

Kamu yönetimi alanında STK üyelerinin de yer aldığı İl Danışma Meclislerinin oluşturulması olumlu bir gelişmedir. Bunun yanı sıra yolsuzlukla mücadelede devlet-kamu yönetimi-sivil toplum arasındaki diyalog güçlendirilmeli ve yolsuzluğun ağır bir suç olduğu yönünde kamu bilincinin geliştirilmesi sağlanmalıdır (<http://www.abhaber.com/belgeler/0520ABKomisyonu2005ilerlemeraporu.pdf> (erişim: 09.03.2014)).

İlerleme raporunda sivil toplum açısından belirtilen bir eksiklik de Tutukevleri İzleme Kurulları'nda STK temsilcilerinin bulunmaması ve bu kurullar tarafından tutulan raporların gizlilik içerisinde muhafaza edilmesidir.

Dernekler alanında yaşanan gelişmelere bakıldığında ilerleme raporunda, devletin derneklere etkinliklerine müdahale etmesini engelleyecek Yeni Denekler Kanununun yürürlüğe girmesi ve Yeni Denekler Kanunu kapsamında ırk, din, bölge ve azınlık grupları temelinde derneklerin kurulabilmesi önemli gelişmeler olarak görülmektedir. Ancak Yeni Dernekler Kanunu'nun uygulanmasına yönelik bir yönetmelik adı ve/veya amaçları Anayasa'ya aykırı derneklerin kaydının önünde önemli engel teşkil etmesi ve Yeni Dernekler Kanunu'nun uygulanmasında farklılıkların belirmesi önemli eksiklikler olarak görülmektedir.

(<http://www.abhaber.com/belgeler/0520ABKomisyonu2005ilerlemeraporu.pdf>(erişim: 09.03.2014)).

Sendikalara yönelik olarak ilerleme raporunda belirtilen olumlu gelişmelere bakıldığında ise, hükümet ve kamu sendikaları konfederasyonu arasındaki toplu sözleşme görüşmelerinin anlaşma ile sonuçlanması, sendika üyelik ücretlerin devletin yardım göstermesi ve Yeni Ceza Yasası'nın sendika üyeliğine ve sendika etkinliğine katılmak için zor kullanmaya, tehdit etmeye veya yasa dışı yollarla sendika faaliyetlerini engellemeye hapis cezası getirmesi önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, sendikaların örgütlenme ve grev de dahil olmak üzere toplu sözleşme haklarının kısıtlandığı ve bazı sağlanan olumlu gelişmelere rağmen Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarına göre geride kalmaktadır. 2004 yılında yenilenen Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası ve İlgili Başbakanlık genelgesinin kamu memurlarının sendikalaşma hakkı hususunda yetersiz kalması eksiklik olarak ilerleme raporunda belirtilmiştir (<http://www.abhaber.com/belgeler/0520ABKomisyonu2005ilerlemeraporu.pdf> (09.03.2014)).

AB komisyonu 2005 Yılı İlerleme Raporu genel olarak değerlendirildiğinde de Türkiye'de sivil toplum alanında önemli adımlar atıldığı belirtilmekle birlikte yapılan düzenlemelerin devam etmesi gerektiği ve yapılan bu değişimlerin uygulamaya da yansımaları gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir. 2005 Yılı İlerleme Raporu, Yeni Dernekler Kanunu'yla getirilen gelişmeleri pozitif görmekle birlikte, yapılan bazı düzenlemelerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sendikal alanın ise

hala belirli kısıtlamalar içerisinde olduğu ve uluslararası standartlara yaklaşması gerektiği 2005 İlerleme Raporunda belirtilen hususlardır.

2006 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

Avrupa Komisyonu 2006 yılında yayınlanan Türkiye İlerleme Raporu'nda merkeziyetçiliğin azaltılması yönündeki çabalarının devam etmesi gerektiğine üzerinde durulmuştur (2006 İlerleme Raporu: 7). Bu yönden bakıldığında, merkeziyetçiliğin Türkiye'de azaltılması sivil toplum alanının daha rahat oluşumunu sağlayacak ve oluşan bu alanda sivil toplum unsurlarının belirgin bir biçimde kendisini göstermesi sağlanacaktır.

Türkiye'deki dernek kurma özgürlüğüne ilişkin olarak hukuki çerçevenin uluslararası standartlara aynı seviyede olduğu ve özellikle derneklere yönelik yapılan hukuki düzenlemelerde 2004 yılında yürürlüğe konulan Dernekler Kanunu'nun olumlu etkiler yarattığı belirtilmiştir (2006 İlerleme Raporu: 14).

2006 yılı İlerleme Raporunda bir önceki yıl yayınlanan İlerleme Raporunda da belirtildiği gibi Yeni Dernekler Kanununun pozitif etkileri yansıtılmaktadır. Her iki ilerleme raporunda da derneklerin bir STK olarak olumlu yönde gelişme gösterdiği belirtilmektedir.

Bu gelişmelerin aksine, 2006 İlerleme Raporunda yurtdışında uluslararası organizasyonlarca finanse edilen projelere müracaat eden vakıfların devletten izin alma zorunluluğu devam ettiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra derneklerin kayıt edilmesi ile ilgili sorunlar sürmekte ve Diyarbakır Protestan ve Yehova Şahitlerinin dernek kurma istekleri mahkeme tarafından kabul edilmediğine değinilmiştir. Bu durum 2006 Yılı İlerleme Raporunda eksiklik olarak belirtilmiştir (2006 İlerleme Raporu: 14). Sendikal haklar konusunda bu raporda her hangi bir ilerleme kaydedilmediği belirtilmiştir. Örgütlenme, grev ve toplu sözleşme hakkına yönelik gelişmelerin olmadığı üzerinde durulmuştur (2006 İlerleme Raporu: 18).

Avrupa Komisyonu 2006 Türkiye İlerleme raporu, 1 Ekim 2005 ile 30 Eylül 2006 dönemini kapsamaktadır. Raporda dernek kurma özgürlüğüne ilişkin olarak, yasal çerçeve genel olarak uluslararası standartlarla uyum göstermektedir. Başta Kasım 2004 de kabul edilen dernekler kanunu olmak üzere derneklere ilişkin yasal reformların uygulamada olumlu etkisi olmuştur. Ancak, yurt dışından sağlanan mali kaynağın yetkililere bildirilmesi gerekliliği STK'lar için güçlükler ve zorlu prosedürlere neden olmaktadır. Ayrıca derneklerden farklı olarak vakıfların Türkiye dışındaki ve uluslararası örgütler tarafından mali kaynak sağlanan projelere başvuruda bulunmadan önce hala izin almaları gerekmektedir. Derneklerin tesciline ilişkin bazı zorluklar devam etmektedir.

2007 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

2007 yılı Türkiye İlerleme Raporu'nda vakıf ve derneklere ilişkin çeşitli değerlendirmeleri sunulmuştur. Rapor 1 Ekim 2006 ile Ekim 2007 tarihlerini kapsamakta ve alınan kararları, uygulanan ve kabul edilen yasaları değerlendirmektedir (2007 İlerleme Raporu: 3).

2007 yılı İlerleme Raporu genel olarak incelendiğinde derneklere yönelik belirtilen hususların daha az olduğu ve bu yöndeki gelişmelere daha olumlu bakıldığı gözlenmektedir. 2004 yılında çıkarılan derneklere ilişkin hukuki düzenlemelerin, derneklerin sayısında artışa sebep olduğu, dini amaçlı kurulan derneklere daha olumlu bakıldığı yönünde olumlu gelişmelere rastlandığı belirtilmektedir. Raporda sivil toplumun gelişmesi ve reformlarla başlatılan diyalogun devam ettiği görülmekte ve ayrıca STK'ların, siyasetin biçimlendirilmesi ve sosyal, iktisadi ve siyasal sebepler ortaya koyulmasında daha aktif rol aldığına değinilmektedir (2007 İlerleme Raporu: 14–15).

Bunun yanı sıra sivil toplum ve kamu kurumları arasındaki işbirliğinin arttığı belirtilmiştir. Gerek kadınların siyasete aktif katılımına yönelik STK'lar tarafından yürütülen çalışmalar gerekse çocukların eğitimine, okula kayıt olmalarına yönelik özel sektör ve STK işbirliğinin artması olumlu gelişmeler olarak görülmektedir (2007 İlerleme Raporu: 17–18).

Din özgürlüğüne yönelik değerlendirme de Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği'nin Yargıtay kararı ile tescil edilmesinin din özgürlüğü açısından önemli bir gelişme olduğu belirtilmiştir (2007 İlerleme Raporu: 15–16). Vakıflara ilişkin hükümlere bakıldığında ise, vakıflarla ilgili değerlendirilmelere diğer raporlara göre daha az yer verildiği görülmektedir. Din özgürlüğü değerlendirmesi altında sadece cemaat vakıflarına ve bu vakıfların sorunlarına kısaca değinilmiştir (Saygın, 2008:90).

Sendikalar ve işçi hakları açısından rapor incelendiğinde sınırlamaların sürdüğünü ve özellikle Türkiye'de örgütlenme, grev ve toplu sözleşme ile ilgili haklarına yönelik ILO standartlarının tam olarak uygulanmadığına değinilmektedir. AB standartları ve ILO Konvansiyonları ile uyumlu bir biçimde sendikal hakları koruyan yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir (2007 İlerleme Raporu: 19).

2007 yılında yayınlanan İlerleme Raporu genel olarak değerlendirildiğinde, daha önceki iki raporda da olduğu gibi derneklere yönelik olumlu düşünceler içerirken vakıflara ilişkin hükümlere az yer verildiği görülmektedir. Ayrıca işçi hakları ve sendikal hakların iyileştirilmesine yönelik yasal düzenlemelere gidilmesi ve bu hakların ILO ve AB standartlarına uygun hale getirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak 2007 yılı İlerleme Raporundan da anlaşılacağı gibi derneklere yönelik gelişmeler 2004 yılında çıkarılan yasal düzenlemelerle sağlandıysa da sendikalar ve işçi haklarına yönelik çalışmalar aynı paralel de işlememiştir. Bu yöndeki çalışmaların da hız kazanması gerekmektedir.

2010 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

Özellikle sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin artırılması için, Sivil Toplum İmkânları kapsamında *sivil toplumun* geliştirilmesine yönelik AB mali desteği sağlanmıştır. Ayrıca, Türk kamu yönetimine aktif vatandaşlığı destekleme konusunda iyi uygulamaları teşvik için teknik yardım sağlanmıştır.

Toplantı düzenleme özgürlüğü konusunda, bazı olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Nevruz (Kürtlerin Yeni Yılı) ve 1 Mayıs gösterileri, rapor döneminde çoğu yerde olaysız bir şekilde geçmiştir. 24 Şubat'ta "Sözde Ermeni Soykırımını Anma Günü"

adıyla bir dizi sembolik toplu etkinlik gerçekleştirilmiştir. Toplananlar için gerekli durumlarda polis güvenliği sağlanmıştır. Bununla birlikte, Kürt meselesiyle ilgili olarak ülkenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan bazı gösteriler şiddetle gölgelenmiştir.

Örgütlenme özgürlüğü konusunda, Türkiye'de önemli sayıda sivil toplum kuruluşu ve diğer örgüt mevcuttur.

Sivil toplum kuruluşlarının, AB'ye katılım süreci de dâhil, oynadıkları rol konusunda kamu kurumlarında ve kamuoyunda bilinç artırma faaliyetleri devam etmiştir. Hükümet (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği), AB'ye katılım süreci konusunda sivil toplum temsilcileriyle istişari toplantılar düzenlemiştir. Bununla birlikte, sivil toplum kuruluşları orantısız idari denetim ve para cezaları ile karşılaşmaya devam etmektedirler. Ayrıca, bağış toplama için gerekli bürokratik koşullar, kamu yararı statüsü kazanma ve küçük ve orta büyüklükteki dernekler için basitleştirilmiş kuralların eksikliği, dernekler için daha elverişli bir ortamın oluşmasını engellemektedir. Yabancı dernekler için daha kısıtlayıcı kurallar uygulanmaktadır.

İbadet özgürlüğüne genelde saygı gösterilmeye devam edilmektedir. Vakıflar Kanunu'nun uygulanmasına bazı gecikme ve prosedürel sorunlara rağmen devam edilmiştir. Aleviler ve gayrimüslim cemaatlerle olan diyalog devam etmekle birlikte henüz sonuç vermemiştir. Heybeliada Ruhban Okulu'na ilişkin beyanların gereği yerine getirilmemiştir. Azınlık dinlerine mensup olanlar, aşırılık yanlısı kişilerin tehdidine maruz kalmaya devam etmektedir. Din adamlarının eğitimi de dâhil, tüm gayrimüslim cemaatlerin ve Alevilerin gereksiz kısıtlamalar olmaksızın faaliyet göstermelerine yönelik AİHS ile uyumlu bir hukuki çerçeve henüz oluşturulmamıştır.

Sonuç olarak, örgütlenme özgürlüğüne ilişkin hukuki çerçeve büyük ölçüde AB standartlarıyla uyumludur. Bununla birlikte, dernekler, yasal koşulları yerine getirmede zorluklarla karşılaşmakta ve bazıları orantısız denetimlere maruz kalmaktadır. Siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yasal kuralların değiştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmiştir. LGBTT dernekleri hakkında açılan kapatma davaları örgütlenme özgürlüğünün tam olarak uygulanmasını sınırlamaktadır. Toplantı düzenleme özgürlüğü konusunda uygulamada ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte, ülkenin Güneydoğu

Anadolu Bölgesi'nde Kürt meselesiyle ilgili olarak yapılan bazı gösterilerde polis şiddeti devam etmiştir. Anayasa değişikliği, kişisel verilerin korunması, sendikal haklar ve kadın ve çocuk hakları alanlarında önemli değişiklikler getirmektedir. Ancak, başta ifade özgürlüğü ve din özgürlüğü olmak üzere, birçok alanda kayda değer ilave çabalara ihtiyaç vardır. Türkiye'nin azınlık haklarına yönelik yaklaşımı kısıtlayıcı olmaya devam etmektedir. Genel olarak sivil toplumla ve tüm paydaşlarla etkili bir diyalogun oluşturulmasına ve bu reformların Avrupa standartlarıyla uyumlu bir şekilde uygulanmasına gereken önem verilmelidir.

2012 yılı ilerleme Raporu'nda Sivil Toplum

Sivil toplum desteği, Ulusal Program ve sivil toplum imkânları çerçevesinde, sivil toplum kapasitesinin geliştirilmesine yönelik olarak daha önce programlanan AB mali yardımı ve Türkiye ile AB arasında sivil toplum diyalogu vasıtasıyla devam etmektedir. Buna paralel olarak, bu alanda ileride yapılacak yardımlara ilişkin bazı sonuçlara varmak amacıyla, Türkiye-AB Sivil Toplum Diyaloguna yönelik bir etki analizi yapılmıştır.

Anayasa Uzlaşma Komisyonu Türkiye çapında sivil toplum platformları tarafından düzenlenen halka açık etkinliklerde yer almışlardır. Görüşlerin yazılı olarak alınabilmesi amacıyla bir internet sitesi kurulmuş, bu siteye 25.000'in üzerinde katkı gelmiştir. Çok sayıdaki yerel ve ulusal düzeydeki sivil girişim, vatandaşlar arasında ve medyada canlı bir tartışma ortamının yaratılmasına imkân sağlamıştır. Ancak, Komisyon'un çalışmasını takiben sürecin nasıl işleyeceği belirsizdir. Yürürlükteki Anayasa'da (175. madde) sadece mevcut metinde *değişiklik* yapılması düzenlenmiştir. Şeffaflık konusunda bazı sınırlamalar bulunmaktadır; sivil toplum ve diğer kuruluşlar tarafından Komisyon'a sunulan görüşler internetten kaldırılmış veya hiç yayımlanmamıştır. Sivil toplum ile istişare kuraldan ziyade istisna olmaya devam etmektedir.

Toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin tablo karışıktır. Toplanma ve örgütlenme özgürlüğüne ilişkin anayasal hak zaman zaman oldukça dar yorumlanmıştır. Güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanımına ilişkin iddiaların soruşturulması ve uygun görüldüğünde kovuşturulması amacıyla, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun revize edilmesi gerekmektedir.

İşçi hakları ve sendikal haklar alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Kamu görevlilerinin sendikal haklarına ilişkin mevzuat değiştirilmiştir, ancak hâlâ AB ve ILO standartlarıyla uyumlu değildir. Sendikalar tarafından yapılan toplu eylemler birçok kısıtlamaya maruz kalmaktadır.

2008 tarihli Vakıflar Kanunu'nda değişiklik yapan mevzuatın kabul edilmesiyle ilerleme kaydedilmiştir. Mevzuatın uygulanmasına devam edilmektedir. Bununla birlikte, mevzuat, mazbut vakıfları (Vakıflar Genel Müdürlüğüne yönetilen vakıflar) veya Alevi vakıflarına ait el konulmuş taşınmazları kapsamamaktadır. Mor Gabriel Süryani Ortodoks Manastırı aleyhinde süren davalar endişe kaynağı olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin tüm gayrimüslim cemaatlerin ve diğerlerinin mülkiyet haklarına tam olarak saygı gösterilmesini sağlaması gerekmektedir.

Sivil toplum kuruluşları (STK'lar) para cezaları, kapanma davaları ve çalışmalarına ilişkin idari engellerle karşılaşmaya devam etmişlerdir.

İki yabancı sivil toplum kuruluşunun Türkiye'de yerleşme talebi reddedilmiştir.

Kadın haklarına saygı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin mevzuatın iyileştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. STK'ların, kanun metni üzerinde son anda yapılan bazı değişiklikleri eleştirmelerine rağmen, resmi makamların sivil toplumla yürüttükleri kapsayıcı istişarede bulunmasının yanı sıra acil durumlara ilişkin olarak uygulanan usuller genel olarak olumlu karşılanmıştır. Ancak, söz konusu yeni kanunu ve önceki mevzuatı siyasi, sosyal ve ekonomik gerçekliğe dönüştürecek kayda değer çabalara ihtiyaç duyulmaktadır.

GRECO tavsiyeleri tam anlamıyla uygulanmamaktadır. Ulusal Yolsuzlukla Mücadele Stratejisinin uygulanması, siyasi anlamda daha kararlı olmayı ve sivil toplumun daha kapsamlı katılımını gerektirmektedir. Yolsuzluk davalarıyla ilgili soruşturma, iddianame ve mahkûmiyet kararlarına ilişkin bir izleme mekanizması hâlâ oluşturulmamıştır.

2013 Yılı İlerleme Raporu'nda Sivil Toplum

Avrupa Birliği Komisyonu'nun 2013 yılı için açıkladığı Türkiye İlerleme Raporu, pozitif gelişmelerle gelişme kaydedilmeyen alanları dengeli bir yaklaşımla sıralıyor. Raporla, başta Kürt sorununa çözüm sürecindeki iradesi olmak üzere, hükümetin demokratikleşme yolundaki adımları pozitif bir değerlendirmeye tabi tutulurken, Gezi Parkı olaylarında kullanılan şiddet, ifade ve basın özgürlüğü alanlarındaki sorunlar eleştiriliyor. AB Komisyonu, İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin müzakere sürecine ilişkin tarama raporlarının AB üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar finalize edilmemesini de eleştirel bir tonda söz konusu etti.

Raporla, Türkiye'deki toplanma ve gösteri hakkı ile güvenlik güçlerinin müdahalesiyle ilgili yasalar ve bunların uygulanması konusunda Avrupa standartlarına çıkılması gerektiği anlatılıyor. Gezi Parkı süreciyle ilgili olarak, "Gösteriler bazı az sayıda saldırgan protestocuya rağmen genel olarak barış içinde bir havada gerçekleşmiştir.

Gezi sürecinin, "Türkiye'de sivil toplumun demokrasinin önemli ve yasal bir paydaşı olarak algılanmamakta olduğunu gösterdiğinin" altı çiziliyor. Bu bölümde, "Hükümet, Mayıs ve Haziran aylarındaki gösteriler sırasında uzlaşmadan uzak, vatandaşlar, sivil toplum ve iş dünyasını kutuplaştırıcı bir tutum içinde olmuştur" ifadesi de kullanılıyor.

İlerleme Raporu'nda, "Sivil idarenin ordu üzerindeki yetkilerinin arttığı, darbelerin soruşturulduğu" vurgulanıyor, ancak "sivil otoritenin jandarma kuvvetleri üzerindeki yetkilerinin sınırlı olduğu" kaydediliyor. 34 sivilin öldürüldüğu Uludere olayı için "Uludere olayı gizlilik kapsamında tutulmaktadır ve sonuçlandırılmamıştır. Olayla ilgili sorumlular tespit edilmemiş ve cezalandırılmamıştır. TBMM teftiş raporunda siyasi ya da operasyonel sorumlular tespit edilmemektedir" ifadesi kullanılıyor.

Türkiye'deki dernek mevzuatının eleştirildiği bölümde, "STK'lara yapılan bağışlarla ilgili vergi ve diğer kolaylıkların yeterli olmaması STK'ları daha çok kamu kaynaklı proje yardımlarına bağlı olmaya mecbur bırakmaktadır. Yasal çerçeve STK'ların işleyişini engellemektedir. Aşırı bürokrasi sivil toplum katılımını cesaretlendirmemektedir" deniyor.

"İnsan hakları savunucularına yönelik baskılar devam etmiştir" denilen raporda medyanın yapılan baskılara da değiniliyor ve "Hükümet görevlilerinin basın üzerindeki baskıları, oto-sansür, eleştiri yapan gazetecilerin görevlerine son verilmesi, internet sitelerinin yasaklanması gibi uygulamalar sürmüştür. Yargı ve medya denetim kuruluşunun yaklaşımları nedeniyle ifade özgürlüğü ve medya özgürlüğü pratikte baskılanmıştır" ifadesi kullanılıyor. Raporda, medya dışında işleri ve habercilikten öncelikli çıkarları bulunan medya patronlarının yarattığı basın özgürlüğü sorununa ve oto-sansüre de işaret ediliyor.

Kadınlar, çocuklar ve LGBT'ler gibi toplum içinde korumasız grupların haklarının güçlendirilmesi ve bu gruptaki kişilere yönelik şiddet, ayrımcılık gibi olumsuzlukların önlenmesi gereklidir" deniyor.

Hükümet-sivil toplum ve parlamento-sivil toplum ilişkileri sistemli ve düzenli bir danışma süreci içinde geliştirilmelidir. Bu süreç, yasama sürecinin ve idarenin yasa yapım dışındaki icraatının bir parçası olmalıdır.

İçişleri Bakanlığı derneklerin yardım toplayabilmesi ile ilgili yasa taslağı üzerine sivil toplumla bir danışma süreci başlatmıştır. Bu yasa STK'ların kaynak bulabilmesini kolaylaştırmalı ve dernek kurma özgürlüğünü Avrupa standartlarında güvence altına almalıdır.

2013 İlerleme Raporunda geçen sivil toplumla alakalı diğer değerlendirmeler şöyledir;

-Yasal çerçeve STK'ların işleyişini engellemektedir. Aşırı bürokrasi sivil toplum katılımını cesaretlendirmemektedir.

-STK'ların siyasete katılımı için mekanizmalar bulunmamaktadır.

-Dernek ve Vakıfların Kamu Kurumlarıyla İlişkilerine Dair Yasa uygulamaya konulmalıdır.

-Denetim ve cezalarla ilgili alanlarda daha fazla sorun çıkmaktadır.

-STK'lara yapılan bağışlarla ilgili vergi ve diğer kolaylıkların yeterli olmaması STK'ları daha çok kamu kaynaklı proje yardımlarına bağlı olmaya mecbur bırakmaktadır.

-STK'lara yönelik kamu yardımları saydam değildir. Kaynak aktarımı daha çok bakanlıklarla ortak projeler vasıtasıyla yapılmaktadır.

-Vergi muafiyeti ve kamu yararına çalışan kuruluş statüsü sınırlı sayıda STK'ya Bakanlar Kurulu kararıyla verilmektedir.

-STK'ların lobi yapabilme güçlerinin ve toplum içindeki saygınlıklarının geliştirilmesi gereklidir.

4.1.5. AB Adaylık Statüsü Sonrası Sivil Toplumdaki Değişim

Adaylık Statüsü sonrası sivil toplumdaki gelişmeleri izlemek için, iki ayrı tarihi, referans noktası olarak kabul edeceğiz. Birincisi, Adaylık Statüsünün verildiği 1999 yılının Aralık ayını yani Helsinki kararlarını. Verilerin güvenilirliği açısından, bu çalışmada 1999 yılı sonu itibariyle ortaya çıkan rakamlar dikkate alınacaktır. İkinci tarih ise, Türkiye'ye müzakere tarihinin verildiği 2004 yılının Aralık ayıdır. Veriler, yine aynı gerekçeyle, 2004 yılı sonu itibariyle ele alınmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'deki sivil toplumun sayısal büyüklüğünü üç zaman periyodu içinde ele almak mümkün olacaktır. Birinci periyot, Helsinki kararının alınmasına kadar geçen uzun periyottur. Bu kararın verildiği tarihte Türkiye'de mevcut STK'ların sayısı tespit edilmelidir. İkincisi, Helsinki kararı ile 2004'teki müzakerelere başlama kararı arasındaki dönemdir. Bu kısa dönemdeki büyük sayısal artışa dikkat çekmek amaçlanmıştır. Üçüncüsü ise, 2004 sonundaki müzakerelere başlama kararından, bu araştırmanın yapıldığı tarihe kadar geçen zaman dilimidir. Yine kısa bir zaman dilimindeki sayısal gelişmeye dikkat çekmek, anlamlı sonuçlar ortaya koyabilir.

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi'nden elde edilen resmi rakamlara göre, derneklerin sayılarındaki artış şu şekilde özetlenebilir: 1999 sonu itibariyle faal derneklerin sayısı 57286'dır. 2004 sonu itibariyle bu sayı 70115'e yükselmiştir. Aradaki 5 yıl içerisinde faal derneklerin sayısı 12829 adet artmıştır. Yaklaşık % 22'lik bir artış görülmektedir. 2004 yılının sonundan, 2012 yılına kadar, faal dernek sayısı 23725 artarak, 93840 sayısına ulaşmıştır. 2004 sonu ile 2012 arasında geçen yaklaşık 8 yıllık süre içinde, yaklaşık % 25'lik bir artış olmuştur (<http://www.dernekler.gov.tr/> 16.02.2013).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınan resmi verilere göre söz konusu dönemlerde vakıfların sayısında meydana gelen artış ise göreceli olarak oldukça düşük düzeyde

kalmıştır. Ancak, yine de bir artış eğilimi görülmektedir. 1999 sonunda 4471 yeni vakıf bulunurken, bu rakam 2004 yılı sonunda 4443'e, 2011 sonu itibariyle ise 4603 sayısına ulaşmıştır. Ancak, AB reformları sonucu yeni Vakıflar Kanunu'nun 2008 yılının Şubat ayı içinde çıkması vakıfları nicelik ve nitelik olarak geliştirme potansiyeli taşımaktadır. Bu araştırmada, derneklerin sayısındaki artışa daha fazla dikkat çekilecektir. Çünkü, Türkiye'deki STK'ların % 93,7'si derneklerden oluşmaktadır. Vakıfların oranı ise, % 3,7'dir (Arabacı, 2008. sayı 4:16-25). Dolayısıyla, derneklerin sayısı hakkındaki veriler, genel anlamda sivil toplumdaki gelişimi temsil edebilir.

Bu rakamlar, AB sürecinde alınan olumlu kararların, özellikle adaylık kararının, Türkiye'deki örgütlenme düzeyine ne kadar olumlu bir etki yaptığını göstermektedir. Elbette ki söz konusu zaman dilimlerinde, Türkiye'deki siyasal istikrar ortamının, ekonomik reformların ve ekonomideki iyileşmenin de bu gelişmelerde etkisi olmuştur. Ancak, bu araştırma AB sürecinde alınan kararın belirleyiciliğine dikkat çekmektedir. Çünkü, demokratikleşme, örgütlenme özgürlüğü gibi alanlarda yapılan reformların, siyasal istikrarın sağlanmasında ve ekonomideki olumlu gelişmelerdeki payı büyüktür. Söz konusu reformlar da büyük ölçüde AB'ye üyelik motivasyonu ile gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, AB süreci hayati önem taşımaktadır (Arabacı, 2008: 16-25).

Coğrafi Dağılımdaki Değişim

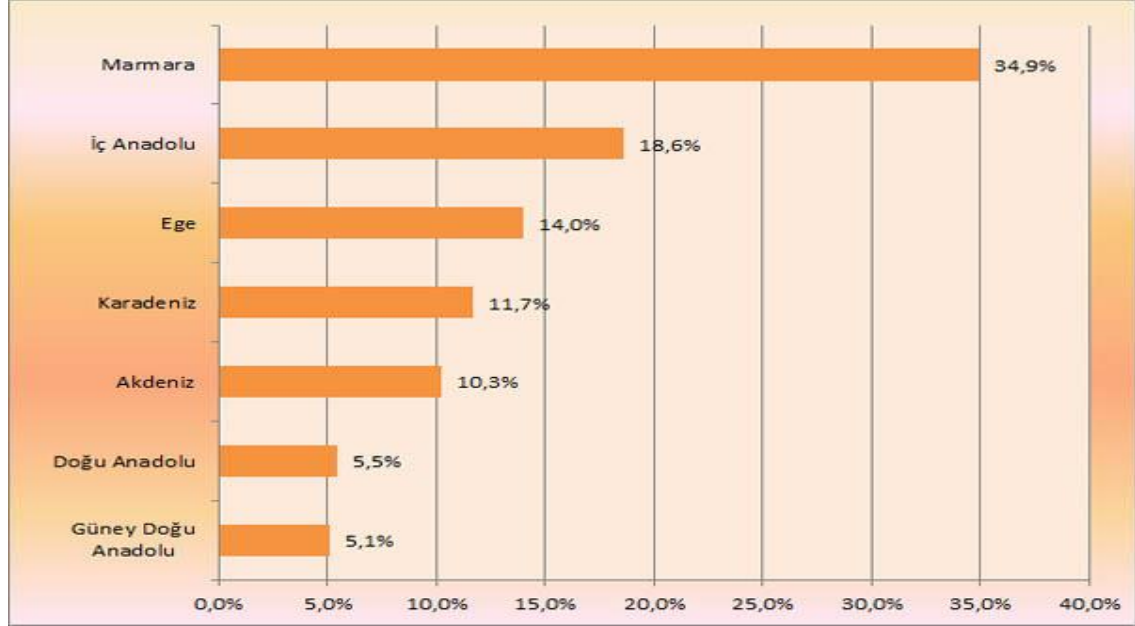
2000 öncesi Türkiye'de yaşanan toplumsal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak, STK'ların ezici bir çoğunluğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde kurulmuşlardır. Ancak, AB süreci, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerindeki ve illerindeki STK'ların sayısının artmasına yol açmıştır. AB ile olan ilişkilerin gelişmesi ve özellikle Kopenhag siyasi kriterlerine uyma yolunda yapılan reformlar, örgütlenme özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmaya başlamıştır. Yapılan reformlar öncesinde siyasi veya ekonomik nedenlerle büyük şehirlerin dışındaki illerde sivil örgütlenme oranları düşüktü. Yapılan reformlar neticesinde farklı bölgelerde sivil örgütlenmede artış başlamıştır. Ayrıca, Helsinki kararı, katılım öncesi mali yardımların serbest bırakılması açısından bir milattır. Bu karar ile birlikte AB'nin Türkiye'deki sivil

toplumun gelişimine yönelik hibe ve proje desteklerinin büyük ölçüde arttığı görülmüştür.

2004 yılında çıkan yeni Dernekler Kanunu, devletin birçok konudaki kontrolünü ve derneklerin ön izin alma zorunluluklarını ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, STK'ların yurtdışı ilişkiler geliştirme ve yurtdışından finansman elde etmeleri mümkün olmuştur. 2008 yılının Şubat ayında çıkan yeni Vakıflar Kanunu da AB'ye uyum sürecinde sivil toplumu güçlendirme potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla, Helsinki kararının meydana getirdiği olumlu atmosfer ve reform süreci, farklı ideolojik kökenlere sahip STK'ların örgütlenmesine ve görünür hale gelmesine imkân vermiştir. Özellikle insan hakları gibi Türkiye'de hassas karşılanan konularda STK'lar devlet, belediye gibi kaynaklardan fon almak istememişlerdir. İş dünyası örgütleri de bu tür örgütleri fonlayarak, kendilerini siyasi bir riske atmak istememişlerdir. Bu şartlar altında birçok örgüt faaliyetlerini sürdürmek için yabancı kaynaklara yönelmiştir. Fakat, AB fonlarının kullanımı söz konusu değilken, yurtdışındaki farklı kaynaklardan finansman sağlama imkânı kısıtlıydı. Dolayısıyla, Helsinki kararı sonrasında, AB'den finansman elde edilmesi, STK'ların örgütsel bağımsızlıklarına olumlu katkı yapmıştır. AB sürecinin pozitif katkısı, Türkiye'nin her köşesinde çok çeşitli fikirlerin ve görüşlerin çiçek açmasına zemin hazırlamıştır. Çok çeşitli fikirleri temsil eden STK'lar siyasal sistemden hak ve özgürlük taleplerini dile getirme imkânı bulmuşlardır (Arabacı, 2008:16-25).

Helsinki kararları sonrası AB fonlardaki artış ile birlikte, farklı coğrafi bölgelerde bulunan ve bu karar öncesinde finansman sıkıntısı nedeniyle örgütlenemeyen yurttaşların –bazıları itibariyle sadece proje elde etmek amacıyla dahi olsa- çok sayıda STK çevresinde örgütlendiği ve faal olmayan STK'ların ise faaliyete geçtiği gözlenmiştir. Tarihsel olarak ileri gelen STK'ların ezici bir çoğunluğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerde kurulmuşlardı. Tarih Vakfı'nın yayınladığı rehberde, 1996 yılı itibariyle, Türkiye'deki STK'ların (Rehber'de yer alan) % 75'i İstanbul, Ankara ve İzmir'de yerleşik bulunmaktaydı. Yine aynı kuruluşun 2006 Rehberi'nde söz konusu illerde yerleşik olan ve Rehber'e alınan STK'ların oranı % 50'ye gerilemiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin diğer illerindeki STK'ların oranı % 25 oranında artmıştır. Ayrıca, Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın 2008 verilerine göre Türkiye'deki bütün

derneklerin sadece % 36,55'i İstanbul, Ankara ve İzmir'de bulunmaktadır. Dernekler Dergisi'nde yayınlanan bir araştırmaya göre, Diyarbakır ilinde 2000 yılında 213 olan STK sayısı, 2007 yılı itibariyle 464'e yükselmiştir (Arabacı, 2008:16-25).

Şekil 1: Derneklerin Bölgelere Göre Dağılımı (%).**Kaynak:** (<http://www.dernekler.gov.tr/> (16.02.2013))

Dernekler Dairesi Başkanlığının aralık 2012 güncellemeleri ile Bölgeler açısından bakıldığında en çok derneğin Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte İç Anadolu Bölgesi'nde dernek sayısı Marmara Bölgesinin hemen hemen yarısı olduğu halde bölgenin nüfusu baz alındığında dernekleşmenin Marmara Bölgesi'ne yakın olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıdaki tabloda ülkemizdeki dernekleşmenin bölgeler arasındaki dağılımı yer almaktadır. Yukarıdaki verilerden de açıkça anlaşılacağı gibi, Türkiye'de büyük illerin dışında farklı bölgelerindeki örgütlenme eğilimi artmaktadır. Bu artışın nedenleri, AB süreci ile gelen reformlar, demokratikleşme çabaları, örgütlenme özgürlüğü önündeki engellerin kalkması ve Helsinki kararları sonrası AB projeleri yoluyla sivil toplum örgütlerinin finansal kaynak sağlayabilmesinin doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Kısaca, 2000 sonrasında yaşanan gelişmeler ve özellikle AB süreci, Türkiye'deki sivil toplum örgütlenmesinin coğrafi dağılımını önemli ölçüde etkilemiştir.

Niteliksel Değişimler

2000 sonrası Türkiye'de yaşanan ekonomik iyileşmeler, istikrarlı bir hükümetin bulunması ve AB adaylık süreci, Türkiye'deki STK'ların kapasite ve organizasyon

kabiliyetinin artması gibi niceliksel değişimlerin en önemli sebeplerinin başında gelir. Özellikle AB adaylık statüsünün kazanılmasıyla birlikte STK'ların geçirdiği değişimlerin iki temel kaynaktan söz edilebilir. ilki, AB adaylık statüsünün kazanılmasıyla yapılan reformların, STK'ların örgütsel karakterini, hukuki statüsünü, finansal kaynaklarını şekillendirmesidir. İkinci temel etken ise, Helsinki kararları sonrası AB projeleri yoluyla sivil toplum örgütlerinin finansal kaynaklarının miktarının artması ve çeşitlenmesidir. Bu gelişmeler, sivil toplum örgütlerinin örgütsel kapasite ve organizasyon kabiliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006:18).

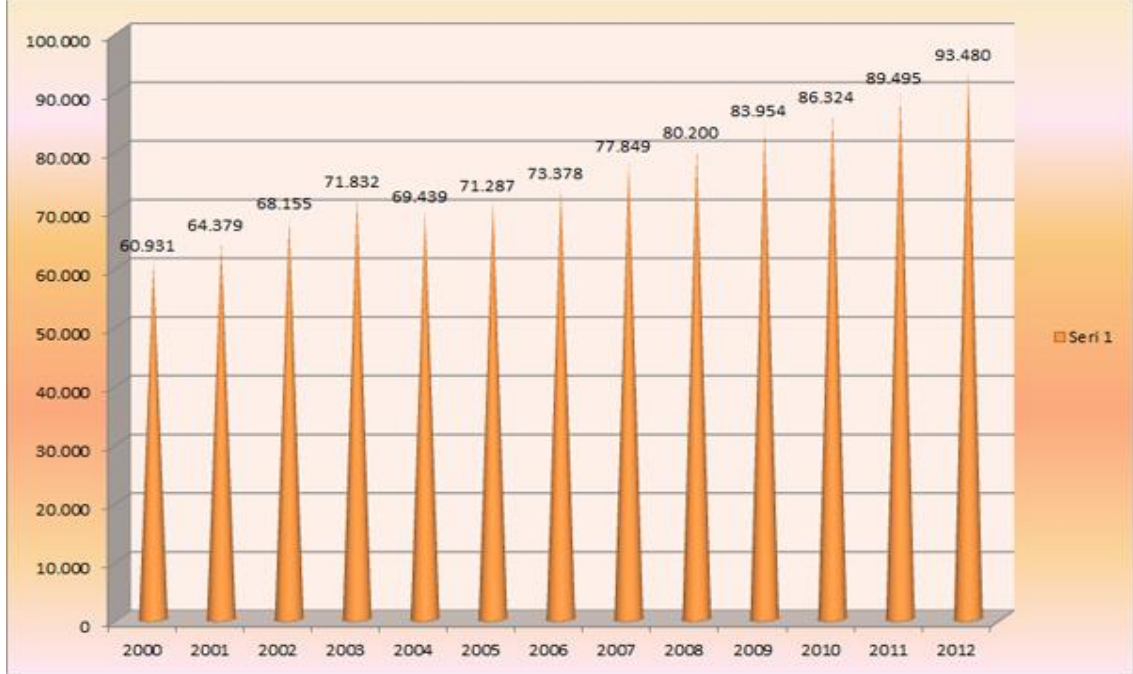
Örgütsel Kapasite

TÜSEV'in 2008 yılında yaptırdığı araştırmaya göre, STK'ların AB sürecini, temel hak ve özgürlükler, STK fonları ve STK'lar arası işbirliği gibi açılardan bir hayat iksiri olarak gördükleri ortaya konulmuştur. (TÜSEV-CIVICUS Raporu, 2008; 11). TÜSEV'in 2006 yılında yaptırdığı başka bir araştırmaya göre ise, AB üyelik sürecinin Türkiye'deki sivil toplum örgütleri üzerinde büyük ölçüde olumlu etkisi bulunmaktadır. TÜSEV'in anketine göre, AB süreci Türkiye'deki STK'ların hukuksal çerçevesi ve demokrasinin teşvik edilmesi konularında % 81,9; finansal kapasitelerinin geliştirilmesinde % 58,1; devlet-sivil toplum diyalogunda %54,3 ve sosyal hareketler için zemin oluşturmaları noktasında ise % 50 oranında kısmen ve yüksek düzeyde olumlu etkide bulunmuştur (Bikmen, Meydanoğlu, ve Diğerleri, 2006:18).

4.2. Sivil Toplumun Bugünü

Türkiye'de sivil toplumun gelişimi ve görüntüsünü netleştirebilmek adına bazı verilere yer vermek faydalı olacaktır. Dernekler Dairesi'nin 11.12.2012 tarihli verilerine göre; Türkiye'de 93480 tane faal dernek bulunmakta; 8.852.907 üyeye sahip derneklerin 1.606.739'u kadın 7.246.168'i erkeklerden oluşmakta ve Türkiye'de kurulan derneklerin yoğun olduğu beş alan sırasıyla; spor, dini hizmet, yardımlaşma, kalkınma ve mesleki dayanışma dernekleri olarak sıralanmakta ve bölgelere göre Marmara Bölgesi % 34.9, İç Anadolu Bölgesi % 18.6, Ege Bölgesi % 14, Karadeniz Bölgesi % 11.7, Akdeniz Bölgesi % 10.3 Doğu Anadolu Bölgesi % 5.5, Güneydoğu Anadolu

Bölgesi ise % 5.1 paylarla Türkiye’deki derneklerin bölgesel dağılımını göstermektedirler (<http://www.dernekler.gov.tr/> 16.02.2013).

Şekil 2: Yıllara Göre Faal Dernek Sayıları (Adet).

Kaynak:(<http://www.dernekler.gov.tr/>(16.02.2013))

Yukarıdaki tablo ve verilerden de anlaşılacağı gibi ülkemizde dernek sayılarında sürekli bir artış olduğu izlenmektedir. Yalnızca 2004 yılında yürürlüğe giren 5072 Sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarına İlişkin Kanun ile birlikte birçok dernek ve vakıf kendisini fesih etmiştir. Söz konusu Kanunda kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde kurulu dernek ve vakıfların bu kurum ve kuruluşlarda faaliyette bulunmaları yasaklanmıştır. Dolayısıyla varlık nedenleri ortadan kalkan dernek ve vakıflar kapandığından 2004 yılında bir azalma görülmektedir.

Yukarıdaki veriler ışığında derneklerin bölgesel dağılımda ve cinsiyet ölçüsünde, Türkiye’de bölgesel eşitsizlik durumu dikkat çekmektedir. Türkiye’de sanayileşmenin en yoğun olduğu Marmara Bölgesi’nin dernekleşmenin de en yoğun yaşandığı bölge olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla gelişmişlik derecesi ile sivil toplum arasındaki ilişki somutlanmış olmaktadır. Derneklerde erkek üye sayısının kadın üye sayısından fazla olması ülkemizdeki ataerkil yapının görüntüsü olarak değerlendirilebilir.

TÜSEV'in (Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı), Sivil Toplum Araştırma Endeksi Projesi (STEP) kapsamında hazırladığı 2009-2010 yılı Sivil Toplum Değerlendirme Raporuna göre; Türkiye'de sivil toplumun % 9'u devlet kontrolünde, % 28'i sık sık gerekçesiz müdahaleler görmekte; % 50'si zaman zaman gerekçesiz müdahaleler görmekte; % 13'ü özgür ve sadece meşru denetimle karşılaşmaktadır. Rapora göre; kuruluş aşamasında %26'sı meşru olmayan sınırlama veya engellemelerle karşılaşmakta; devlet-sivil toplum diyalogu konusunda % 8'nin diyalog kuramadığı, % 68'nin bazı STK'lar ile gereklilik arz ettiğinde ve geçici diyalog kurduğunu; % 21'nin birçok STK'lar ile gereklilik arz ettiğinde ve geçici; % 3'nün geniş kapsamlı ve kurumsallaşmış diyalog kurduklarını göstermektedir. Devletten yardım alma durumunda ise; % 43'nün çok sınırlı, % 54'nün sınırlı, % 2'sinin geniş ve % 1'nin çok geniş ölçüde yardım aldığı belirtilmektedir. Rapora göre; sivil toplumun politik süreçte etkinliği konusunda; % 13'ünün etkisiz, %60'nın sınırlı düzeyde etkili, %21'nin ortalama düzeyde etkili, % 6'sının yüksek düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir.

TÜSEV'in yaptırdığı sivil toplum değerlendirme raporunun sonuçları değerlendirildiğinde; devlet-sivil toplum ilişkisinde Türkiye'de yer alan sivil toplum kuruluşlarının gerek kuruluş gerekse faaliyetlerinde devlet müdahalesinden kurtulamadığı gözlenmektedir. Sivil toplumun devletten özerk ve kendi kendine karar verebilen yapısının bu bağlamda zarar gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Sivil Toplum Haritası

Türkiye'de sivil toplum alanının genel ve kapsayıcı bir haritasını çizmek için bu alandaki belli başlı örgütlenmeleri tanımlamak ve tasnif etmek gerekmektedir. Bu tasniflemeleri (1) yasal statülerine ve (2) çalışma alanlarına göre olmak üzere iki şekilde yapmak mümkündür.

Yasal Statülerine Göre Sivil Toplum Örgütlenmeleri

Türkiye Cumhuriyeti mevzuatında sivil toplum kuruluşu (STK) şeklinde hukuki bir tanım bulunmamakta ve kar amacı gütmeyen/gönüllü kuruluş tanımı kullanıldığında akıllara ilk olarak *dernek* ve *vakıflar* gelmektedir. Vakıf ve dernekler ayrı kamu kuruluşları tarafından denetlenen ve ayrı mevzuatlara tabi olan tüzel yapılanmalar olmalarına rağmen uygulamada oldukça büyük benzerlikler gösteren kuruluşlardır.

Farklı yasal statüler açısından bakıldığında Türkiye’de beş tür sivil toplum örgütlenmesi ortaya çıkmaktadır: (a) dernekler, (b) vakıflar, (c) sendikalar, (d) meslek örgütleri, (e) kooperatifler ve (f) birlikler (İçduygu ve diğerleri, 2011:61-63).

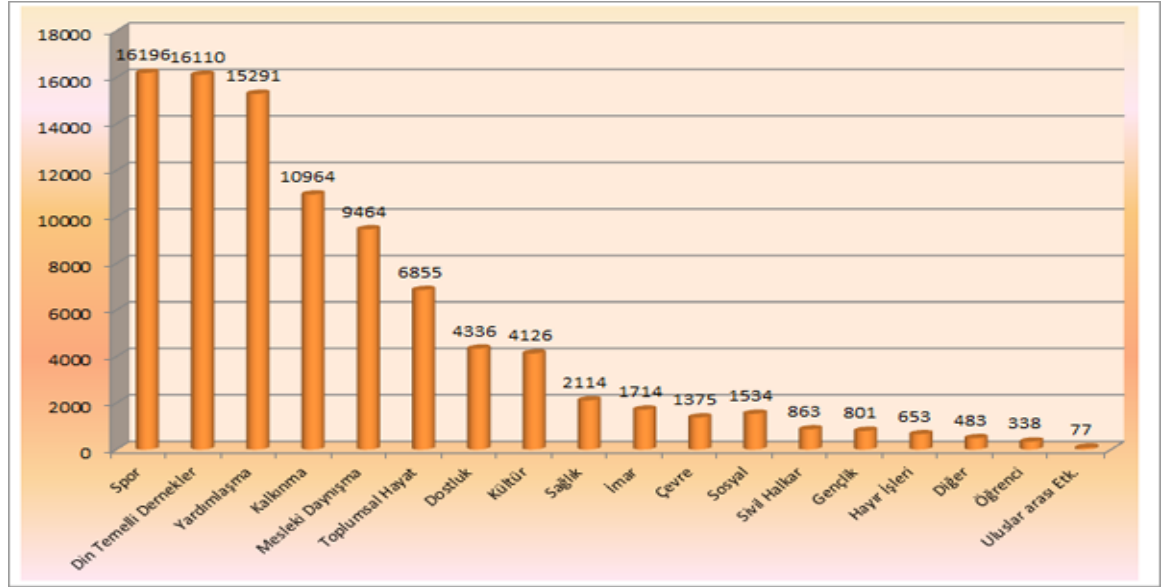
Çalışma Alanlarına Göre Sivil Toplum Örgütlenmeleri

Türkiye’de sivil toplum alanındaki kurum ve kuruluşlarının çalışma alanları açısından zengin bir çeşitlilik içerdiği görülse de, bazı alanlarda diğerlerinden daha aktif ve yoğun olarak faaliyet gösterildiği görülmektedir.

Örgütlenme Türleri

1. İnanç temelli kuruluşlar
2. İşçi ve işveren sendikaları
3. Savunuculuk yapan STK’lar (örn: halk hareketi, sosyal adalet, barış, insan hakları, tüketici grupları)
4. Hizmet veren STK’lar (örn: okur-yazarlık, sağlık, sosyal hizmetler ve toplumun gelişmesine destek veren STK’lar)
5. Eğitim, geliştirme, araştırma gibi alanlarda aktif olan STK’lar (örn: düşünce üretme merkezleri, araştırma merkezleri, kar amacı gütmeyen okullar, kamu eğitimi veren kuruluşlar)
6. Kar amacı gütmeyen medya
7. Kadın örgütleri
8. Öğrenci ve gençlik dernek/ birlikleri
9. Sosyo-ekonomik olarak toplum dışında kalan (dezavantajlı) grupların oluşturduğu dernek/birlikler (örn: yoksullar, evsizler, toprağı olmayanlar, göçmenler, mülteciler)
10. Meslek ve iş örgütleri (örn: ticaret odası, meslek birlikleri)
11. Topluluk düzeyinde gruplar/birlikler (örn: başkasına muhtaç olmadan kendi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan gruplar, ebeveyn birlikleri)
12. Ekonomik çıkara dayalı STK’lar (örn: kooperatifler, kredi birlikleri, karşılıklı tasarruf birlikleri)
13. Etnik / geleneksel / yerel birlikler / kuruluşlar
14. Çevre örgütleri
15. Kültür ve sanat örgütleri

16. Sosyal konular ve eğlence ile ilgilenen STK'lar & spor kulüpleri
17. Hibe dağıtan vakıflar & fon geliştirme organları
18. STK ağları / federasyonları / destek merkezleri
19. Toplumsal hareketler (örn: barış hareketi) (İçduygu ve diğerleri, 2011:63-65).

Şekil 3: Faal Derneklerin Nevilerine Göre Dağılımı **Kaynak:**<http://www.dernekler.gov.tr/> (16.02.2013)

Faal dernekler içerisinde dini hizmetlerin gerçekleştirilmesine yönelik hizmet faaliyetleri (cami, kuran kursu, kilise, havra vb) amacıyla kurulan dernekler ilk sıralarda yer alırken spor maksatlı derneklerin öne çıktığı görülmektedir. Ancak son yıllarda kurulanlar içerisinde dini hizmet amacı taşıyan derneklerin artışında azalma görülmektedir. Türkiye’de sivil toplum alanının bu bölümde özetlediğimiz haritalanması göz önüne alındığında STEP çalışması içinde kullanılan “Sivil Toplum Aktörleri Listesi” ülkedeki sivil toplum alanının farklılıklarını ve özelliklerini yansıtmaktadır (<http://www.dernekler.gov.tr/> erişim:16.02.2013).

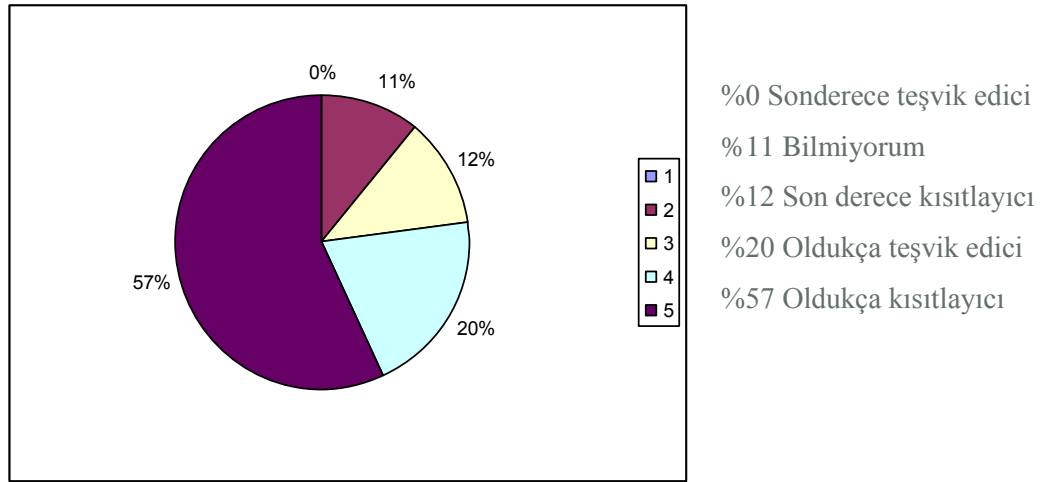
Hukuki Çerçeve ve Sivil Toplum İlgilendiren Mevzuatın Değerlendirilmesi

Sivil toplum kuruluşları örgütlenme özgürlüğü çerçevesinde faaliyet gösteren ve uluslararası hukuka göre “haklar hukuku” olarak adlandırılan mevzuat çerçevesinde düzenlenen tüzel kişiliklerdir. Türk hukuk sistemi, kabul ettiği uluslararası kurumlar ve antlaşmalarla bu hukuk düzeninin bir parçasıdır ve uluslararası mahkemelerin nihai denetim rolü üst norm olarak kabul edilmiştir. Anayasamızın 33. maddesi “Dernek

Kurma Hürriyeti”ni düzenlemektedir. Bu madde esas itibariyle İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumludur.

Türk hukuk sistemi bir Kıta Avrupası ülkesi olarak Medeni Hukuk geleneğine bağlıdır. Bu sistem bir kanunlar hiyerarşisi olup en üstte Anayasa bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarını düzenleyen genel hükümler Türk Medeni Kanunu’nda bulunmakta, özel hükümler ise Dernekler ve Vakıflar Kanunlarıncı düzenlenmektedir.

Dernek ve vakıfları düzenleyen kanunlar bunlarla da sınırlı değildir. Dernek ve vakıflar bağış ve aidat dışındaki yardım toplama faaliyetleri için **Yardım Toplama Kanunu**’nun ilgili hükümlerine, açık alanlarda düzenledikleri toplantılar için **Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu**’na, Kamu ile ilişkilerinde **Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla İlişkilerine Dair Kanun** hükümlerine, basılı yayınlarından dolayı **Basın Kanunu**’nun ilgili hükümlerine, kendi özel kanunlarındaki ceza hükümlerine ek olarak **Türk Ceza Kanunu** ve **Kabahatler Kanunu** hükümlerine ve ilgili tüm **vergi kanunlarına** tabidirler. Bu kanunlar ve ilgili yönetmelik, genelge ve tebliğleri birlikte düşünüldüğünde sıradan bir sivil toplum kuruluşunun öğrenmek ve faaliyetlerinde dikkate almak zorunda olduğu mevzuatın çokluğu dikkat çekmektedir (Ersen, ve diğerleri, 2011:9-11).

Şekil 4:STK’ların Mevzuat hakkındaki düşünceleri, **Kaynak:** Sivil Toplum İzleme Raporu 2011 (STKA 2009).

Dernek ve Vakıfları doğrudan ve dolaylı şekilde ilgilendiren mevzuat incelendiğinde özellikle 2004 yılında başlayan Avrupa Birliği'ne aday üyelik sürecinde yapılan hukuki düzenlemelerin genel olarak örgütlenme hak ve özgürlüğüne daha fazla imkan sağlayan, yasakları azaltan, daha kolay anlaşılabilir ve vakıf ve derneklerin geçmişte şikayet ettiği hususları dikkate alan bir yapıda olduğu söylenebilir. Ancak ciddi sıkıntıları hala barındırmaktadırlar. Özellikle örgütlenme özgürlüğünü kısıtlayan yönetmelik ve genelgeler nedeniyle uygulamada bazı sorunların önüne geçilememektedir (Ersen, ve diğerleri, 2011:9-11).

TÜSEV'in 2009 yılında yaptırdığı ankete katılan sivil toplum kuruluşlarının %57'si hala sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren mevzuatı "oldukça kısıtlayıcı" bulunduğunu belirtirken, oldukça teşvik edici bulanlar ankete katılanların % 20'sinde kalmıştır (Ersen, ve diğerleri, 2011:9-11).

4.2.1. Türkiye'de Sivil Toplum Analizi

TÜSEV'in Sivil Toplum Endeksi Projesi kapsamında yaptırdığı Türkiye'de sivil toplum analizi sonuçlarına göre, Türkiye genelinde **vatandaş katılımı** dar, derin ve çeşitli sosyal gruplar ile coğrafi bölgelerin göreceli olarak temsil edilebildiği bir şekilde gerçekleşmektedir. Böylece özellikle son yıllarda hızlı bir değişim ve gelişim sürecinde olan sivil toplum hareketi, bu gelişimine rağmen vatandaşların büyük bölümünden kopuk kalmakta ve halkın sadece küçük bir kesimine hitap etmektedir. Vatandaş Katılımının Türkiye'de sivil toplumun en zayıf ve gelişmeye ihtiyaç olan boyutu olduğunu göstermekte, bu zayıflık yıllar içinde sürekliliğini korumaktadır.

Sivil toplum kuruluşlarının **organizasyon düzeylerinin** düşük kaldığını, işlevlerini sorunlu yönetim yapıları, yetersiz kaynaklar ve ilişkilerle sürdürdüklerini göstermektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının kurumsal değerlerini yazılı belgelere döküp kamuoyu ile paylaşma alışkanlıkları olmadığı; bu durumun kurumsal uygulamaları keyfiliğe açık bıraktığı görülmektedir. Sivil toplum paydaşları arasında şiddete başvurma, yolsuzluk,

ırkçılık/ayrımcılık gibi olumsuz değerleri nadiren hayata geçirdiği algısı ise sevindiricidir.

Sivil toplum insan hakları ve eğitim alanlarında etkili, işsizlik alanında ise kısmen etkili olarak algılanmaktadır. Ayrıca, iç ve dış algılar karşılaştırıldığında sivil toplum paydaşlarının kısıtlı görülen etkilerini objektif bir şekilde algıladıkları görülmektedir. Sivil toplumun sosyal ve siyasa alanlarda görülen kısıtlı etkisi, toplumsal tutum ve davranışlarda ise yok denecek kadar azdır. Yine de sivil toplumun sosyal etki algısı, siyasa etki algısından görece daha yüksektir. Son olarak, şeffaflık ve demokratik yönetim alanlarında sorun yaşayan sivil toplum aktörlerinin, demokratik karar almayı teşvik etme ve devlet ile özel sektörün hesap verebilirliğini sağlamaya gelince de etki yönünden zayıf kaldıkları düşünülmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Sivil toplumun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve kültürel **ortam** sivil toplumun gelişimi ile doğrudan bağlantılıdır. Uluslararası rapor ve endekslerde değerlendirilmiş olan sosyoekonomik ve sosyo-politik ortamların sivil toplumun gelişimine herhangi engel teşkil etmediği görülmüştür. Ancak sosyo-kültürel ortam değerlendirmesinden ortaya çıkan ülkedeki genel sosyal sermaye düşüklüğünün –özellikle güven ve hoşgörü temellerinde– ciddi bir sorun olduğunun ve önceki STEP çalışmasından bugüne sivil toplum faaliyetleri açısından olumsuzluğunu koruduğunun altını çizmek gerekmektedir. Sivil Toplumun içinde bulunduğu Ortam boyutu Türkiye’de sivil toplumun daha da gelişmesine açık ve teşvik edici bir çember olarak betimlenmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

4.2.2. Türkiye’de Sivil Toplumun Güçlü Ve Zayıf Yönleri

1980 sonrası Türkiye’de sivil toplumun gelişimi ve bugüne gelişile yaşananlar sonucunda sivil toplumun güçlü ve zayıf yönleri şöyledir:

4.2.2.1. Sivil Toplumun Güçlü Yönleri

Avrupa birliğine uyum süreci ve ülkede yapılan tüm demokratikleşme çabalarıyla, Türkiye’de sivil toplumun belli bir seviye gelmiştir. Sivil toplum ile ilgili veriler yakından incelendiğinde sektörün süreklilik arz eden temel zayıflıklarına rağmen

Türkiye'nin sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik başarılı ve etkileyici girişimlerini göz ardı etmek imkânsızdır. Türkiye'de sivil toplumun güçlü yanları aşağıda özetlenmektedir.

Teknolojik ve Destekleyici Altyapıya Erişim

Son yıllarda STK'ların teknolojik ve destekleyici altyapıya erişiminde gözlenen gelişmeler kurumsal yapılar ve sektörel ilişkilerdeki mevcut sorunların üstesinden gelinmesi için fırsat sunmaktadır. TÜSEV'in 2009 yılında yaptırdığı sivil toplum kuruluşları anketine katılan STK'ların %82'sinin telefonu, %70'inin faksı, %88 bilgisayarının olduğu ve % 85'inin internet erişim imkanının olduğu tesbit edilmiştir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Dernekler özelinde incelendiğinde ise yıllar içinde derneklerde bulunan bilgisayar sayıları ve Dernekler Dairesi e-dernek araçlarının kullanımı düzenli olarak artmıştır. 2007 yılında derneklerin %9'unun bilgisayarı bulunurken, 2009 yılında bu oran %11'e çıkmıştır. Benzer şekilde 2006 yılında derneklerin sadece %5'i Dernekler Dairesi'nin e-dernek uygulamasından faydalanırken 2010 yılında bu oran %50'ye çıkmıştır (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Olumsuz Değerler Algısının Marjinal Gruplarla Sınırlı Kalması

Şiddete başvurma, yolsuzluk, ırkçılık/ayrımcılık gibi olumsuz değerler açısından değerlendirildiğinde sivil toplumun toplumdaki bu olumsuz değerlerden payını aldığı, ancak sivil alanda bu değerlerin sadece marjinal ve dışlanmış gruplarca benimsendiği algısının hakim olduğu görülmektedir. Sivil toplumun olumsuz değerlerle özdeşleştirilmemesi ve halkın STK'lara %51 oranında güvenmesi (Dünya Değerler Araştırması (DDA) 2007) katılımın artırılması açısından sevindiricidir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Göreceli Yüksek Sosyal Etki Algısı

Sivil toplum kuruluşlarının çalışma alanları, faaliyet türleri ve hedef kitleleri sosyal alanda daha aktif olduklarını ve bu sebeple siyasa alandakinden göreceli olarak daha

yüksek bir etki algısına sahip olduklarını göstermektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Destekleyici Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Politik Ortamlar

Uluslararası rapor ve endekslerde değerlendirilmiş olan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ortamların sivil toplumun gelişimine herhangi büyük engel teşkil etmediği görülmüş; son yıllarda görülen iyileşmeler sivil toplumun gelişiminin devamı için elverişli bir ortam sağlamıştır (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Özel Sektör ile İlişkiler

Özel sektör ile ilişkiler kurumsal sosyal sorumluluk temelli ve gerek bakış açısı gerekse kurum sayıları açılarından kısıtlı bulunmakla birlikte gelecek yıllarda gelişmeye açık bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu alanda iyi örneklerin varlığı teşvik edici ve cesaretlendiricidir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

4.2.2.2. Sivil Toplumun Zayıf Yönleri

Türkiye’de sivil toplumun henüz gelişiminin erken aşamalarında ve bir değişim sürecinde olduğu göz önüne alındığında, STK’ların güçlü yönlerden çok zayıf yönler ortaya koyması doğaldır. Aşağıda yavaşladığı görülen bu gelişim sürecinde STK’ların süreklilik gösteren zayıf yönleri ve değişen koşullarla uyum sağlamaya çalışırken karşılaştıkları kısıtlayıcı etkenler ele alınmaktadır (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Vatandaş Katılımı

Türkiye genelinde vatandaş katılımı dar, derin ve çeşitli sosyal gruplar ile coğrafi bölgelerin ancak göreceli olarak temsil edilebildiği bir şekilde gerçekleşmektedir. Böylece özellikle son yıllarda hızlı bir değişim ve gelişim sürecinde olan sivil toplum hareketi, bu gelişimine rağmen vatandaşların büyük bölümünden kopuk kalmakta ve halkın sadece küçük bir kesimine hitap etmektedir. Bu durum beraberinde mali ve insan kaynağı sıkıntılarının yanında, meşruiyet sorunlarını da getirmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Kurumsallaşma Düzeyleri

Sivil topluma güncel bir bakış, sektörün son yıllarda hızlı bir değişim ve gelişim süreci içinde olmasına rağmen sivil toplum kuruluşlarının kurumsallaşma düzeylerinin düşük kaldığını, işlevlerini sorunlu yönetim yapıları, yetersiz kaynaklar ve ilişkilerle sürdürdüklerini göstermektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının yapısal zayıflıklarının yıllar içinde süreklilik göstermesi endişe vericidir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Kısıtlı Siyasa Etki Algısı

Sivil toplum siyasa etki bağlamında ise sosyal alandaki kısıtlı etkiden daha düşük algılanmaktadır. Ancak sivil toplum kuruluşlarının yarısı son iki yıl içinde yerel veya ulusal düzeyde bir politika önerisinde bulunmuştur. Bu durum, sivil toplumun siyasa etki algısının düşük olmasına rağmen bu alanda artan bir faaliyet düzeyine işaret etmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Sosyo-Kültürel Ortam

Sosyo-kültürel ortam değerlendirmesinden ortaya çıkan ülkedeki genel sosyal sermaye düşüklüğünün–özellikle güven ve hoşgörü temellerinde– ciddi bir sorun olduğunun ve önceki STEP çalışmasından bugüne sivil toplum faaliyetleri açısından olumsuzluğunu koruduğunun altını çizmek gerekmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Kamu ile İlişkiler

Yıllar içinde sivil toplumu ilgilendiren yasal çerçevenin uygulanmasında yaşanan sorunlar bu alanda yeni reforma gidilmiş olmasına rağmen olumsuz ve kısıtlayıcı bir algıya yol açmıştır. Benzer şekilde kamu ile olan ilişkiler, ister özerklik, ister diyalog veya işbirliği temellerinde incelensin, geçmiş yıllara göre daha kötümser bir portre çizmektedir. Bu algı, 2000’li yılların başında büyük beklentiler doğuran yeni yasa ve kurumsal yapıların içinin boş bırakılması ve etkin işletilememesinden kaynaklanmaktadır (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Türkiye’de sivil toplumun var olduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ortam, özel sektör aktörleriyle ilişkileri ve göreceli yüksek sosyal etki algısı yıllar içinde güçlü

yönler olmaya devam etmiştir. Bunun yanında teknolojik kaynaklar ve destekleyici altyapılara erişim ile olumsuz bazı değerlerin sivil toplumda sadece marjinal gruplarca benimsenmesi algısı son yıllarda gözlenen olumlu gelişmeler olmuştur (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

Süreklilik gösteren zayıf yönler ele alındığında, vatandaş katılımının düşüklüğü ve kurumsal kapasitelerin (kaynaklar, ilişkiler, yönetim yapıları gibi) zayıflığının süreklilik göstermesi endişe vericidir. Bu çok temel zayıflıklara ek olarak STK'ların siyasa etki algılarının düşük gerçekleştiği ve kamu ile olan ilişkilerin algılanışında bir gerileme olduğu görülmektedir (İçduygu ve diğerleri, 2011:157-159).

4.3. Türkiye’de Sivil Toplumun Demokratikleşmeye Etkileri

Demokratikleşme, bir anlamda farklı grupların bir toplumun siyasal yaşamında ilerici bir yaklaşımla tanınması ve ona dahil edilmesi sorunu olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan devletin örgütlenme biçimi sivil toplumun demokratik varlığını da belirleyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır (Gençkaya, 1997:102).

Türkiye’de sivil toplum üzerine yapılan tartışmaları genellikle demokrasi geleneğinin varlığı-yokluğu, Doğu-Batı sorunu ya da modernleşme sürecinin başarısı-başarısızlığı çerçevesinde ele alınmaktadır. Modernleşme sürecini baz aldığımızda, Batı’da burjuva toplumu modern sivil toplumu meydana getirmiştir, modern sivil toplum ise devletin ve toplumun demokratikleştirilmesini, demokratik değerlerin içselleştirilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda “bir toplumda burjuvazi oluşmamışsa, sivil toplum ve demokrasi de gelişemez” şeklinde bir yaklaşım, Batı dışı toplumların demokratikleşme süreçlerinin başarısızlığını, “kamusal alan” ve “sivil toplum” gibi demokratik unsurların yokluğu ya da zayıflığı ile açıklamaya çalışır (Erdoğan Tosun, 2005:135).

4.3.1 Türkiye’de Demokratik Sivil Toplumun Önündeki Engeller

Türkiye’de, demokratik toplum yapısına ilişkin eksikliklerin yanında güçlü devlet-zayıf toplum yapılanmasından kaynaklanan demokrasiye geçiş problemleri, ordunun siyasal yapı içindeki rolü, sivil toplumun kuruluşlarının kurumsal ve mali yapılarından kaynaklanan sorunlar ve toplumumuzun sahip olduğu kültürel yapı sivil toplumumuzun

demokrasiye olan katkısının önündeki diğer engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirine iç içe geçmiş bu boyutların incelenmesi, bize devlet sivil toplum ilişkisinin demokratikleşmesine yönelik ipuçlarını da verecektir.

4.3.1.1. Güçlü devlet-zayıf toplum yapılanması

Osmanlı'dan bu yana ülkemizde canlılığını sürdüren paternalist devlet geleneği, kendi ihtiyaçlarıyla başa çıkabilecek, toplumsal yaşamdaki sıkıntıları çözümlenecek yeterliğe sahip olmayan halkın, her zaman için onu koruyacak güçlü bir dış güce (devlete) ihtiyacı olduğu düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle paternalist devlet müdahalecidir ve yaşamın her alanına karışma hakkını kendinde bulur. Böylece halkı adına hareket eden devlet, toplumsal yaşamı düzenlemek için hemen her konuda tercihlerini belirler ve vatandaşlarından bunlara uygun olarak yaşamlarını sürdürmelerini ister, onlardan itaat bekler (Caniklioğlu, 2007:138-139).

Paternalist devlette hukukun üstünlüğünden de söz edilemez. Zira hukukun üstünlüğünden söz edebilmek için tüm kişi, kurum ve grupların hukuk önünde tam eşitliğe sahip olması, devletin eylem ve işlemlerinin hukuki denetime açık olması ve en önemlisi hukukun evrensel hukuk ilkelerine bağlı olması gerekir. Oysa paternalist devlet, faaliyetlerinin hukuka uygun olmasına önem atfetmez; aksine hukuku şu veya bu şekilde dolanılması veya ortadan kaldırılması bir ayak bağı olarak algılar ve onun devlet tercihleri sonucu oluşan de facto durumlara uygun hale getirilmesi için çaba harcar (Caniklioğlu, 2007:139).

Bundan dolayı Türkiye, tipik bir paternalist devlet görünümü sunar. Türkiye'de yönetim erkini elinde tutan kadrolar her dönemde halkı yeterli bilinç düzeyine ulaşmamış bir topluluk olarak görmüş, bu sebeple siyasetin dışında tutmak istemiştir. Türkiye'de temsili demokrasinin seçim, parlamento gibi temel kurumları var olmasına rağmen, Batı demokrasilerinde örneklerini gördüğümüz türden siyasal katılım yolları hiçbir zaman oluşturulmamış, bundan da bilhassa kaçınılmıştır. Toplumsal yaşamın en küçük ayrıntıları dahi devlet tarafından belirlenmiş ve buna toplum tarafından da etkili bir karşı koyuş olmamıştır (Caniklioğlu, 2007:139).

Ülkemizde devlet, özellikleri itibariyle köklü bir geleneğe oturmaktadır. Bu köklü geleneğin temeli, devletin toplumdan ayrı, bağımsız bir iradeye sahip bir varlık olarak görülmesi ve aynı zamanda bu varlığın toplumun üzerinde ve ona hükmeden bir konuma oturtulmasından kaynaklanır. Osmanlı'dan devraldığı bu devlet-toplum ayrılığına dayalı yapıyı sürdüren Cumhuriyet Türkiye'sinin farklı bir ideolojiye dayanıyor olması, devleti toplum karşısında farklılaştırmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin daha kuruluşunda devlet toplumun gidişatına ve taleplerine göre şekilleneceği yerde tam tersine toplum devletin elinde kalıplaşmış, toplumsal sınıflaşmayı büyük ölçüde şekillendiren de devletin kendisi olmuştur (Caniklioğlu, 2007:137).

Türkiye Cumhuriyeti'ne, Osmanlı'dan miras kalan devletin toplum üzerindeki bu tartışılmaz hakimiyeti ve vesayetçi bir yaklaşımla onu "kontrol felsefesi", sivil toplumu kendi eliyle oluşturmaya çalışmasına da yol açmıştır. Oysa sivil toplum tanımı gereği devlet eliyle oluşturulamayacak bir yapıdır (Erdoğan Tosun, 2005:137).

Türkiye'de sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiye baktığımızda kuramsal yapıda siyasal alanda konuşlanan devletin, siyasal iktidar aracılığıyla özel alanda olduğu kadar sivil toplum örgütlerinin konuştuğu kamusal alan üzerinde de geniş ölçüde düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olduğu görülür (Erdoğan Tosun, 2005:135-136).

Türkiye'de siyasal muhalefet devletin çizdiği sınırlar çerçevesinde yapılabilmekte, Türk siyasal sistemini oluşturan siyasal partiler de birbirine son derece yakın ideolojileri savunmaktadır. Siyaset ise toplumdan iyice uzaklaşan bir faaliyet halini gelmekte ve "farklı çıkarların, düşüncelerin, tercihlerin yarışarak uzlaştırıcı çözümlere bağlanmasını" içeren bir toplumsal pratik değil, yönetimin hedefleri doğrultusunda toplumun düzenlenmesinin bir aracı olarak algılanmaktadır (Erdoğan Tosun, 2005:136-137). Öyle ki anayasal yetkilerin kullanımının güç dengeleriyle belirlendiği bir ortamda, devlet yönetimi nezdinde "Toplum nasıl yönetilmeli" sorusu yerini, kimin yöneteceği meselesine bırakmıştır. Meşruiyetini halka ve sivil alana güvensizlikten alan böyle bir oluşum, sivil toplum bilincinin doğmasına olanak tanımadığı gibi, kendilerine hiçbir

baskı ve tehdit altında kalmadan amaç belirleyip rahatça örgütlenen ve eylemde bulunan sivil örgütlerin gelişmesine de olanak vermemektedir (Caniklioğlu, 2007:138).

Ülkemiz sivil toplumu oluşturma\örgütlenme konusundaki toplumsal atılımların devlet tarafından sık sık kesintiye uğratıldığı, bu yapılamazsa düzenlendiği, üstelik bu müdahalelerin toplumsal tabanda da destek bulduğu bir otoriter bilinçle kuşatılmış durumdadır. Tanzimat sonrasında ülkenin geri kalmışlıktan kurtuluşun çaresi olarak görülüp devlet tarafından ithal edilen, birçok kuruluşla başlayan devleti yeniden yapılandırmak için sivil topluma başvurmak geleneği, sivil toplumun devletin denetimi altında bir alan olarak kurtulamamasının da nedenidir. Merkezi ve vesayetçi yönetim geleneği, toplumu iliklerine kadar kuşatmış bir kadercilik, sivil inisiyatifsizliğin hem nedeni hem de sonucu olmak gibi bir paradoksal durumu ortaya çıkarmıştır (Caniklioğlu, 2007:205).

4.3.1.2. Toplumun Kültürel Yapısından Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde devlet-sivil toplum ilişkisi üzerindeki tartışmaları devletin güçlü yapılanmasına bağlı olarak açıklamamak, bizi eksik ve saptırılabilir bir değerlendirmeye götürebilir. Bu nedenle devlet-sivil toplum ilişkisi yanında sivil toplumun kendisinden kaynaklanan yapısal eksikliklerin de sivil toplum özerkleşmesinin ve demokratikleşmesinin önünde önemli bir engel olarak durduğunu vurgulamak gerekir.

Bir toplumda demokratik unsurların gelişmesi ve sivil toplumun demokratik potansiyeli, o toplumdaki siyasal kurumsallaşma düzeyinde demokratik unsurların baskın ve zayıf olması kadar, toplum düzeyinde “sivilleşme” nin ne kadar sağlanabildiği yani demokrasinin ne kadar olgunlaştığı ile de ilgilidir (Hocaoğlu, 1997:110).

Demokratik bir sivil toplumun meydana gelmesinde toplumdan kaynaklanabilecek sorunların en önemlisi demokrasi kültürünün toplumdaki tüm bireyler tarafından içselleştirilme düzeyi ve sivil toplum örgütlerinin örgütsel-yapısal özellikleridir (Erdoğan Tosun, 2005:139).

Türkiye’de devlet geleneğinin yoğun paternalistik karakter taşıması, toplumsal kültürümüzün bu anlayışın oluşmasına elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kültür özgür bireye karşıdır veya en azından özgür bireyi tanımaz. Kendi aklını kullanma kararlılığını ve cesaretini gösteren, kararlarını kendi alan ve sonuçlarına katlanan, otoriteyle ilişkilerinde sorgulayıcı tavır takınan bireyler bu toplumda kabul görmez. Buna karşın genel geçer toplumsal kalıpları olduğu gibi kabul eden, karar alma riskine girmeyen ve bu sayede sorumluluktan kurtulan, otoriteye yaranmaya çalışan, güçlü koruyucunun yardım elini bekleyenler ise himaye ve yardım görür, sevilir, ödüllendirilir (Erdoğan Tosun, 2005:139).

Ülkemizde devlet geleneğindeki bu anlayış, yani “devlet baba” zihniyeti ile her şeyi devletten bekleme kültürü, hiyerarşik ve himayeci bir devlet-toplum ilişkisine toplum nezdinde meşruluk kazandırmakta, demokrasinin ve sivil toplumun gelişmesini engellemektedir. Bu anlayış aynı zamanda siyasi partilerin popülizme kaymalarını kolaylaştırmakta, onların toplumsal talep ve beklentileri karşılayan siyasi programlar geliştirmek yerine halkın duygularına ve kısa vadeli çıkar algılamalarına hitap etmeyi tercih etmelerine yol açmaktadır (Erdoğan, M. 1997:59-60).

Batı demokrasilerinde sosyal, ekonomik ve siyasal alanlarda büyük dönüşümler kültür devrimi ile birlikte ve hatta önderliğinde yaşanırken, ülkemizde bireyi baz alan kültür değerleri henüz yerleşmiş ve yaygınlaşmış değildir. Bireysel özerklik alanlarının kısmen de olsa belirmeye başlaması, kamusal kültürel değerlerin etkinliğini henüz değiştirememiştir. Oysa hak ve özgürlüklerin korunmasının ve geliştirilmesinin, uygun siyasal yapı ve kurumların yanında gerçek güvencesinin bizzat yeterli bilinç, istek ve iradeye sahip yurttaşlar topluluğuna ait olduğunu unutmamak gerekir. Türkiye’deki siyasal yapı egemen kültürün bireyi baskı altında tutması karşısında, örgütlenme alışkanlığı zayıf olan sivil toplumun özgürlüklerini korunmasında yetersiz bir görünüm sergilemektedir (Erdoğan Tosun, 2005:133-133).

Bundan dolayı, Türkiye’de çoğul bir toplumsal düzenin ve devletten özerk toplulukların kendiliğinden sivil toplumu oluşturacağı, buna tekabül eden bir demokrasinin de kaçınılmaz olarak belireceği anlayışı hatalıdır. Bir başka deyişle, sivil toplumun

demokrasinin ön koşulu olmasının topluluk değil, birey ekseninde bir özerkleşmeyi zorunlu kıldığı yönünde bir anlayış, ülkemizde pek yaygın değildir (Erdoğan Tosun, 2005:127-128).

Buraya kadar, Türkiye’de güçlü devlet-zayıf toplum yapılanması sonucu devletin toplumu şekillendirmesini ve demokratik sivil toplumun oluşma koşulları açısından, demokrasi kültürünün toplumu oluşturan bireylerce ne derecede içselleştirildiği üzerinde durduk. Demokratik kültürün toplumdaki bireyler tarafından içselleştirilmesi, demokrasiyi bir hayat tarzı olarak benimsemekten, karşılıklı haklara ve fikirlere saygı duymaktan ve nihayet demokrat kişilik özelliklerinin geliştirilmesinden geçmektedir. Demokrat kişilik, inisiyatif sahibi olmayı, mütakabiliyet esasına inanmayı, yanılabilirliği kabul etmeyi, deneyselci zihniyet sahibi olmayı, eleştirel olmayı, esnek ve açık fikirli olmayı, uzlaşmacılığı, hoşgörülülüğü, güven ve sorumluluk duymayı, katılımı ve sivil sorumluluğu gerektirir. Toplumsal değerlerin belirlenmesine yönelik araştırmalarda ordusuna ve polisine komşusundan daha fazla güvenen Türk toplumundaki bireylerin diğer bireylere ve siyasal partilere güven duymaması, demokrat kişilik özelliklerini geliştiremediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir (Erdoğan Tosun, 2005:139).

Sarıbay, Türkiye’de ciddi boyutlarda bir hoşgörüsüzlük ortamı mevcut olduğunu, bireylerin birbirlerine ve politik kurumlara olan güveninin son derece düşük olduğunu dolayısıyla, Politik ve toplumsal kurumlara güvenin olmayışını “aksak” bir yönetimin varlığına bağlar. Bunun yanında, toplumsal hoşgörüsüzlük ve başkalarına güvensizlik sadece kurumsal ve yönetsel aksaklıklarla açıklanamaz. Sivil toplum, normatif olarak farklı olan “öteki”leri tolere eden davranış ve değer kodlarını içerdiğinden, söz konusu öğelerin varlığı veya yokluğu sivil toplum için hayati niteliktedir (Sarıbay, 2000:453).

4.3.1.3 Misyonunu ve sorumluluğunu saptamış sivil toplum örgütlerinin eksikliği

Türkiye’de devlet-sivil toplum ilişkisi boyutunda demokratik sivil toplumun oluşma koşulları açısından toplumdan kaynaklanan diğer bir sorun, sivil toplum örgütlerinde görülen yapısal ve örgütsel eksikliklere ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. Sivil toplum örgütlerinin yapısal ve örgütsel özelliklerinden doğan sorunlar daha çok devlet

karşısındaki konumlanışları ile toplumdaki diğer birey ve sosyal gruplarla olan etkileşimleri, mali yapıları, gelir kaynakları, kendi merkezi-bürokratik yapılanmaları ve yine kendi içinde demokrasiyi özümsemeleri gibi etkenlere bağlanabilir.

Bunda entelektüel birikim eksikliği ve post modern tartışmaların dışında kalmanın yanında en önemli neden olarak, devletin bilinçli biçimlendirme politikaları gösterilebilir. Sivil toplum örgütleri kısa sürede Türkiye'nin yönetim açmazları ve sıkıntılarının bir parçası haline geldiler ve büyük çoğunluk kendi içine kapalı, toplumla iletişim kurmakta zorlanan, sadece kendi cemaatine seslenebilen tıkanık yapılanmalara dönüştü. Bunda, devletin bu örgütleri ehlileştirmek için sarf ettiği özel çaba ve birçok örgütün kendiliğinden otoriter zihniyetin sözcülüğüne soyunması yanında devletin rant dağıtma potansiyelinin de etkisi aranmalıdır (Caniklioğlu, 2007:197).

Devletin, sivil toplum örgütlerini gerçek amaçlarından saptırılarak kendi güdümünde örgütler haline getirilmesinin nedenlerinden birisi de, çok partili hayata geçişle birlikte, bu örgütlerin oyları yönlendirebilme yeteneğinin siyasal partiler tarafından keşfedilmiş olması ve mevcut siyasal ve toplumsal kültürümüzün de buna imkan tanıyan özelliğidir. Siyasal iktidarların sivil toplum örgütleri ile ilişkilerinde gözlenenler, bu örgütlerin baskı grupları olarak toplumsal ve siyasal gündem oluşturma rolü de üstlendiklerini ortaya koymaktadır (Caniklioğlu, 2007:205).

Türkiye'deki sivil toplum algılanmasına ilişkin diğer bir problem de; demokrasiye geçişle birlikte sivil toplumun, otoriter ve keyfi yönetim biçimine karşı muhalefetin merkezi olacağı yönündeki beklentidir. Ancak, demokratikleşmeyi engelleyen tam da sivil toplumun bu aşırı siyasallaşmasıdır (Bayhan, 2005:157).

Sarıbay, 1980-1990 arasında ise sivil toplum konusunda farklı bir anlayışın ortaya çıkmaya başladığını söyler. Bu sivil toplum anlayışı topluma farklılığı daha üstün bir değer olarak sunar. Böyle bir durumda uzlaşma, farklılıkları bir arada meşru gösteren bir çerçeveye sahip olmak anlamına gelir. 1980 öncesinin "sağ-sol", "komünist-mukaddesatçı" gibi politik ikiliklerinin yerini farklılıktan yana olan "sivil toplumcu", tekdüzelikten yana olan "devletçi" ikiliği almıştır. Yine Sarıbay, sivil toplum nasıl

örgütlenmeli ki devletin kolayca tahrip edemeyeceği bir kamu alanı oluşabilsin ve varlığını sürdürebilsin ve aynı zamanda toplumun hiçbir kesimi demokrasiyi kullanarak diğer kesimler üzerinde tahakküm kurmasın, sorularını sorar. Yanıtını ise, çoğulluk, kamusalılık, özellik ve yasallık ilkelerine göndermede bulunarak verir. Bu bağlamda, sivil toplum içindeki topluluklar için çoğulluk, onların birbirlerine karşı özerkliklerini; kamusalılık birbirlerine karşı sorumluluklarını; özellik birbirlerine karşı bireyselliklerini; yasallık ise tabi olacakları ortak çerçevelerini sağlar (Sarıbay, 2000:457-459).

Çok partili demokratik hayata geçişle birlikte İslami kitlelerin talepleri canlanmış, 1980 sonrasında ise bu talepler daha çok kamusal alanı hedef alacak şekilde gelişmiştir. Farklı gruplar ve kesimler bazında yaygınlaşan İslam, sadece özel alanda yaşanan bir değerler manzumesi olmakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda dini ve siyasi değerleri, dini pratikleri ve kendilerine özgü kurumlarıyla kamusal yaşamda da bir varlık olarak yerini almaktadır (Çaha, 1997b:54). Genelde tarikat ve cemaat şeklinde yaygınlaşan İslami hareketin Türkiye'nin gündemine gelmesinin konumuz açısından önemiye, bu sosyal grupların sivil toplum ve demokratikleşme açısından taşıdığı misyonda yatmaktadır.

Farklılaşma ve hoşgörünün, demokrasinin ve sivil toplumun temel özelliklerinden olduğu kabul edildiğinde, bu grupların kendi özgün farklı kimlikleriyle kamusal alanda yer alma isteklerinin, kamusal alan ile birlikte siyasal söylemlerin, programların ve referansların zenginleşmesine katkıda bulunacağını ileri süren görüşler mevcuttur (Çaha, 1997b:54).

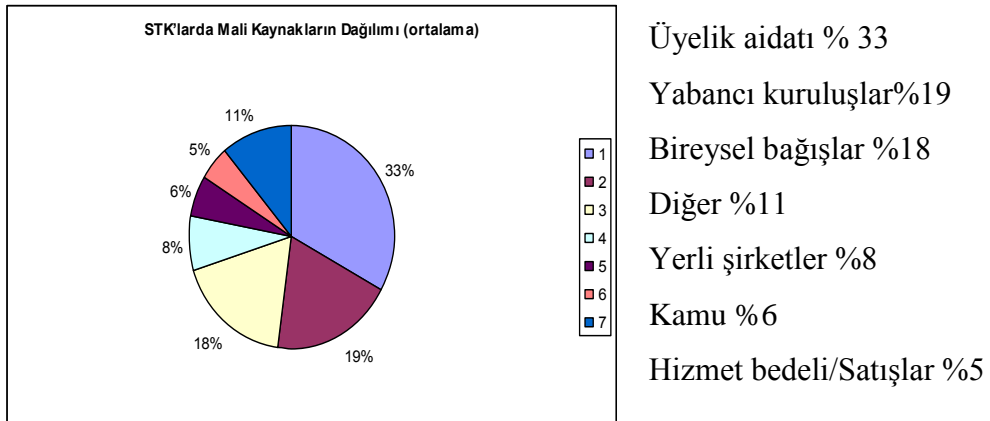
4.3.1.4. Sivil Toplum Örgütlerinin Mali Yapılarından Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye'de sivil toplum örgütlerinin mali yapıları ve maddi kaynaklarının tam olarak bağımsız olamaması, üstlendikleri demokratikleşme sürecine katkıda bulunma ve toplumsal sorunların veya taleplerin kamusal tartışma alanını genişletme misyonuna ket vuran bir diğer önemli temel sorundur.

Sivil toplumun örgütsel yaşam olarak gelişmesi için, bu alanın siyasal ve ekonomik toplumdaki bağımsız olması ve sivil toplum örgütlerinin de gönüllü kuruluşlar olarak

devlet denetiminin dışında olması gerekmektedir. Bu nedenle, bu alana son yıllarda, (siyasi partiler ve ekonomik aktörlerin dışında yer alan) “üçüncü sektör” adı verildiğini hatırlamak gerekir ([http://www.stgm.org/docs/1123446441Avrupadaveturkiyede siviltoplum.doc](http://www.stgm.org/docs/1123446441Avrupadaveturkiyede%20siviltoplum.doc) Erişim: 27.04.2012).

Keyman’ın ifade ettiği gibi, Türkiye’de devlete yakınlık ya da uzaklık sivil toplum örgütlerinin finansal kapasite artırımı sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu da sivil toplum örgütlerinin devlet güdümünde politikalar geliştirmesine neden olabilmektedir. Devletin sivil toplum örgütleri üzerinde oynadığı finansal denetim rolü, bu örgütlerin arasındaki ilişkiyi bozma potansiyeline de sahiptir. Bu rol, sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkiyi dayanışmadan rekabet ve çatışmaya döndürecek bir nitelik taşımaktadır ([http://www.stgm.org/docs/1123446441Avrupadaveturkiyede siviltoplum.doc](http://www.stgm.org/docs/1123446441Avrupadaveturkiyede%20siviltoplum.doc) Erişim: 27.04.2012).

Şekil 5: STK'larda Mali Kaynakların Dağılımı (ortalama), **Kaynak:** CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II(STKA, 2009).

Türkiye’de, STÖ’lerin örgütsel yaşama odaklandıklarını, genelde dikkatlerini örgütsel ve finansal kapasite sorunlarını çözmeye verdiklerini ama demokratikleşme süreçlerine katkı ve kamusal tartışma alanını genişletme işlevlerini gerçekleştirme de sınırlı kaldıklarını görüyoruz. Bu anlamda da, örgütsel yaşama verilen ağırlık arttıkça, hem STÖ’ler arasındaki ilişkiler bozulmakta, hem STÖ’lerle devlet arasındaki ilişki sorunlu hale gelmekte, hem de STÖ’lerin toplumsal sorunların çözümü için toplumu hareketlendirme, dolayısıyla da aktif ve sorumlu vatandaşlık anlayışını toplum içinde yaygınlaştırma işlevinde zayıflama ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Keyman’ın da haklı

olarak belirttiği gibi burada asıl sorun, sivil toplumun STÖ'ler temelinde örgütsel faaliyetlerinin *nicel* olarak artarken, bu artışın *nitel* olmasını sağlayacak sivil toplum demokratikleşme ilişkisinin tam anlamda kurulamaması sorunudur. Yazar bu sorunların çözümü için ise, ilk olarak, sivil toplumu kendi içinde tartışmaya açmayı önermektedir. Ancak böyle bir tartışma, Türkiye'de sivil toplumun nitel anlamda gelişme sürecine ciddi bir katkıda bulunacaktır (<http://www.stgm.org/docs/1123446441Avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc> Erişim: 27.04.2012).

4.3.1.5. Demokratik sivil toplum önündeki diğer engeller

Ülkemizde sivil toplum örgütlenmesinin önünde hukuki mevzuat alanında da engeller bulunmaktadır. Sivil toplumun özerkliğini koruma altına alan ve demokratik katılım yollarını artıran hukuki düzenlemelerden ziyade, devletin sivil toplum örgütlerinin bulunduğu kamusal alan üzerinde sahip olduğu geniş düzenleme ve denetleme yetkisinin olduğu görülür. Devlet kendini koruma adına, demokratik düzenin pekişmesini sağlayacak kamusal alana ilişkin özgürlükleri bir türlü yerleştirememekte, sivil toplum örgütlerinin ihtiyaç duyduğu daha özgürlükçü bir yasal çerçeveyi meydana getirememektedir (Erdoğan Tosun, 2005:135-137).

2004 yılında çıkan Dernekler kanunu, 2008 yılında çıkan Vakıflar kanunu ve 12 Eylül Referandumuyla sivil toplum ve demokratikleşme önündeki, 1982 anayasasını taşıdığı kısıtlayıcı ve kontrol edici yasal mevzuatlarda olumlu düzenlemeler yapılmıştır. AB uyum sürecinin bu kanunların yapılışındaki katkısı da yadsınamaz. Sonuç olarak diyebiliriz ki, 2004 yılında çıkan Dernekler kanunu, 2008 yılında çıkan Vakıflar kanunu ve 12 Eylül Referandumu, 2001 ve 1995 Anayasa değişiklikleri ile 1982 Anayasası'nın öngörmüş olduğu az katılımcı demokrasiden katılımcı demokrasiye doğru önemli bir adım atılmıştır.

4.3.2. Sivil Toplumun Demokratik Yönetime Katılımı Ve Etkisi

Sivil toplum örgütlerinin demokratik kanalların kullanımı ve devlet ile olan işbirliği; bilgilendirme, danışma, diyalog ve işbirliği gibi farklı şekil ve düzeylerde oluşabilmektedir. Ülkemizde bu konuda mekanizmalar henüz tam olarak oluşturulmamıştır ve ilişkiler daha ziyade tek taraflı ve davet yoluyla gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu politik kültür üzerinden bunu yorumlamak da mümkündür. Türkiye'deki mevcut devlet geleneği ve bürokratik kültür devlet dışındaki toplumsal güçlere yeteri kadar güvenmemekte ve kısıtlayıcı bakışını sürdürmektedir. Bu da filizlenen katılımcı yönetim anlayışına engel oluşturmaktadır (Ersen, ve diğerleri, 2011:19). Bu durum Kamu-STK ilişkilerinin arzulanan düzeyde olmamasının en temel etkenlerinden biridir.

Öte yandan, TÜSEV tarafında 2010 yılında yaptırılan STEP araştırmasının önemli bir bulgusu da devlet yönetiminin çeşitli seviyelerinde Kamu-STK ilişkilerinin farklılık göstermesidir. Ankete katılan STK temsilcilerinin, yerel yönetimle ilişkilerini iyi olarak tanımlarken; merkezi kamu organlarıyla hiçbir iletişimleri bulunmadığı yönündeki ifadeleri dikkat çekicidir. Bu noktada daha önce bahsedilen genel bir politika ve mekanizma eksikliği tüm süreçlerde kendisini göstermektedir. Buna rağmen STK temsilcilerinin %60'ı sivil toplumun politika oluşum sürecine “sınırlı düzeyde” etkili olduğunu belirtmiştir (Ersen, ve diğerleri, 2011:19).

Şekil 6: Sivil toplum (dernek ve vakıflar) ne dereceye kadar devletten bağımsız olarak işlerliğini sürdürebilmektedir? **Kaynak:** TÜSEV Sivil Toplum Değerlendirme Raporu Ekim 2009 – Eylül 2010.

213 sivil toplum kuruluşu ile internet üzerinden doldurulmuş anket soruları üzerine yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların sadece %24'ü sivil toplum örgütlerinin hükümetleri izleme ve politikalarını etkilemede etkili olduğunu belirtmiştir. STEP anketine katılan sivil toplum temsilcilerinin %50'si kuruluşlarının son iki yıl içinde bir

politika oluşum sürecine katıldığını bildirmektedir. Kuruluşları bir politika sürecine dahil olan katılımcıların sadece %12'sinin politika önerisi dinlenmemiş veya reddedilmiştir. Kalan %88'lik çoğunluk politika önerilerinin kabul edildiğini veya hala tartişıldığını bildirmektedir. Ancak bu konuda STK'larda genel bir kapasite eksikliği olduğu ve kamunun politika süreçlerine katılım için gerekli düzenlemeleri yapmadığı görölmektedir (Ersen, ve diğerleri, 2011:20).

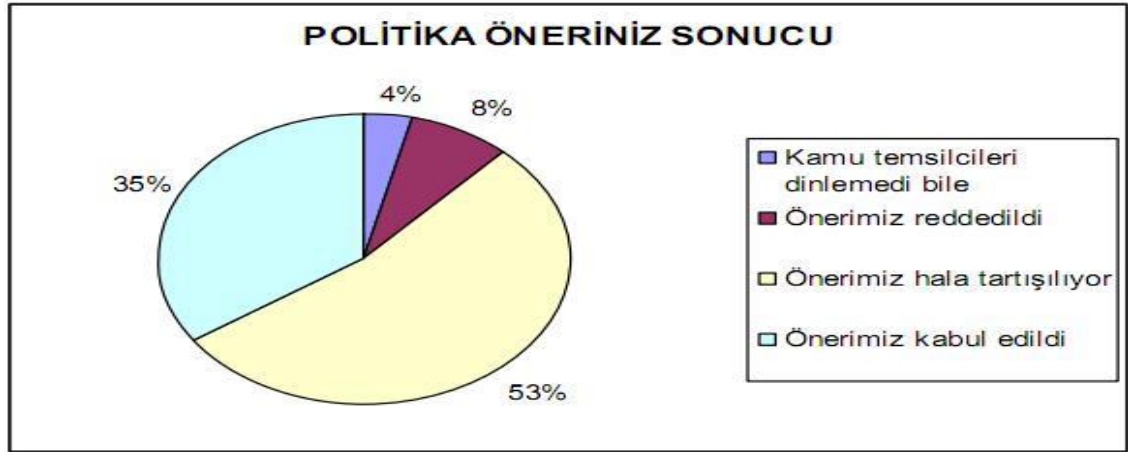
Bu konuda 2006 yılında yürürlüğe giren Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in gerektiği şekilde uygulanmadığı dolayısıyla istenilen sonucu doğurmakta yetersiz kaldığı ve STK'ların katkısının ikinci planda algılandığı görölmektedir (Ersen, ve diğerleri, 2011:20).

Şekil 7: Sivil Toplumun Politika Oluşum Sürecine Etkisi, **Kaynak:** TÜSEV Sivil Toplum Değerlendirme Raporu Ekim 2009 – Eylül 2010.

Yine yapılan STEP anketine katılan STK'lar incelendiğinde, sivil toplumun etkili savunuculuk çalışmalarını yürütecek ve bu yolla politikaların oluşumu ve iyileştirilmesi için kamu kuruluşları ile birlikte çalışacak kapasite ve donanımının yetersiz olduğu gözlenmiştir. Buna bağlı olarak, savunuculuk çalışmalarını sivil toplumun geneline yayılmaktansa; insan hakları örgütleri, kadın örgütleri, bazı gençlik örgütleri ve LGBTT gruplar gibi hak temelli çalışmalar yapan kuruluşlar tarafından yürütölmektedir. Savunuculuk çalışmalarını yürüten bu kuruluşlar da kamunun olumsuz algısı, finansman

sıkıntısı, gönüllü sayısını azlığı gibi çeşitli problemlerle karşılaşmaktadırlar. Buna ek olarak, savunuculuk kampanyalarının duyurulması ve halkın desteğini almasında önemli rolü olan medya-STK ilişkilerinin öneminin de göz ardı edildiği tespit edilmiştir (TACSO:2010). Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının savunuculuğa yönelik çalışmalar yürütmekten kaçınması, savunuculuk için gerekli olan STK’lar arası işbirliği ve koordinasyonun sağlanamaması, kurumsal ve finansal kapasite eksikliği, STK’ların karar alma süreçlerine katılımını belirleyen yerleşik mekanizmaların olmaması ve bu süreçlerin kamunun isteğine bağlı olarak geliştirilmesi bu süreçteki öncelikli sorunlar olarak dikkat çekmektedir. Özetle, STK’ların karar alma süreçlerine katılımının yetersiz seviyede olmasını hem sivil toplumun iç dinamiklerine hem de kamunun sivil topluma hala mesafeli yaklaşımına bağlamak mümkündür.

Şekil 8: Politika önerisi sonucu. **Kaynak:** TÜSEV Sivil Toplum Değerlendirme Raporu Ekim 2009 – Eylül 2010.

STK’ların karar alma sürecine katılımı söz konusu olduğunda akla gelen ilk yer TBMM’dir. Bu konuda yasama faaliyetlerinin şeffaflığı son derece önemlidir. TBMM’ye bakıldığında İhtisas Komisyonlarında hazırlanan 5.242 adet gündem, ilgili bakanlıklara ve sivil toplum kuruluşlarına ulaştırılmıştır. STK’ların dileği, bu görüşlerin nasıl değerlendirildiğine dair bir geribildirim mekanizması kurulması ve toplantı düzenlenerek sürecin şeffaf ve takip edilir hale getirilmesidir (Ersen, ve diğerleri, 2011:22).

Şeffaflık ve hesapverebilirlik açısından STK'ların kamudan bilgi almaları ve bu yolla da denetim yapabilmeleri için önemli bir mekanizma olan Bilgi Edinme Kanunu'da AB üyelik sürecinin önemli yasal kazanımlarından biridir. Ancak uygulamada birçok sorun hala varlığını sürdürmektedir. 2010 yılı Bilgi Edinme Genel Raporu'na göre, 2010 yılı içerisinde Bakanlıklara toplam 1.353.620 bilgi edinme başvurusu yapılmış; bu başvurulardan 1.098.870 tanesine olumlu cevap verilmiş, 89.749 başvuru ise red edilmiştir (Ersen, ve diğerleri, 2011:23). Bilgi edinme başvurularına dair toplam rakam bir gelişme olarak kaydedilirken, alınan cevapların başvuru sahipleri için tatmin edici olup olmadığı ya da red edilme sebeplerinin geçerliliğine dair bilgi ve değerlendirme bulunmamaktadır. Bu durum kanunun verimliliğinin ölçülmesinde ve sistemin iyileştirilmesinde önemli bir engeldir.

Teknolojinin gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla, kamunun bilgi verme kaynağı olarak internetten daha fazla yararlanması da sevindirici bir gelişmedir. Tüm kamu kurumları geçtiğimiz dönemlerde internet alt yapısına kavuşmuş ve internet sayfalarını oluşturmuşlardır. Burada dikkat çekici husus, bu sayfalar arasındaki farklılıklardır. Bazı internet sayfaları son derece kapsamlı ve güncel bilgiler içerirken bazılarında tam tersi bir durumla karşılaşılabilir. STK'ları doğrudan ilgilendiren Dernekler Dairesi Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü web sitesi incelendiğinde güncel bilgilere ulaşmak her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bunun yanında, kamu kurumlarının elektronik posta yolu hatta diğer iletişim araçlarıyla STK'ları bilgilendirilmesinde de önemli sıkıntılar yaşanmaktadır. Birçok AB ülkesinde önemli gelişmeler ve mevzuat değişiklikleri kamu kuruluşları tarafından STK'lara bildirilmekte iken Türkiye'de benzer bir mekanizma bulunmamakta ve iletişimde kopukluklar yaşanmaktadır.

Danışma

Yönetişimin hızla yaygınlaştığı günümüzde karar alma ve kanun yapma konusunda hem merkezi yönetim, hem de yerel yönetimin çeşitli alanlarında alınan kararlarda STK'lara danışıldığından sıklıkla bahsedilmektedir. Karar alma süreçlerinde STK katılımına verilen önem dikkat çekici olmasına rağmen, danışma süreçleri ve danışılan sivil toplum kuruluşlarının çeşitliliği konusundaki belirsizlikler bu süreçle ilgili soru işaretlerini artırmaktadır. STK'lara danışmanın kanunlarca belirlenmiş bir şekli ya da uygulaması

olmaması da süreci kişilerin ve kurumların şekillendirmesine sebep olmakta ve sivil toplum kuruluşları tarafından da dile getirilen şeffaflıkla ilgili çeşitli soruların gündeme getirilmesine sebep olmaktadır (Ersen, ve diğerleri, 2011:24).

STK'ların karar alma sürecinde kamu kuruluşlarına danışman olarak yer alabileceği, politika oluşturma süreçlerine katkıda bulunabileceği başlıca alanlar yerel yönetimler kapsamındaki kent konseyleri, belediye meclisleri ve komisyonlardır. Büyükşehir Belediye Kanunu, Belediye Kanunu ve İl Özel İdaresi Kanunları'nda belirtildiği üzere, bu kurumların stratejik ve kalkınma planlamasında, sosyal politika ve hizmet temininde sivil toplum kuruluşlarının danışman olarak ve kent konseylerinde üye olarak katılabileceğine dair hükümler bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları oy hakları olmamasına rağmen sosyal hizmetler ve yıllık bütçenin yönetilmesi konularında uzmanlık alanlarına paralel olarak komisyon toplantılarında da yer alabilmektedir. Bunun yanı sıra; meslek odaları, üniversiteler, ticaret odaları, noterler gibi diğer paydaşlarla birlikte belediye meclislerinde danışman, kent konseylerinde ise üye olarak katılım sağlayabilirler. Burada mevcut en önemli mekanizma Kanun Hazırlama Esas ve Usullerine Yönelik Yönetmelik çerçevesinde oluşturulmuş ancak STK'ların sürece katılımı konusu garantilenmemiştir. Yönetmeliğe göre STK'ların danışma sürecine katılımları ile ilgili bir zorunluluk bulunmamakta, katılım süreci kamu otoritesi tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla STK katılımı tek yönlü bir irade neticesinde oluşmaktadır (Ersen, ve diğerleri, 2011:24).

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 76. Maddesi ile yasal dayanağa kavuşan kent konseyleri, Türkiye'ye özgü bir yapılanma ile merkezi yönetimi, yerel yönetimi ve sivil toplumu bir işbirliği ortaklığı çerçevesinde bir araya getiren benzersiz yönetim mekanizmaları olarak da tanımlanmaktadır. Sivil toplum kuruluşların karar alma ve politika oluşturma süreçlerine katılımı için önemli bir fırsat olmasına rağmen, kent konseylerinin işlerliği ve STK'ların katılımı yerel yönetimlerin gösterdiği ilgi ve katılma bağlı olarak şekillenmektedir. Bu süreçte, kent konseylerini yasal bir zorunluluk olarak gören yerel yönetimler bulunması konseylerin etkisinin kişi ve kurumların inisiyatifinde kalmasına sebep olmaktadır. 2008 AB İlerleme Raporu'nda da belirtildiği üzere, "yalnızca az sayıda kentte etkili olan kent konseylerinin etkisinin tüm kentlerde

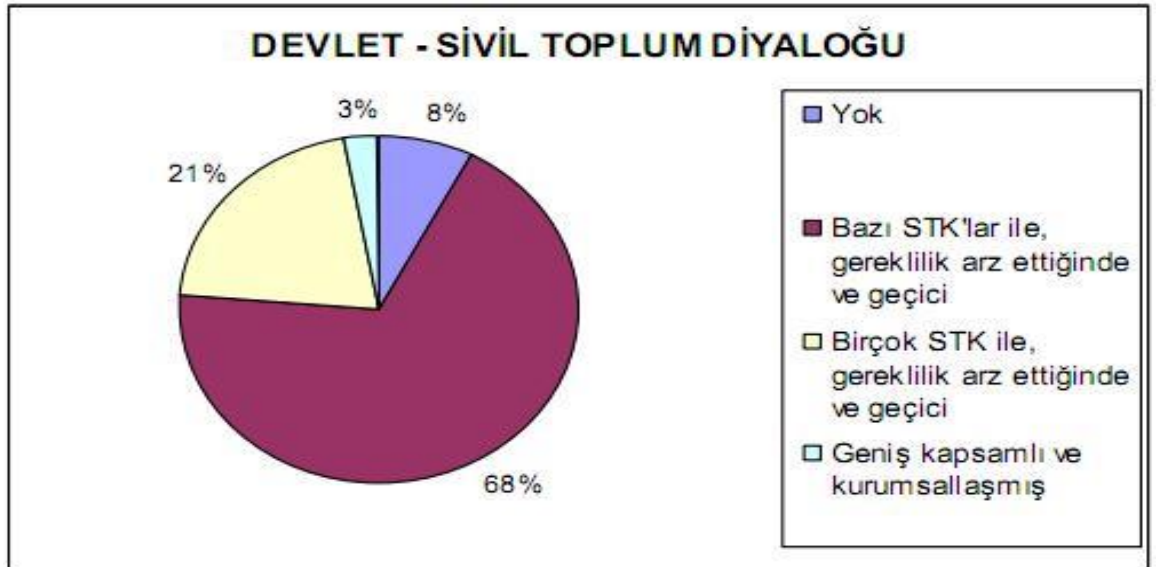
güçlendirilmesi ve kent konseylerini ilgilendiren süreçlerde hesapverebilirlik ve şeffaflığın artırılması gerekmektedir” (Ersen, ve diğerleri, 2011:25).

Sivil toplumun kanun oluşturma sürecine katılımı konusunda öncelikle belirtilmesi gereken nokta Türkiye’de yurttaşların kanun teklifi verme hakkının bulunmadığıdır. Kanun teklifleri sadece milletvekilleri tarafından yapılmaktadır. Bu anlamda sivil toplumun yasama süreçlerine katılımı tasarı ve teklifler konusunda görüş bildirmek ve parlamento dışında baskı grubu oluşturmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanun oluşturma sürecine katılım iki düzeyli bir katılım olarak değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi kanun taslağının hazırlanması aşamasına katılımdır. Mevzuat Hazırlama Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğe göre kanun, kanun hükmünde kararname, yönetmelik, tüzük gibi kamu kurumları tarafından yapılan düzenleme taslaklarının kamuoyunu ilgilendirdiği düşünülürse Başbakanlık’a iletilmeden önce, teklif sahibi bakanlık tarafından internet, basın veya yayın aracılığıyla kamuoyunun bilgisine sunulabilir (Ersen, ve diğerleri, 2011:25).

Alınan kararların tatbikinin doğuracağı olası olumlu ve olumsuz etkilerinin ve bu etkilerin toplumun çeşitli kesimleri arasındaki dağılımının incelenmesi ve sonuçların karar alıcılara iletilmesine ilişkin bir araç olan ‘Düzenleyici Etki Analizi’nin sağlıklı işleyebilmesi için idari kapasite çalışmaları yapılmaktadır. Bu yöntemin tümüyle hayata geçirilmesi durumunda STK’ların taslaklara görüş vermek yerine taslak hazırlanırken görüşlerini ifade etme şansı bulmaları hedeflenmektedir. Sivil toplumun yasama süreçlerine katılımda en önemli yerlerden bir tanesi komisyon toplantılarına katılımdır. Ancak komisyon toplantılarına katılım komisyonun bunu istemesi ve bu yönde bir karar almasına bağlıdır. Hatta sivil toplumun komisyon toplantılarına katılımında en etkili karar makamı komisyon başkanıdır (Bakıcı 2007:http://yasader.org/web/faaliyetler/19-11-2007-panel/panel_tutanaklari.pdf Erişim Tarihi: 10.10.2012). Komisyon başkanları da, çoğu zaman, daha kolay ulaşılabilen ve bilinen sivil toplum örgütlerini toplantıya çağırmakta ve bunların en popüler olanlarına söz vermektedir (Neziroğlu, 2007:http://yasader.org/web/faaliyetler/19-11-2007-panel/panel_tutanaklari.pdf Erişim Tarihi: 10.10.2012).

Kamu-Sivil Toplum Diyalog

Katılımcı demokrasinin de olmazsa olmazları arasında olan kamu-sivil toplum diyalogunun geliştirilmesinin önemi kamu tarafından kabul edilmeye başlasa da, uygulamada diyalogun geliştiğine dair bir gözlem yapılamamaktadır. Kamu-STK ilişkilerinin genelinde görüldüğü gibi kamu-sivil toplum diyalogunu belirleyecek mekanizmaların var olmaması ve karşılıklı ön yargılar bu süreci zorlaştırmaktadır. 2005 yılında yapılan YADA araştırmasında, sivil toplum kuruluşları açısından Kamu-STK ilişkilerinde tanımlanan en önemli sorunun, “devlet organlarıyla olan partacılık ve patronaj ilişkileri” olduğu gözlenmiştir (YADA, 2005). Buna göre, kamu-sivil toplum diyalogunun yalnızca belli STK’larla olduğu ve bu kuruluşların belirlenmesinde adil ve eşit ilişkinin hüküm sürmediği şeklinde bir algı oluşmuş ve bu sebeple de ilişkilerin kurumsallaşmadığının altı çizilmiştir. Bu alanda yapılan başka bir ankete katılan STK’ların %8’i kamu ve sivil toplum diyalogunun var olmadığını, %68’i kamunun bazı STK’lar ile gerekli görüldüğünde geçici diyaloglara girdiğini belirtirken, sadece %3’lük bir oran geniş kapsamlı ve kurumsallaşmış bir devlet-sivil toplum diyalogundan bahsetmektedir (Ersen, ve diğerleri, 2011:26).

Şekil 9: Devlet-Sivil Toplum Diyalogu. **Kaynak:** TÜSEV Sivil Toplum Değerlendirme Raporu Ekim 2009 – Eylül 2010.

Kamu-sivil toplum diyalogunu üzerine dile getirilen önemli sorunlardan biri de, devlet ve hükümet organlarının STK'lara karşı şeffaf ve hesapverebilir bir mekanizmanın

olmaması sebebiyle eşit mesafede yaklaşmadığı yönündedir. Buna göre sivil toplum kuruluşları arasındaki algı; güç gruplarının STK'larına, devletle yakın ilişkiye sahip STK'lara ve özellikle de mevcut hükümete daha yakın olan STK'lara yönelik pozitif bir ayrımcılık yapıldığı yönündedir. Yine bu nedenle STK temsilcilerinin dikkate değer bir kısmı kamu ve STK'lar arasındaki ilişkiyi çok karmaşık ve gerilimli bir ilişki olarak tanımlamakta ve Kamu'da kesin olarak oluşmuş bir STK algılamasının olmaması sebebiyle kamu kuruluşları ile iletişim kurulamayacağını düşünmektedir. Bu olumsuz algıya rağmen, yapılan anket neticesinde STK temsilcilerinin önemli bir kısmı devletin STK özerkliğine saygı gösterdiğini, bu özerkliği tanıdığını ve daha sağlıklı bir ilişkiyi tercih ettiklerini ifade etmiş ve Avrupa Birliği katılım süreciyle birlikte bu yönde bir ilerlemenin söz konusu olduğunu belirtmiştir (Ersen, ve diğerleri, 2011:27).

DEĞERLENDİRME

Büyük bir ekonomik kriz ile başlayan 2000 sonrası dönemde sivil toplumun gelişimi ve dönüşümünü etkileyen olayların başında 2002 genel seçimleri ile başlayan istikrar dönemi ve AB'ye uyum sürecinin de yapılan reformlar gelmektedir.

Kasım 2002 genel seçimleri sonrası iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi günümüze kadar tek parti hükümeti olarak iktidarda kalmayı başarmıştır. Bu olumlu hava ekonomiye de olumlu yansımış ve Türkiye ile birlikte sahip olduğu sivil toplum ve unsurları da hızla gelişmeye devam etmiştir.

Özellikle AB'ye adaylığın kabul edilmesi ve adaylık görüşmelerine başlanmasıyla, Türkiye'de her alanda olumlu bir hava esmeye başlamıştır. AB'ye uyum sürecinde Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmek için arka arkaya çıkarılan reform paketleri hem demokratikleşme hem de sivil toplumun gelişmesi için uygun zemini yasal olarak hazırlamıştır.

AB'ye uyum sürecinde yapılan reformlar ve sivil toplum unsurlarının kaynak bulmada önünün açılması bu gelişmeyi hızlandırmıştır. Demokratikleşme yönünde atılan bu adımlar Sivil toplum ve unsurlarını Batı standartlarına yaklaştırmıştır. Yasal olarak bu standartlara yaklaşılsa da uygulamada eksiklikler bulunmaktadır.

Buna ek olarak hala Türkiye’de güçlü devlet ve zayıf toplum yapısından kaynaklanan sorunlar sivil toplum yapımızın önündeki en büyük engellerden birisi olarak devam etmektedir. Ayrıca, toplumun kültürel yapısından kaynaklanan sorunlar, sivil toplum unsurlarının idari ve mali yapılarından kaynaklanan sorunlar ve sivil toplum unsurlarının kendi içinde demokratik olamamalarından kaynaklanan sorunlar da mevcudiyetini korumaktadır.

Sonuç olarak, 2000 sonrası dönem için sivil toplum alanında bir hızlanma yaşandığını rahatça söyleyebiliriz. Yaşanan bu değişim sürecinin merkezinde de istikrarlı bir hükümeti ve AB’ye uyum sürecini koymak kesinlikle yanlış olmaz. AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu’nda belirttiği gibi 2000’li yılların başlarında hızlanan bu değişim yavaşlayarak devam etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

1980 sonrası Türkiye’de sivil toplumda yaşanan değişimler ve bunun Türk demokrasisine etkilerinin araştırıldığı çalışmada daha anlaşılır ve verimli olabilmesi amacıyla öncelikle sivil toplum kavramının ortaya çıkışını, dünyada ve Türkiye’de gelişimi incelenmiştir. Kavramın oluşum ve gelişimini anlamadan bugünü hakkında yorum yapmanın yanlış olacağı kanaatiyle tarihsel ilerleyişi verilmeye çalışılmıştır.

Sivil toplum kavramının ilk kullanımı antik çağa kadar dayandırılır ve bugün değerlendirildiği şekline gelene kadar tarihsel gelişimi içerisinde farklı anlamlar yüklenmiştir. İlk olarak şehirli, medeni olarak ele alınan kavram zamanla devletle eşdeğer tutulmuş ve sivil toplumdan bahsedildiğinde devlet kastedilmiştir. Özellikle Avrupa’da burjuvazinin, dolayısıyla şehirleşme ve ticaretin gelişmesiyle kavrama yüklenen anlamlarda değişimler yaşanmıştır. Bunun neticesinde kavram devletle eşdeğer tutulmaktan uzaklaşmış, devletten bağımsız ve kendine özgü bir yapıya bürünmüştür. Bu süre içerisinde batıya özgü ve batı kültürü içerisinde gelişen kavram, batıya ait gözüke de tüm dünyada farklı şekillerde kendi toplumuna has olarak varlığını sürdürmüştür. 18. yüzyıla gelindiğinde batılı düşünürler tarafından çok tartışılan kavram, yaşanan gelişmeler sonucu zamanla gündemden düşse de 1960’lardan sonra tekrar canlanarak bugün kullanılan halini almıştır.

Türkiye cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu’nda sivil toplum yapısından bahsetmek mümkündür. Tanzimat öncesi Osmanlı sivil toplum yapısı daha çok yardım ve dayanışma örgütleri şeklindedir ve siyasi yapıya her hangi bir etkisi yoktur. Loncalar tarikatlar ve millet sistemi şeklinde var olan yapılar devlete bağlı ve onun kontrolü altında varlığını sürdürmüştür. Tanzimat sonrasında bugün var olan yapıların ilk nüveleri sayabileceğimiz sivil toplum yapılanmaları az sayıda da olsa ortaya çıkmaya başlamıştır. I. Ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de bu yapılar artarak varlığını sürdürmüş, fakat tamamen Batıdaki sivil toplum yapılarıyla aynı hak ve bağımsızlıkta değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da etkili bir sivil toplum yapısından bahsetmek yanlış olur. Tek partili dönemde bir yandan Batılı-modern bir toplum oluşturulmaya çalışılırken, diğer yandan yükselen muhalefete yönelik baskılar ve yasaklar sağlıklı bir sivil toplum

ortamının gelişimine engel olmuştur. Tek parti döneminin bitip çok partili siyasal hayata geçişle birlikte sivil toplumda bariz bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu dönemde her ne kadar bir canlanma yaşansa da, devletin kontrol felsefesi nedeniyle sürekli baskı altında varlığını sürdürmüş ve her askeri müdahalede en çok etkilenen unsurların başında gelmiştir. Modernleşme çalışmaları neticesinde hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde sivil toplum batılılaşmanın dolayısıyla modernleşmenin vazgeçilmez bir unsuru olarak düşünülmüş, fakat bu hep devlet eliyle oluşturulmaya çalışılmış ve onun kontrolü altında tutulmaya gayret gösterilmiştir.

Kontrolcü devlet geleneği sonucunda 1960 askeri darbesi ile başlayan Türk Silahlı Kuvvetlerinin devleti baskı altında tutma ve yönetme isteği 1980’de tekrar su yüzüne çıkmış ve demokrasiye geçici bir süre için ara verilmiştir. 1980 askeri müdahalesi ile kesintiye uğrayan yalnız Türk demokrasisi olmamış, sivil toplum yapısı da bundan zarar görmüştür. Askeri rejimin oluşturduğu 1982 Anayasası’nın sahip olduğu kısıtlayıcı zihniyet sivil toplumun da gelişmesine ket vurmuştur.

1980 sonrası dünyada yayılan küreselleşme ve liberalizm akımının etkisinden ülkemiz de payını almıştır. Türkiye cumhuriyeti de hemen hemen her alanda köklü değişimlerin başladığı bir döneme girmiştir. Siyasi, ekonomik ve kültürel olarak yaşanan değişimler mevcut yapılarla birlikte sivil toplumda da köklü değişimlere neden olmuştur. Bu tarihten sonra ülkede yaşanan bazı gelişmeler neticesinde sivil toplumumuz, Batılı sivil toplum yapıları kadar olmasa bile günümüze gelene kadar Türk tarihinde hiç olmadığı kadar özgür ve etkili bir konuma sahip olmuştur.

Yaşanan bu gelişmelerin başında; 1995 yılında yapılan anayasa değişiklikleri, özel televizyonların kurulması sonucu medyanın ülke üzerindeki etkisinin bariz bir şekilde artması, 1999 Gölcük ve Kaynaşlı depremlerinde devletin yetersiz ve aciz kalmasına rağmen etkili bir sivil yapılanmanın ortaya çıkışı, 2001 ekonomik krizinde halkın devlete olan güveninin iyice sarsılması sonucu 2002 milletvekili seçimlerinde beklenmedik bir şekilde o dönem iktidarda olan siyasi partilerin parlamento dışı kalarak yeni kurulan bir siyasi partinin tek başına iktidar olması ve belkide en önemlisi 1999 yılında başlayan Avrupa Birliği ile yakınlaşmanın neticesinde 3 Ekim 2005 yılında

alınan tam üyelik müzakerelerine başlama tarihiyle çıkarılmaya başlayan AB'ye uyum yasalarını sayabiliriz. Yaşanan bu gelişmeler neticesinde özellikle 2000 sonrasında Türk sivil toplumunda niteliksel ve niceliksel olarak büyük bir değişim meydana gelmiştir.

2002'den sonra yaşanan hızlı değişim Avrupa komisyonu ilerleme raporlarına da yansımıştır. Özellikle 2004 yılında itibaren yayınlanan bu raporlarda sivil toplum alanının da yaşanan gelişmelere övgü ile yer verilirken, hala sorunların olduğunun da altı çizilmiştir. Fakat özellikle 2010 yılından itibaren Avrupa'ya uyum kriterlerinde her sahada olduğu gibi sivil toplum alanında da bir yavaşlama olduğu belirtilmektedir.

Sivil toplumun gelişimi açısından bakıldığında 1980 sonrasında başlayan yavaş değişim 2000 sonrasında artarak devam etmiştir. Genelde dernek ve vakıf şeklinde örgütlenen STK'ların nicelik, nitelik ve sayısal olarak günümüzde 1980 öncesine göre çok daha farklı ve büyük bir yapı oluşturduğu görülmektedir. 1970'li yıllarda Türk siyasal yaşamında boy gösteren sosyal gruplar genel olarak Türkiye'deki siyasal sistemi bütünüyle dönüştürme çabası içerisinde toplumun tümünü ilgilendiren söylemler geliştiren emek hareketi, emekçi kitleler, öğrenci eylemleri gibi hareketler yerini çevre ve kadın hareketlerine ve diğer yerel nitelikli ve daha spesifik alanlarda hayat bulan sivil örgütlenmelere bırakmıştır. Bu nedenle 1980'lerden itibaren ideolojik söylemleri ve eylemleri barındıran sivil toplum kuruluşlarının değil; spesifik konularda mücadele eden sivil toplum kuruluşlarını daha çok gözlemlenmektedir. Bu durum ise Türkiye'de bir yandan sivil alanın renklendiğini, çeşitlendiğini gösterirken diğer yandan siyasal niteliğini yitirdiğini göstermektedir. 1980 sonrasında STK'ların ilgi alanlarında da değişimler yaşanmıştır. Özellikle 1982 anayasasının kısıtlamalarıyla cılızlaşan ve hemşehri, spor ve dini derneklerden ileri gitmeyen STK yapılanmaları, 2000 sonrasında yine bu dernekler ağırlıklı olmakla birlikte, demokrasi ve sivil hakları savunan derneklerde de artış yaşanmaya başlamıştır.

Özellikle Marmara Bölgesinde yoğunlaşmış olan sivil toplum yapılanmaları, 2000 sonrasında diğer bölgelerde de hareketlenmeye başlamıştır. Ancak sanayinin yoğun olduğu Marmara Bölgesi imkan ve organize olma açısından açık ara ilk sıradaki yerini korumaya devam etmektedir.

Türkiye’de sivil toplumun güçlü yönleri olarak; (i)teknolojik ve destekleyici altyapıya erişimin yüksek ve kolay olması, (ii)özel sektör ile ilişkilerin canlı ve etkin olması, (iii)olumsuz değerler algısının marjinal gruplarla sınırlı kalması, (iv)göreceli yüksek sosyal etki algısı ile (v)destekleyici sosyo-ekonomik ve sosyo-politik ortamlar bulunmasını sayabiliriz.

Bunun yanı sıra Türkiye’de sivil toplumun zayıf yönleri olarak ise; (i)Türkiye genelinde vatandaş katılımının dar, derin ve çeşitli sosyal gruplar ile coğrafi bölgelerin ancak göreceli olarak temsil edilebildiği bir şekilde gerçekleşmesini, (ii)sivil toplum kuruluşlarının kurumsallaşma düzeylerinin düşük kaldığını, örgüt içi demokrasi eksikliğini, işlevlerini sorunlu yönetim yapıları, yetersiz kaynaklar ve ilişkilerle sürdürdüklerini, (iii)sivil toplumun politik etki algılarının düşük gerçekleştiğini (iv)sosyo-kültürel ortam değerlendirmesinden ortaya çıkan ülkedeki genel sosyal sermayenin düşüklüğünü ve (v)kamu ile sivil toplum ilişkilerinin darlığını söyleyebiliriz.

Devlet merkezli Türk modernitesi, her sahada olduğu gibi sivil toplumun da devlet kontrolünde olmasını istemiş ve bu yönde önlemler almıştır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana günümüz çağdaş sivil toplum kavramına benzer şekilde yapılan sivil toplum unsurları genelde bu kalıp altında şekillenmiştir. Devlet elitlerinin baskıcı ve kontrol edici yapılarının yanı sıra, 1960 sonrası yaşanmaya başlayan askeri müdahaleler de sivil toplumun gelişmesini engelleyerek sürekli kontrol altında tutulmasına neden olmuştur.

Dün olduğu gibi bugün de Türkiye’de demokratik sivil toplumun önündeki engeller bulunmaktadır. Sivil toplumun gelişmesini ve demokratik bir oluşum içerisinde yer almasını önündeki engelleri şöyle sıralayabiliriz; (i)Türkiye’de, demokratik toplum yapısına ilişkin eksiklikler, (ii)güçlü devlet-zayıf toplum yapılanmasından kaynaklanan demokrasiye geçiş problemleri, (iii)ordunun siyasal yapı içindeki rolü, (iv)sivil toplumun kuruluşlarının kurumsal ve mali yapılarından kaynaklanan sorunlar, (v)toplumumuzun sahip olduğu kültürel yapıdır. Devletin kontrolü dışında Türk

toplumunun sahip olduğu kendine has yapı ve devlet baba geleneği, halk üzerinde sivil toplum fikrinin benimsenememesinin nedenleri arasındadır.

Bunun yanı sıra, sivil toplum örgütlerinin yapısal ve örgütsel özelliklerinden doğan sorunlarda sivil toplumumuzun gelişmesine ve demokratikleşmesine engel olabilmektedir. Bu sorunların önde gelenleri ise şöyledir; (i)Miyonunu ve sorumluluğunu saptamış sivil toplum örgütlerinin eksikliği, (ii)devlet karşısındaki konumlanışları, (iii)toplumdaki diğer birey ve sosyal gruplarla olan etkileşimlerin yetersizliği, (iv)kendi merkezi-bürokratik yapılanmalarından kaynaklanan sorunlar, (v)kendi içinde demokrasiyi özümseyememeleri, (vi)entelektüel birikim eksikliği, (vii)devletin bilinçli biçimlendirme politikaları, (viii)sivil toplum örgütlerinin mali yapılarından kaynaklanan sorunlardır.

Sivil toplumun demokratikleşmeye etkisi açısından bakıldığında ise son yıllarda farklı taleplerin ve kimlik sorunlarının demokratik bir platformda çözülmesinde sivil toplum ve unsurlarının katkıları olduğu gibi, sorunların çözümlenmesinde bir araç olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Yapıcı ve eleştirel bir sivil toplumun demokrasi için ne kadar önemli olduğunu düşünürsek, Türkiye’de de sivil toplum unsurlarının çözümlere katkıda bulunmasının demokrasimizin gelişmesi açısından önemi ortaya çıkar.

Sivil toplum unsurlarının ülkenin sorunlarının çözümüne katkıları kadar, siyasi arenada politika oluşturma sürecine katkıları da demokrasinin hazmedilebilmesi açısından önemlidir. Politika yapım sürecine sivil toplum unsurlarının katılımı ülkemizde kısmen belli başlı STK’lar ile sınırlı kalmaktadır. Bunlar da genelde mali açıdan güçlü ve/veya hükümete yakın bulunan STK’lardır. Orta-alt ölçekli veya karşı görüşe sahip STK’ların politika oluşum sürecine katkıları yok denecek kadar azdır.

Sonuç olarak 1980 sonrası Türkiye’de hemen hemen her alanda olduğu gibi sivil toplum alanında da büyük ve köklü değişimlerin yaşandığını söylememiz yanlış olmaz. Yaşanan bu değişimin sivil toplumumuzu çağdaş ve katılımcı bir demokraside olması gereken konuma getirdiğini söylemek için daha erken olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türk tarihinde ilk kez sivil toplumumuz hiç olmadığı kadar etkin ve güçlü bir konuma

gelmiştir. Geline bu noktanın kesinlikle yeterli olduğunu söyleyemeyiz; fakat yaşanan bu gelişmeleri de göz ardı edemeyiz. Hala Türkiye’de sivil topluma vatandaş katılımı çok dar bir seviyededir ve sivil toplum devlet karşısında tam olarak bağımsız değildir. Kontrolcü devlet geleneği günümüzde teknolojinin gelişmesi ve medyanın tek kutupluluktan koparak çok kutupluluğa kayması sonucu kısmen azalsa da hala devam etmektedir. Günümüz çağdaş demokrasinin en önemli özelliklerinden olan vatandaş katılımının etkili olarak gerçekleştirilebileceği yer olan sivil toplum ve unsurları hala devlet karşısında etkisiz kalabilmekte, kanun yapımı ve yönetim konusunda devletin istediği kadar sürece katılmaktadır. Demokrasinin çoğunluğun azınlığa tahakkümü olmaması için azınlığın da haklarının savunulması konusunda sivil toplumun etkili bir mekanizma olarak değerlendirilmesi gerekir. “Ben yaptım oldu” zihniyetiyle devletin yönetilmemesi ve demokrasiye etkin bir şekilde sahip olmak için günümüzde kullanılmaya başlayan sivil toplum unsurlarına verilen değerin artırılması gerekir. Türkiye’de yerel yönetimlerde yönetim konusunda sivil toplumun etkin olabildiğini ve karar alım sürecine katıldığını\katılabildiğini görürken, ülke yönetimi ve karar alım sürecinde sivil toplumumuzun yeteri kadar etkili olmadığını ya da (devlet tarafından) istenildiği kadar etkin olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sadece devlet tarafından engellendiğini söylemek yanlış olur. Demokrasi kültürümüzde de vatandaşların genellikle sivil toplum unsurlarından uzak ve katılımı sadece oy vermektan ibaret gördüklerini söyleyebiliriz. Son olarak 1980 sonrası sivil toplumda hem nicelik hem de nitelik olarak geniş kapsamlı bir değişim yaşandığını ve demokrasiye etki konusunda devlet elitlerinin izin verdiği ölçüde ama şimdiye kadar hiç olmadığı kadar etkili olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- ABAY, Ali Rıza; “**Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri**”, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, 25- 26 Kasım 2004.
- ACAR, Şaban; “Sivil toplum Kurumu Olarak Türkiye’de Derneklerin Profili”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya-2010.
- AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.
- AKAL, Cemal Bali: İktidarın **Üç Yüzü**, Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Eylül 1998.
- AKATAY, Ayten ve YELKİALAN Nazan; **Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllülük ve İnsan Kaynakları**, Ekin Yayınları, Ankara-2007.
- AKDEMİR, Süleyman : “**Sivil Toplum ve İslamiyet**”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl 3, Sayı 18, Kasım- Aralık 1997.
- AKŞİT, Bahattin, “**Sivil Toplumda Uzlaşmacı Düşünce Yaygınlaşmalı**”, **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, EDAM Yayını, S:1, İstanbul, 2003.
- ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz; “**T.C. Anayasalarında Devlet Anlayışı**”, **Amme İdaresi Dergisi**, C: 26, S. 2, Haziran 1993.
- ALKAN, Ö. Mehmet, “**Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945**”, **Tanzimattan Günümüze İstanbul’da STK’lar**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- ARABACI, Ahmet: Helsinki’den **Günümüze Türkiye’de Sivil Toplum, Dernekler Dergisi** Yıl 2008 sayı 4. <http://derneklerdergisi.com/tr> (Erişim 10.10.2012)
- ARSLANEL, M. Nazan, “**Türkiye’de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi**” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2001.
- ATAR, Yavuz : “**Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu ve Sivil Toplum Devlet Düalizmi**”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl 3, Sayı 18, Kasım- Aralık 1997.
- ATASEVEN, Gülsen; “**Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın**”, **Yeni Türkiye Dergisi, Sivil Toplum Özel Sayısı**, 1997, Sayı.18.
- AYDIN, Senem ve KEYMAN, Fuat; “**European Integration And Transformation of Turkish Democracy**”. ceps, eu-turkey working papers, No. 2, 2004.

- AY, Esra; **“Türkiye’de Sivil Toplum Düşüncesinin Gelişimi Ve Din”**, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- BAKIRCI, F.: **Yasama Sürecine Sivil Toplum Katılımı (YSSTK) Panel Tutanakları** (Kasım 2007), Erişim Tarihi: 10.10.2012. http://yasader.org/web/faaliyetler/19-11-2007-panel/panel_tutanaklari.pd
- BAŞKAN, Filiz : **“Globalleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”**, (der.) E. Fuat Keyman- Ali Yaşar Sarıbay, Global- Yerel Ekseninde Türkiye, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, Şubat 2000.
- BARRY, Norman : **“Sivil Toplum, Din ve İslam”**, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt 3, Sayı 12, Güz 1998.
- BAYRAKTAR, S. Ulaş; **“Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’inde Sivil Toplum(lar)”**, **Sivil Toplum**, Yıl 3, Sayı 9, Oca-Mart 2005
- BAYDUR, Mithat, **“Demokrasi ve Modernleşme Sürecinde Devletin Sivil Topluma Baskın Gelmesi ve Kemalizm”**, **Yeni Türkiye Dergisi**, S:18, 1997.
- BAYHAN, Vehbi, **“Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri, Demokrasi ve Patronaj”**, içinde **“Sivil Toplum ve Demokrasi”**, (yay.haz.) Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
- BAYRAM, Yavuz: **Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Ve Kamuoyu**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, , Trabzon 2006.
- BAER, Gabriel, **“Ottoman Guild A Reassessment”**, **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Der; Osman Okyar, Halil İnalçık, Meteksan Ltd. Şti., Ankara, 1980.
- BELGE, Murat; **“Sivil Toplum ve Türkiye”**, **CDTA, C: 7**, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.
- BERZEG, Kazım : **“Sivil Toplum, Klasik Liberalizm ve Yeni Dünya Düzeni”**, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl 3, Sayı 18, Kasım- Aralık 1997.
- BİKMEN, Filiz; MEYDANOĞLU, Zeynep, ve diğerleri: **Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu**, Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı, TÜSEV 2006.
- BURNS, Edward Mcnall; **“Toplumsal Çevre Ve Siyasal Kuram”**, **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950**, Birey ve Toplum yay. , Ankara 1984.
- BOSTANCI, Naci : **“Sivil Toplum, Devlet ve Türkiye”**, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl 3, Sayı 18, Kasım- Aralık 1997.

- BOZTEKİN, Nihal; **“AB Uyum Süreci ve STKlar”**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- CAN, Yasemin; **“Türkiye’de Sivil Toplumunu Yeniden Düşünmek: Neo-Liberal Dönüşümü ve Gönüllülük”**. Toplum ve Bilim Dergisi, Birikim Yayınları, 2007.
- CANİKLİOĞLU, Meltem Dikmen, **“Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri”**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1975.
- COSKUN, Mustafa Kemal; **“Süreklilik ve Kopuş Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:1. (erişim 12.12.2012)
http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/61/1/3_mustafa_kemal_coskun.pdf
- ÇAHA, Ömer: **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Ekim 2003.
- ÇAHA, Ömer; **Sivil Toplum Aydınlar Ve Demokrasi**, İz Yay., İstanbul, 1999.
- ÇAHA, Ömer : **“Türkiye’de Sivil Toplumun Sorunları”**, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt 3, Sayı 10-11, Bahar- Yaz 1998.
- ÇAHA, Ömer, **“Osmanlı’da Sivil Toplum”**, A. Ü. S. B. F. Dergisi, C:49, Haziran-Aralık 1994.
- ÇAHA, Ömer; **“Sivil Toplum Üstüne”**, Bkz. içinde “Sivil Toplum ve Demokrasi”, (yay.haz.) Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÇAHA,Ömer; **“1980 Sonrası Türkiye’sinde Sivil Toplum Arayışları”**, Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl:3, Sayı:18, Kasım-Aralık 1997.
- ÇAHA, Ömer; **“Sivil toplum Devlet Karşılığında Türkiye’de Cumhuriyet”**, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, Haz. Nuri Bilgin, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- ÇAHA, Ömer: **1980’den Helsinki Sürecine Sivil Toplum**, dernekler dergisi yıl 2008 sayı 4 <http://derneklerdergisi.com/tr> (Erişim 10.10.2012)
- ÇAHA, Ömer; **“İdeolojik Kamusal Alanın Krizi”**, Açık Toplum Yazılar, Liberte, Ankara-2004.
- ÇAHA, Ömer; **Sivil Kadın: Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları, Ankara-1996.

- ÇAHA, Ömer; **“Türkiye’de Sivil Toplum: Sivil Topluluktan Sivil Topluma”**, Liberalizmin İncelenmesi, Ankara-2001.
- ÇEPEL, Zühal; **“AB Sivil Toplum Diyaloğu ve Türkiye: Demokratikleşme Bağlamında Sorunlar ve Beklentiler”**. III. Uluslararası Sivil Toplum Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale-2006
- ÇEPEL; Zühal ÜNALP; **“Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”**, Dokuz Eylül Üniv Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir-2006.
- ÇİMEN, İhsan; GÜVEN, İzzet: **Türkiye’de Sivil Toplumun Tarihsel Gelişimi – 2**, dernekler dergisi yıl 1, sayı 2. <http://derneklerdergisi.com/tr> (Erişim 10.10.2012).
- DEMİR, Ömer; ACAR Mustafa; **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- DEMİR, Vedat; **Türkiye’de Medya Siyaset İlişkisi**, Beta Yay., İstanbul, 2007.
- DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis’te Muhalefet-İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- DEMİREL, Nuri, **Kuramsal Ve Tarihsel Aşamaları İle Sivil Toplum Ve Türkiye**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, , İstanbul-2009.
- DİKİLİTAŞ, Özgür Barış: **Demokratikleşme Sürecinde Bir Aktör Olarak Sivil Toplum Örgütlerinin Oluşumu Ve Gelişimi**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir-2008.
- DOĞAN, İlyas; **“Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum”**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.
- DOĞAN, İlyas, **“Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945-2000)”**, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara, Eylül 2007.
- DUMAN, Fatih : **“Siyasetin Güç Merkezleri- Sivil Toplum”**, Siyaset (edit.) Mümtaz’er Türköne, Lotus Yayınevi, 1. Basım, Ankara, Eylül 2003.
- DURAN, Burhanettin; **“28 Şubat’ın Gölgesinde Siyaseti Düşünmek”**, “Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları, Kaktüs Yayınları, İstanbul-2008.
- DURGUN, Şenol, **“Türkiye’de Sivil Toplum ve Devlet”**, Yeni Türkiye Dergisi, Sivil Toplum Özel Sayısı, 1997, Sayı.18. s. 220.
- DURSUN, Davut, **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- ECE, Hüseyin K.; **“İslamın Temel Kavramları”**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

- ERDAL, Leman ve GENÇ Fatma; **“Türkiye’de Avrupa Birliği’ne Uyum Çabaları ve Sivil Toplum”**, III. Uluslararası Sivil Toplum Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale-2006.
- ERDEM, M. Burhan : **“Sivil Toplum ve Ekonomi”**, Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı, Yıl 3, Sayı 18, Kasım- Aralık 1997, s.401.
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün: **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Ocak 2001.
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün: **İzmir’de Sivil Toplum**, Alfa Aktüel, Bursa (2006).
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün; **“Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engeller”**, içinde “Sivil Toplum ve Demokrasi”, (yay.haz.) Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.
- ERDOĞAN, Mustafa; **“Siyasal Sistem ve Demokrasi”**, Yeni Türkiye Dergisi Türk Demokrasisi Özel Sayısı, 1997, Sayı 17.
- ERDOĞAN, Mustafa : **“Sivil Toplum: Bir Kavramın Anatomisi”**, Liberal Düşünce Dergisi, Cilt 3, Sayı 10-11, Bahar- Yaz 1998.
- ERKOCAK, Ege; **“Türkiye’de STK’lar Alanında Hukuksal Gelişim ve AB Sürecinde STK’lar, AB Sürecinde STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul-Haziran,2004,
- EROĞLU, Cem; **“Çok partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”**, Geçiş Sürecinde Türkiye, C:1, Der. Schien ve A. A. Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- ERSEN, Tefik Başak; KAPLICA, Koray ve diğerleri: **Sivil Toplum İzleme Raporu • 2011 TÜSEV Yayınları**, Aralık 2011, s. 9-11.
- ERYILMAZ, Bilâl; **Omsalı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s.40-49
- GENÇKAYA, Ömer Faruk, **“Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”**, Yeni Türkiye Dergisi Sivil Toplum Özel Sayısı, 1997, Sayı.18.
- GEVGİLİLİ, Ali, **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum Basın ve Atatürk**, 2. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990.
- GÖLE, Nilüfer; **“80 Sonrası Politik Kültür”**, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme. Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay. Alfa Basım Yayın, İstanbul-2000.
- GÖNENCAN, Zahit, **“Osmanlı Döneminde Sosyal Güvenlik Sistemleri”**, Yeni Türkiye Dergisi, S:32, 1999.

- GENÇ, Fatma Neval; **“Afetlerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: 1999 Marmara Depremi Örneği”**. III. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiri Kitabı, Çanakkale-2006.
- GÜMÜS, Korhan; **Yakın Tarihimizde STK Hareketinin Gelişimi ve Kamu sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Savunuculuk ve Politikaları Etkileme Konferans Yazıları**, No:3, İstanbul-2004. <<http://stk.bilgi.edu.tr/docs/gumus.pdf>> (15.04.2014)
- GÜZEL, Şehmus M.; **Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.
- HAKYEMEZ, Yusuf Şevki; **“Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası”**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000.
- HATEMİ, Hüseyin, **“Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”**, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- HOCAOĞLU, Durmuş : **“Sivillik ve Demokrasi”**, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl 3, Sayı 18, Kasım- Aralık 1997.
- İŞIKLI, Alparslan; **“Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı”**, CDTA, C: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- İÇDUYGU, Ahmet; MEYDANOĞLU, Zeynep; SERT, Deniz Ş.: **Türkiye’de Sivil Toplum: BİR DÖNÜM NOKTASI Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II**, TÜSEV Yayınları, Mart 2011, s. 61-63.
- İNALCIK, Halil, **“Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”**, Çev: Kemal A.Akagündüz, **Toplum ve Ekonomi**, S:7, Ekim 1994.
- İNALCIK, Halil, **“Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”**, **Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam**, Der: Fuat Keyman, A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, İstanbul, 1998.
- İNALCIK H, **”Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”**, Cilt XXVIII, Ekim 1964.
- İNSEL, Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yayınları**, Ankara, 1990.
- İNSEL, Ahmet; **“Refahın Partisi ve Kemalizm”**, Birikim, S: 91, Kasım 1996.
- İLTER, Turan; **“Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik”**, Der: Yurdakul Fincancı, **Sivil Toplum**, TÜSES, İstanbul, 1991.

- KALAYCIOĞLU, Ersin, “**Sivil Toplum ve Neopatrımonyal Siyaset**”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**, Der: E. F. Keyman- A. Y. Sarıbay, Vadi Yayınları, İstanbul, 1998.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, Ali Yaşar Sarıbay, (2007), “**Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme**”, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, İstanbul: Alfa Aktüel
- KAPANİ, Münci, “**Kamu Hürriyetleri**”, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- KARA, Mustafa, **Tekkeler ve Zaviyeler**, 3. Baskı, İstanbul, 1990.
- KARADAĞ, Ahmet; “**Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneğinde**”, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaknüs yay. , İstanbul 2005.
- KARADAĞ, Ahmet; USTA, Sefa: **Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Demokratikleşme, Sivil Toplum Ve Sendikalar**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Y.2011, C.16, S.3.
- KARAKURT, Resul; “**Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Yapısal Ve Yasal Düzenlemeler Ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Farkındalığı**”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale – 2011.
- KARAKUS, Olcay; “**Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye’deki Sivil Toplum Kuruluşları**”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ISPARTA, 2006
- KARATEPE, Şükrü, **Osmanlı Siyasi Kurumları-Klasik Dönem**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1989.
- KARPAT, K.H. (2007). **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980**, Çev.E.Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara.
- KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, , Afa Yayınları, İstanbul 1992, s.15.
- KAYNAR, Mete Kaan : “**Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Solunda Yeni Yaklaşımlar: Birey, Sivil Toplum, Demokrasi ve Sosyalizm**”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (9) 2005.
- KAZANCIGİL, Ali; “**Türkiye’de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm**”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, der. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.
- KEANE, John; **Sivil Toplum ve Devlet Avrupa da Yeni Yaklaşımlar**, Ayrıntı yay., İstanbul 1993.

- KEANE, John: **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Ayrıntı Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Kasım, 1994.
- KEYDER, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- KEYMAN, Fuat : **“Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum”**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, Yayına Haz.: Arzu Karamani,no:3, 2004, s.2.
- KEYMAN, E. Fuat; Editör, AKTAN, İrfan: **Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha**, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, www.stgm.org.tr, ANKARA, KASIM 2006.
- KEYMAN, Fuat, **“Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”**, <http://www.stgm.org/docs/1123446441Avrupadaveturkiyedesiviltoplum.doc> (Erişim: 27.04.2012).
- KILIÇBAY,M.Ali, **Doğu’nun Devleti Batı’nın Cumhuriyeti**, Gece Yayınları, Ankara, 1992.
- KOCALAR, Niyazi; **Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, KONYA – 2006.
- KORKMAZ, Tugrul; **Siyasal Partilerin Sivil Toplum Algılayışı: Türkiye Uygulaması**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara-2008.
- KÖKER, Levent, **“Kimlik, Meşruluk ve Demokrasi: Türkiye’de Yeni Muhafazakar Kültür Politikasının Eleştirisi”**, Der: Ergun Özbudun, Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995.
- KÜÇÜKÖMER, İdris; **“Batılılaşmada Bürokrasinin Yeri”**, CDTA, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- KUTLU, Önder ve USTA Sefa; **“AB Yolundaki Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlete Güven Tesisindeki Rolü”**. II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiri Kitabı, Çanakkale-2005.
- KUZU, Burhan, **“Demokrasi, Resmi İdeoloji, Sivil Toplum”**, A.Ü. S.B.F. Dergisi, Ankara, Ocak-Haziran 1992.
- LANDAU, Jacop M.; **Türkiye’de Aşırı Akımlar- 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler**, Çev. Erdiñç Baykal, Turhan Kitabevi, Ankara, 1978.
- Leonard Nial; **“STK-Devlet İlişkilerine Dünyadan Bakış”**, Avrupa Birliği, Devlet ve STK’lar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.

- MAHÇUPYAN, Etyen, **Osmanlıdan Postmoderniteye**, Yol Yayınları, İstanbul, 1997.
- MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji-Toplu Eserler 2, 3**. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- MARDİN, Şerif, “**Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü**”, Çev: Levent Köker, Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- MARDİN, Şerif; “**Sivil Toplum**”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul: 1986,.
- Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1990, Cilt 11.
- NEZİROĞLU, İ.: **Yasama Sürecine Sivil Toplum Katılımı (YSSTK) Panel Tutanakları** (Kasım 2007), Erişim Tarihi: 10.10.2012. http://yasader.org/web/faaliyetler/19-11-2007-panel/panel_tutanaklari.pdf
- ONBASI, Funda; **Sivil Toplum**, Leyla ve Mecnun Yayıncılık, İstanbul-2005.
- OKUTAN, M. Çağatay : “**Bilgi Toplumunda Sivil Toplum ve Demokrasi**”, **Bilgi Ekonomisi**, (edit.) Nihal Kargı, 1. Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa, Ekim 2006.
- ÖKSÜZ, Onur; “**Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Resmi Söylem Karşısında Sivil Toplum Söylemi: 1990 Sonrasına Eleştirel Bir Bakış**” Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İZMİR-2008.
- ÖNCÜ, Ayşe; “**Sivil Toplum ve Katılım**”, FİNCANCI, Yurdakul (Ed.). **Sivil Toplum**, İstanbul: TÜSES Vakfı Yayınları, 1991.
- ÖRNEK, Aylin; “**Açılış**”, **AB Uyum Süreci ve STK’lar**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-2004.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Contemporary Turkish Politics, Boulder**, Lynne Rienner, 2000.
- ÖZBUDUN, Ergun; “**Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon**”, içinde “**Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**”, (Ed.) Elisabeth Özdalga, Sune Persson, (çev.) Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- PAMUK, Şevket, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.
- POPE, Hugh ve POPE Nicole; “**Modern Türkiye’ nin Kısa Tarihi: Çıplak Türkiye**”, çev. Deniz Öktem, Gelenek Yayınları, İstanbul-2004.
- PUSCH, Barbara; “**Kamusallığa Doğru: Türkiye’de İslamcı ve Sünni-Muhafazakar Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Yükselişi**”, Türkiye’de Sivil Toplum ve Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul-2001.

- SAKALLIOĞLU, Ümit Cizre; **Yeni Korporatizm Batı Avrupa ve Türkiye Deneyimleri**, Yayınlanmamış doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.
- SARIBAY, A. Yaşar. : **“Globalleşme, Sivil Toplum ve Fethullah Gülen”**, (der.)E . Fuat Keyman- Ali Yaşar Sarıbay, Global- Yerel Ekseninde Türkiye, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, Şubat 2000
- SARIBAY, A. Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1994.
- SARIBAY, Ali Yaşar, **“Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam”**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995.
- SARIBAY, Ali Yaşar, **“Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, içinde “Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme”**, Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- SELAMOĞLU, Pınar; **“Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Örgütleri”**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale-2008.
- ŞAYLAN, Gencay; **Türkiye’de Kapitalizm, Bürokrasi ve siyasi İdeoloji**, V Yayınları, Ankara, 1986.
- TAHRANLI, Turgut; **“Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu-XIV, AB Uyum Süreci ve STK’lar”**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Haziran-2004.
- TANIL, Bora ve ÇAĞLAR, Selda; **“Modernleşme ve Batılılaşmanın Bir Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”**, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık. Uygur Karabaşoğlu (Ed.), cilt: 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- TANÖR, Bülent; **“Sened-i İttifak”**, Bahri Savcı’ya Armağan, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 7, Ankara 1988.
- TANÖR, Bülent; **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- TEKİN, Serdar; **“Sivil Toplumun Devlet Eliyle Bölünmez Bütünlüğü”**, Birikim-Şubat, 2000.
- TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.
- TOKÖZ, Fikret; **“Dernekler”**, CDTA, C:2, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.374.
- TOPRAK, Binnaz; **“Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”**, Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, Kalaycıoğlu, E. ve A.Y. Sarıbay (ed.), Alfa Yayınları, 2000 .

- TOSUN, Tanju: **Meşrutiyet'ten 1980'ler Türkiye'sine Sivil Toplum, dernekler dergisi**, yıl 2008 sayı 3. <http://derneklerdergisi.com/tr> (Erişim 10.10.2012).
- TUNCAY, Mete; **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 2. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- TUNCAY, Mete; **"Siyasal Gelişmelerin Evreleri"**, CDTA, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986.
- TUNCEL, G. (2005). **"Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Tarihsel Gelişimi"**, Der.A.Küçük, S.Bakan, A.Karadağ, 21.Yüzyılım Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat, C:2, Alfa Aktüel, İstanbul.
- TUNÇ, Hasan; AKTAŞ, Hasret: **"Batı'da ve Türkiye'de Sivil Toplum: Gelişim Süreci"**, **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt 3, Sayı 9, Kış 1998.
- TURAN, İ.(1998). **"1972-1996 Döneminde İstanbul'da Derneksel Hayat"**, Der.A.N. Yücekök, İ.Turan, M.Ö.Alkan, Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- USUL, A.Resul, **"Sivil Toplum, Oryantalizm, Demokrasi ve Osmanlı-Eleştirel Bir Yaklaşım"**, **Türkiye Günlüğü**, S:47, Eylül-Ekim, 1997.
- UZUN, Şentürk; **"Uyum Surecine Bağlı Olarak Mevzuat Değişikliği ve STK'ların Bu Surece Katılma Biçimleri"** **AB Uyum Sureci Ve STK'lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul -Haziran,2004.
- YARAR, Betül; **"1980'ler Türkiye'sinde Yeni Sağın Yükselişi"**, **Mürekkep**, sayı:10-11, 1998.
- YILMAZ, Murat, **"Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı Meseleleri"**, **Yeni Türkiye Dergisi**, **Sivil Toplum Özel Sayısı**, 1997, Sayı.18.
- YILMAZ, Aytekin, **Çağdaş Siyasal Akımlar: Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.
- YÜCEKÖK, A.N. (1998). **"Türk Hukukunda Tüzel Kişilik"**, Der.A.N. Yücekök, İ.Turan, M.Ö.Alkan, Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- VÖGELE, Michael; **"Türkiye'de Sivil Toplum Diyalogu"**, **AB-Türkiye Görünüm Dergisi**, Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu,2007.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.abgs.gov.tr>

<http://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi.htm>

<http://www.dernekler.gov.tr>

<http://derneklerdergisi.com/tr>

<http://www.siviltoplum.com.tr>

<http://www.stgm.org.tr>

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>

<http://www.tbmm.gov.tr/ulkom/kpk/belgeler.htm>

<http://www.tema.org.tr>

<http://www.tusev.org.tr>

<http://t24.com.tr/haber/iste-abnin-turkiye-ilerleme-raporunun-genis-turkceozeti/242100>

RAPORLAR

[AB ve Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğu](#), Komisyon tarafından Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite ve Bölgeler Komitesi'ne Gönderilen Tebliğ, Erişim: Eylül 2005, Ankara: DPT, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/siviltop/diyalog.pdf>.

“IPA Ülkelerindeki Sivil Toplum Kuruluşları için Teknik Destek: Türkiye İhtiyaç Analizi Raporu.” TACSO (Sivil Toplum Kuruluşları için Teknik Yardım Türkiye Ofisi). 2010. Ankara.

“Sivil Toplum Değerlendirme Raporu”, TÜSEV, Ekim 2009-Eylül 2010.

STK Destek Ekibi-Sivil Toplum Geliştirme Programı, Avrupa Birliği'nin Yolu Sivil İnisyatifleri Güçlendirmekten Geçiyor, Erişim: <http://www.siviltoplum.com.tr/tanitim17.htm>

“Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci, Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu.” Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı.

2003 Yılı Türkiye Ulusal Programı (<http://www.ab.gov.tr>).

2007 Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu (<http://www.abgs.gov.tr>).

2010 Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu (<http://www.abgs.gov.tr>).

2012 Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu (<http://www.abgs.gov.tr>).

2013 Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu (<http://www.abgs.gov.tr>).

ÖZGEÇMİŞ

Fatih AKÇEŞME 12.12.1978 tarihinde Ankara’da doğdu. İlk ve ortaokulları Ankara’da okuduktan sonra lise hayatına 1993 senesinde İstanbul Deniz Astsubay Hazırlama Okulu’nda başladı. 1996 yılında bu okuldan mezun oldu ve bir yıllık branş eğitimi alarak, 1997 yılında Elektronik Astsubayı olarak Türk Deniz Kuvvetlerinde göreve başladı. Türk Deniz Kuvvetlerinin çeşitli yüzer unsurlarında 15 yıl görev yaptıktan sonra hali hazırda görev yaptığı NATO Mebs Bölge komutanlığı Ankara’da göreve başladı. 2002 yılında Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümüne girdi ve 2006 yılında mezun oldu. 2005 yılında hayatını Semra AKÇEŞME birleştirdi ve 2012 yılında Gökçe Zehra isinde bir kız çocukları dünyaya geldi. Fatih AKÇEŞME İngilizce bilmektedir.